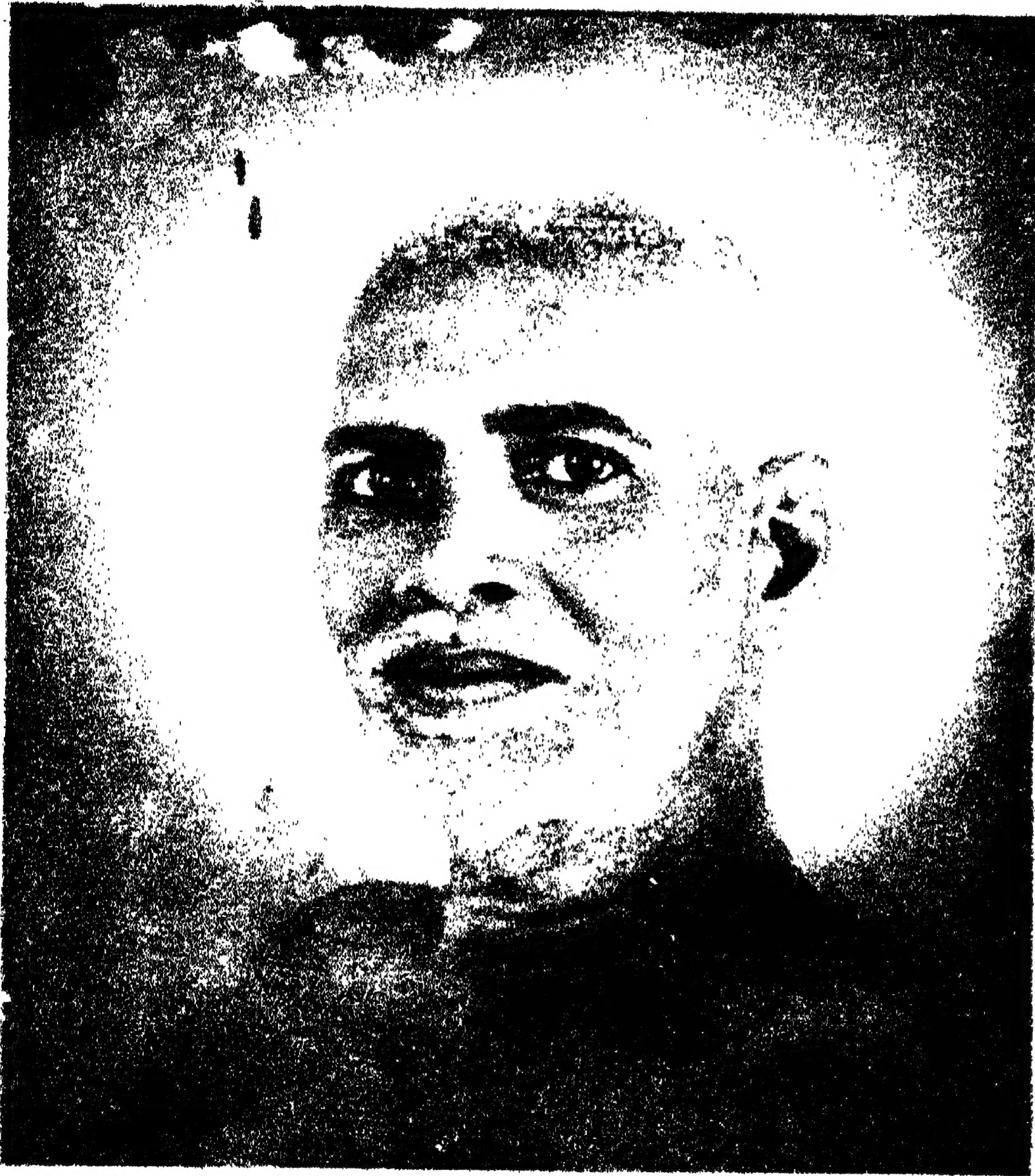

મહાપ્ર

"એક આત્મા જ છે; આત્મા જ માત્ર છે. હવ, જગત અને હૃદય તે તો માત્ર છીપમાં દેખાતા રૂપાની જેમ આ આત્મામાં અધ્યસ્ત છે. તે તણે સાથે ઊપર છે અને સાથે નીચે પામે છે. ખરે, આ આત્મા જ હવ, જગત અને હૃદયની રચના છે. જે જે કંઈ છે તે સર્વ એના જ વિલાસ છે."

પ્રકાશક : શ્રી. નિરંજનનાંદ સ્વામી : સંપાદિકા : શ્રી. રમણાચર્ય
નિરવણમલે એસ. આર્મી રેલ્વે.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ પ્રચલિત

શાસ્ત્રી હોમીયોપાથી વિભાગ

અનુક્રમાંક

૨૪૩૦ કિલો ૦.૬૦

પ્રથમ નામ

૧૫૧૫

વર્ગિક

૧૨૨૭૦ રૂપિયા

શ્રી. મહર્ષિ

પ્રકાશક

શ્રી. નિરંજનલાલ દેવભાઈ

ઓક્ટોબર ૧૯૩૯

કિંમત ૦-૮-૦

મુદ્રક
રણજીભાઈ કેસરભાઈ મિસ્ત્રી
કિશોર પ્રિન્ટરી
ખાડીયા : ચાર રસ્તા
અમદાવાદ

પ્રત ૧૦૦૦
સર્વ લક્ષ પ્રકાશકને સ્વાધીન છે

દ્રશ્યાનંદં પરમ મુત્વદં કેવલં જ્ઞાન મૂર્તિમ
કન્દારીનં ગગન મદર્શં તત્ત્વમસ્યાદિ લક્ષ્યમ ।
ૐ નિત્યં ત્રિમલમચલં સર્વત્રિઃ સાક્ષી ભૂતમ
ધ્યાવાર્તીનં ચિત્તુણ મહિમ સદ્ગુરું નં નમામિ ॥

પુરાણ વાર્તાઓમાં વાંચેલા ઋષિમુનિઓના વંશજ સમા
પુણ્યશ્લોક શ્રી. રમણમહર્ષિના પ્રત્યક્ષ દર્શનનું અહોભાગ્ય
પ્રાપ્ત થતાં, એ પવિત્ર સંતનો જીવન પરિચય ગુજરાતી જનતાને
ચરણે ધરી કૃતાર્થ થાઉં છું.

શ્રી રમણાર્પણમસ્તુ ।

શ્રી મહર્ષિ

લગવાન શ્રી રમણ મહર્ષિનો જન્મ આર્દ્ર દર્શનના પુણ્ય દિવસે, તા ૩૦ ડિસેમ્બર ૧૮૭૬ની રાતે, એક વાગે થયો હતો. આ દિવસે પોતાના પરમભક્ત ગોતમ અને પતંજલિને શ્રી શંકર લગવાને દર્શન આપ્યું હતું એમ મનાય છે. તિરુચ્યુલ્લિ ગામના પ્રતિષ્ઠિત વક્રીલ શ્રી સુંદરમ્ ઐયર ના તેઓ વચેટ પુત્ર થાય. એમનું નામ વેંકટરામન રાખવામાં આવ્યું હતું. બાલ્યકાલનો અભ્યાસ તિરુચ્યુલ્લિમાં જ શરૂ થયો. ત્યાંથી એક વર્ષ દિંડિ-કલમાં શિક્ષણ લીધું અને પછી મદુરાની સ્કોટસ મિડલ સ્કૂલમાં અભ્યાસ કરી અમેરિકન મિશન સ્કૂલમાં પણ થોડુંક ભણ્યા.

નાનપણમાં રમતી-આળ ને અભ્યાસમાં પછાત હોવાથી એમની આજની મહત્તાનો ખ્યાલ આપે તેવું કોઈ લક્ષણ એમનામાં દેખાતું ન હતું. પોતાના ઘણાખરા સહાધ્યાયીઓ કરતાં બળવાન અને સ્વતંત્ર મિજાજના હોવાથી વર્ગમાં ઊંચો નંબર રાખવા કરતાં રમત અને રાગડપટ્ટી એમને વધારે ગમતાં.

પહેલો નોંધવા લાયક બનાવ ૧૮૯૫ ના નવેમ્બરમાં બન્યો; આ બનાવ તે વખતે કોઈના ધ્યાનમાં આવેલો નહિ. પણ પાછળથી

શ્રી લગવાને પોતે જ કહેલો. તેમણે પોતાના એક સંબંધીને પૂછ્યું: “આપનું આવડું કયાંથી થયું?” જવાબ મળ્યો: “અરુણાચલથી.” આની એમના ઉપર ચમત્કારિક અસર થઈ. આ નામ એમણે પહેલાં સાંભળ્યું નહોતું એમ નહોતું; પરંતુ અત્યારે એ સાંભળતાં એમનું હૃદય આનંદથી થનગની રહ્યું; પણ આ આનંદ ક્ષણિક નીવડ્યો અને સામાન્ય જીવનની એની એ ઘટમાળ ફરી શરૂ થઈ. એવામાં પેરિયપુરાણમ્ નામનું પુસ્તક થોડા દિવસ બાદ એમના હાથમાં આવ્યું. એમાંનાં તામિલ સંતોનાં જીવનચરિત્રો વાંચી અંતરમાં ઊંડું મંથન શરૂ થયું, છતાં બાહ્યદષ્ટિએ જીવન સામાન્ય રીતે વહ્યું. ૧૮૯૬ ના જુનની મધ્યમાં તેમનામાં અણધાર્યું પરિવર્તન થયું.

આત્મસાક્ષાત્કાર

એક દહાડો એમના કાકાને મેડે એઓ એકલા બેઠા હતા. એટલામાં એકાએક મૃત્યુના લયથી જાણે ઘેરાઈ ગયા અને હમણાં જ પોતે મૃત્યુવશ થશે એમ લાગ્યું; જો કે એમની તબીબતને તે વખતે કશો વાંધો હતો નહિ. આ લય છતાં પોતે સંપૂર્ણ જાગૃત હતા, અને પોતાને થતા અનુભવનું પૂરેપૂરું

ભાન હતું. આ દિવિધ દશાથી એમને અત્યંત આશ્ચર્ય થયું. જીવન અને મૃત્યુના પોતાને થતા ગૂઢ અનુભવથી એમની જિજ્ઞાસા ભગૃત થઈ અને એ રહસ્ય ઉકેલવા પોતાં અંતરમાં ઊંડા વિચારમાં ઊતર્યા. એમના જ શબ્દોમાં આ અનુભવ વર્ણવીએ :-

“ મૃત્યુભયના આ આ-
ઘાતે મને અંતર્મુગ્ધ બનાવ્યો.
મેં વિચાર્યું ‘મોત તો આવ્યું.
મોત એટલે શું? મરણ
કેણુ પામે છે? આ શરીર.’
આમ વિચારતાં મૃત્યુનાં
ચિન્હો દેખાવા માંડ્યાં છતાં
આ જડ શરીર અને એનાથી
જુદા ‘હું’ નું મને પૂરેપૂરું
ભાન રહ્યું. હાથપગ લાંબા
કરતાં તે લાકડા જેવા થઈ
ગયા હતા. શ્વાસોચ્છવાસ
અટકી ગયો હતો અને શરીરમાં જરાય
ચેતન રહ્યું ન હતું. ‘ઠીક, આ શરીર
મરણ પામ્યું, એને સ્મશાનભૂમિમાં લઈ

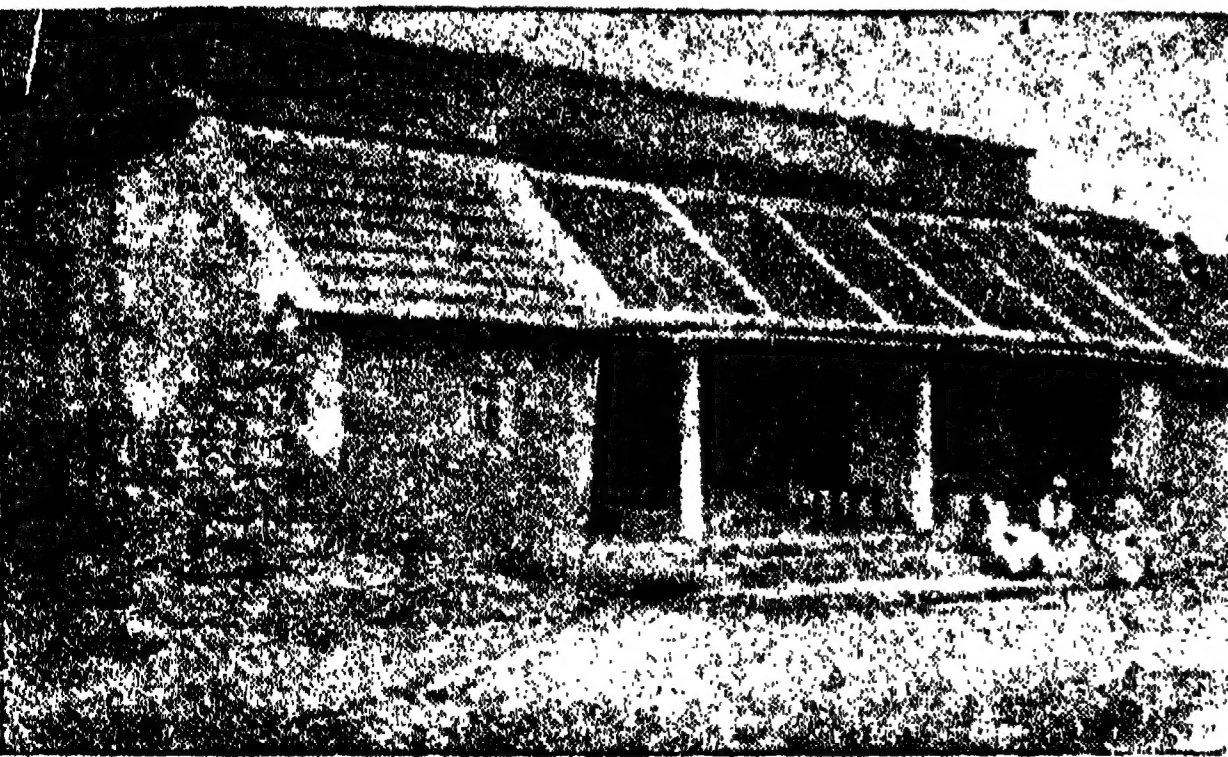
જઈ જાળીને રાખોડી કરશે પરંતુ આ શરીરના
મરણથી ‘હું’ મર્યો? શું શરીર તે જ ‘હું’?
શરીર જડ અચેતન પડ્યું છે છતાં પણ ‘હું’
મારા વ્યક્તિત્વનો અને અડનેા અનુભવ
શરીરથી તટસ્થપણે લઈ શકું છું. ‘હું’ દેહાતીત
એવો આત્મા છું’ આ બધું
બુદ્ધિજન્ય ન હતું પણ એક
જીવંત સત્યનો અપરોક્ષ
અનુભવ હતો, જે આજદિન
સુધી અસ્ખલિત રહ્યો છે.”

અચલ આત્મનિષ્ઠા

આ અવશ્યક અનુભવમાં
ભાગ્યે અર્ધા કલાક વીત્યો
હશે. મૃત્યુનો ભય જેવા
એકાએક આવ્યો તેવા જ
એકાએક આસરી ગયો.
વેંકટરામન સ્વરૂપમાં ડૂબી
ગયા. આની રોજના જીવન

શ્રી. સુંદરમ અય્યર

શ્રી. મહર્ષિનું જન્મસ્થાન તિરુચ્ચુલ્લી

તિરુચ્ચુલ્લીમાંનું શ્રી. ભૂમિનાથનું મંદિર તથા તળાવ

પર ઊંડી અસર થઈ. અભ્યાસમાંથી રસ નિયમિત એકલાજ જતા અને નટરાજ કે ઊડી ગયો અને મિત્રો તથા સગાંબહેલાં મીનાક્ષીની મૂર્તિ આગળ કલાકોના કલાકો પ્રત્યે ઉદાસીનતા આવી. પહેલાં સાથીઓનું ધ્યાનમાં ગાળતા.

કંઈ પણ ન સહન કરનાર વેંકટરામન, હવે જાણે એ વેંકટરામન જ ન હતા. તેમનામાં અત્યંત નમ્રતા અને ઉદાસીનતા આવી ગઈ હતી. અને ખોરાકમાં પણ જે કંઈ આપવામાં આવે તે પૂર્ણ બેદરકારીથી ખાઈ લેતા.

પણ મહત્વનો ફેરફાર તો મીનાક્ષીમંદિર પ્રત્યેના એમના વલણમાં ચોખ્ખો દેખાતો. પહેલાં

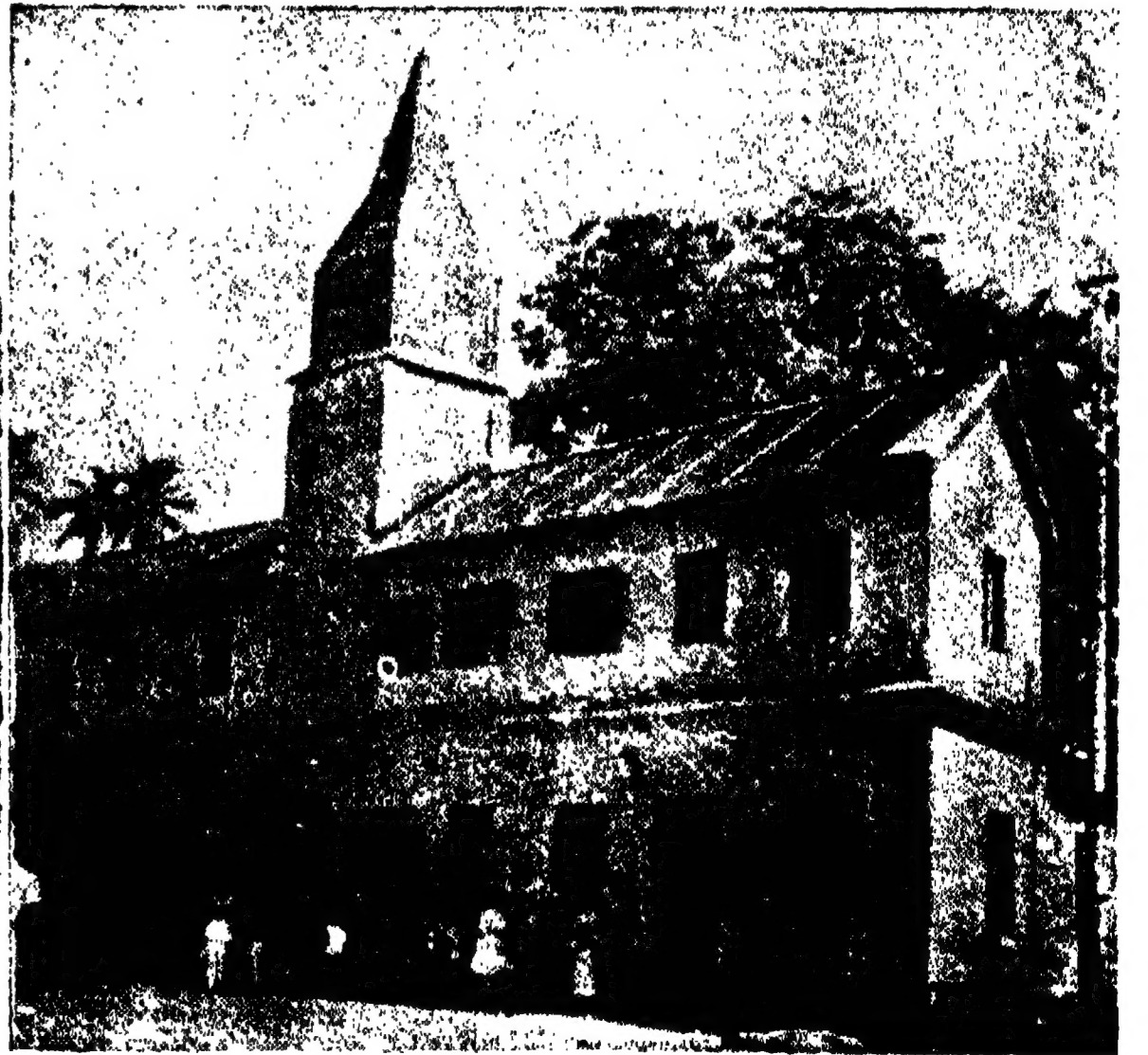

“ હું કોઈ કોઈ વખત ભગવાનની પ્રાર્થના કરતો કે આપની દેવી કૃપા મારા પર ઢળે અને ત્રેસઠ તામિલ સંતો જેવી ભક્તિ મારામાં આવે, સામાન્ય રીતે તો આત્માના ગહન સ્વરૂપમાં હું રૂખી જતો અને મારાથી કંઈ પ્રાર્થના થતી નહિ. આ અવસ્થામાં અશ્રુ આવતાં, પણ તે

તો સાથીઓની સાથે શ્રી. ભૂમિનાથના મંદિરનો અંતર ભાગ કદિ મંદિરમાં જતા તો કેવળ તમાસા ખાતર, સુખનાં કે દુઃખનાં ન હતાં.”
કંઈ પૂજા કરવા નહિ; પણ હવે તો હમેશ

ત્રિહિકતનો કિલ્લો

મદુરાની અમેરિકન મિશન હાઈસ્કૂલ

આદેશ

આમ દોઢ મહિનો વીત્યો. એમનામાં હોય તો તેણે સંસાર સાથેસાથ છોડવોજ થયેલો ફેરફાર ઘરનાંથી છાનો રહ્યો નહિ, જોઈએ, પણ આમ દહીંમાં અને દૂધમાં અને વિરોધ શરૂ થયો. એમને અભ્યાસમાં પહેલાં કરતાં પણ વિશેષ યેધ્યાન થતા જોઈ આ વિરોધ વધ્યો અને ૨૬ મી આગસ્ટે એની અવધિ આવી. વ્યાકરણનો એક પાઠ ત્રણ વાર લખવાની શિક્ષા એમને કરવામાં આવી હતી. આ પાઠ ત્રીજી વાર લખતાં એમના હૃદયે એકા એક બંડ કચ્યું, બધી ચોપડીઓ ફેંકી દઈ, આંખ બંધ કરી તે ધ્યાનમાં બેઠા.

શ્રી. માનાક્ષી મંદિરનું પ્રવેશદ્વાર

વેંકટરામનની ઇચ્છા સન્યાસ જ લેવાની

પગ રાખવાનો કંઈ અર્થ ન હતો એવો એમના ભાઈના કહેવાનો આશય હતો.

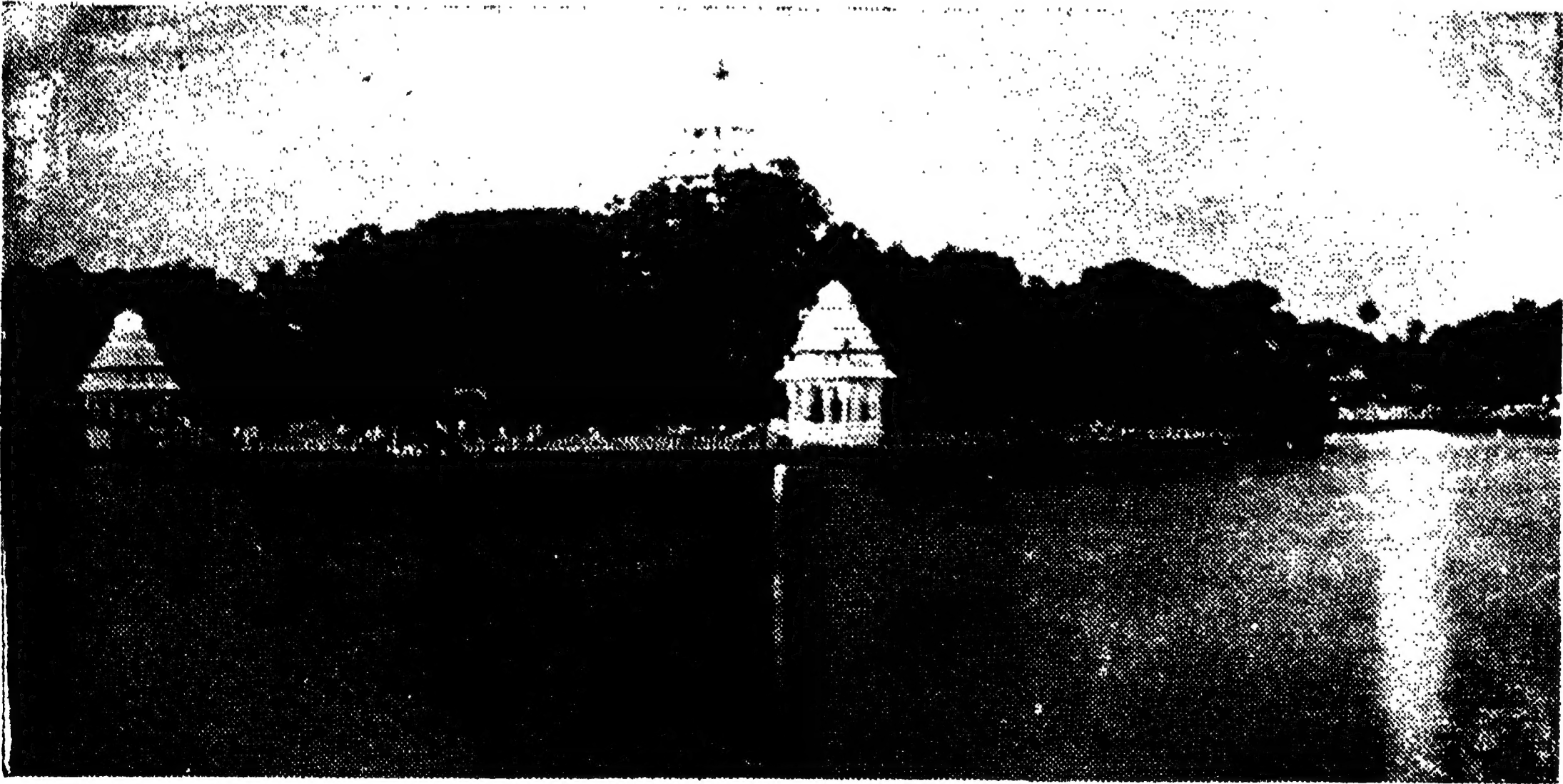
આવો ઠપકો પહેલાં અનેકવાર સાંભળવા મળતો છતાં તેની ખાસ અસર થતી નહિ. પરંતુ આ વખતે તો મહેણું સચોટ વાગ્યું.

વેંકટરામને વિચાર્યું, “ખરી વાત છે; મારે અહિં શું લાગે વળગે છે?” અને તેજ ક્ષણે મહિનાઓ પહેલાં સાંભળેલું અરુણાચલનું જાદુ-

એમના મોટાભાઈ નાગસામિ આ બધું જોતા હતા. વેંકટરામનને ઠપકો આપતા તે બોલ્યા, “જેને ખાવા થવું છે તેને વળી ઘરબાર શાં?”

લયું નામ યાદ આવ્યું.

તરતજ એ ઊઠ્યા અને ભાઈને કહ્યું, “આજે ખાસ વર્ગ હોવાથી હું નિશાળે જઈ છું.” તે સાંભળી નાગસામિએ કહ્યું, “નીચે

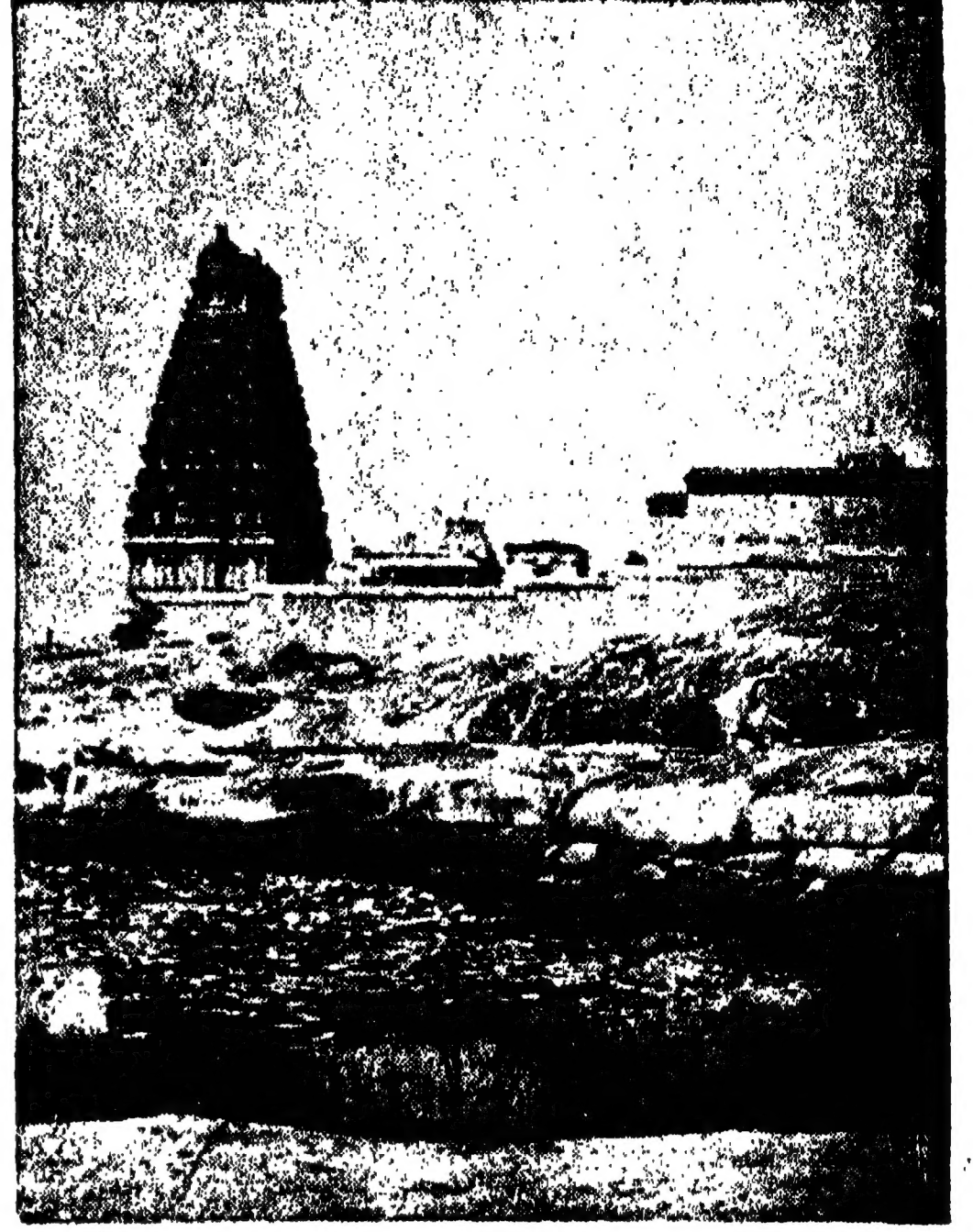
મદુરાનું મારિયમ્મન તળાવ

પેટીમાં પાંચ રૂપીઆ છે તે લેતો જજે, અને કોલેજમાં મારી ફી આપી દેજે. ”

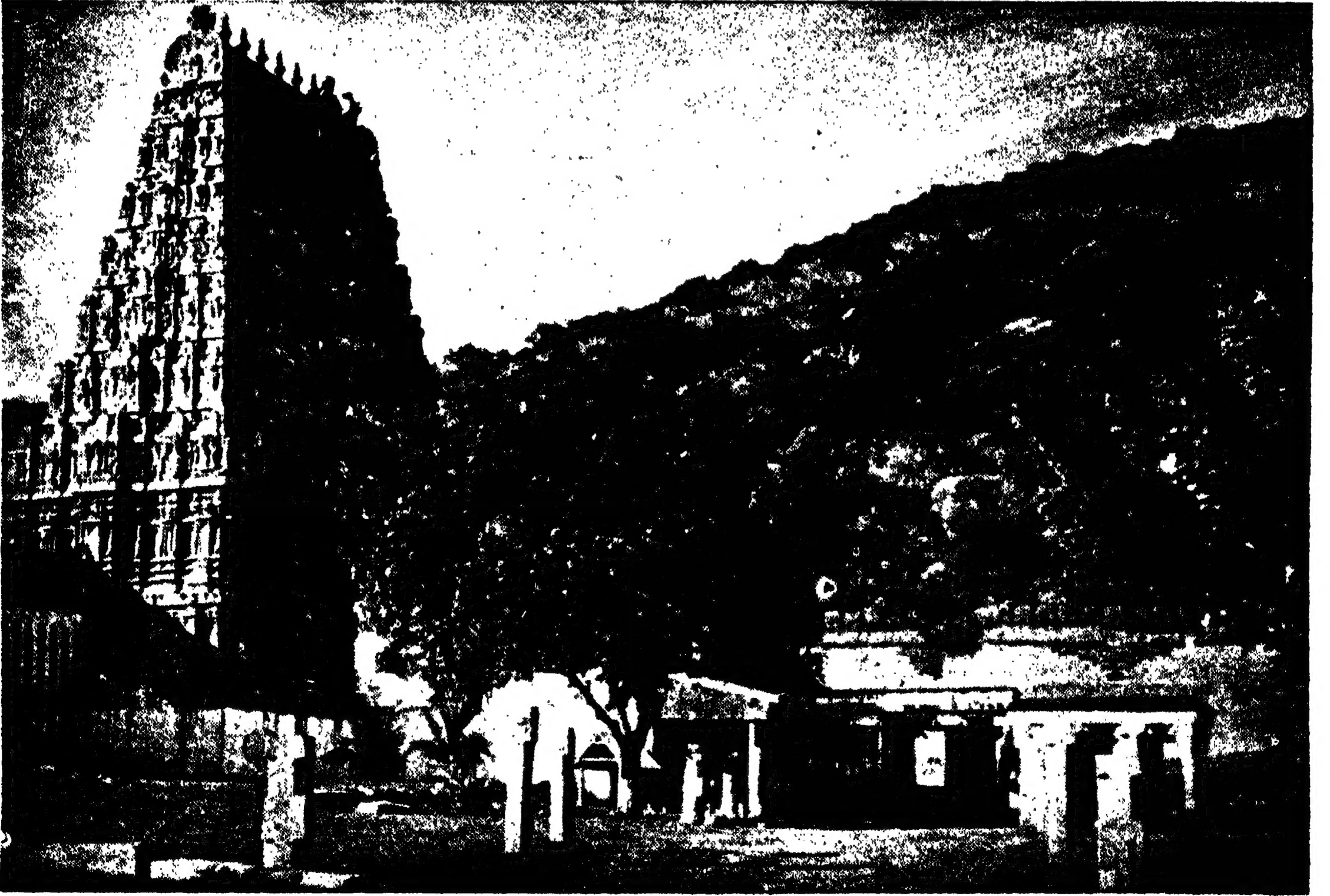
વેંટરામને આ સૂચનામાં પણ ઇશ્વરનો ગૂઢ સંકેત માન્યો. તિરુવણ્ણમલ્લે માટે રેલ્વેનું એક જૂનું પુરાણું ટાઇમ ટેબલ જોયું અને મુસાફરી માટે ત્રણ રૂપીઆ પૂરતા ગણી, વધારાના બે રૂપીયા તથા એક કાગળ નજરે પડે તેમ મૂકી સ્ટેશન તરફ ચાલવા માંડ્યું.

વિદાયનો કાગળ આ પ્રમાણે હતો:

“ લગવાનની ઇચ્છાનુસાર, તેની શોધમાં હું અહિંથી જાઉં છું. તમારો આ ભાઈ એક પુણ્ય કાર્ય માટે નીકળ્યો છે. તેથી આ ગૃહ-લ્યાગનો શોક કોઈએ કરવાની જરૂર નથી. આ શરીરની શોધ પાછળ ખર્ચ ખીનજરૂરી

અરૈયાનિનલ્લૂરનું મંદિર જ્યાં શ્રી. મહર્ષિને દિવ્ય જ્યોતિનું દર્શન થયું હતું.

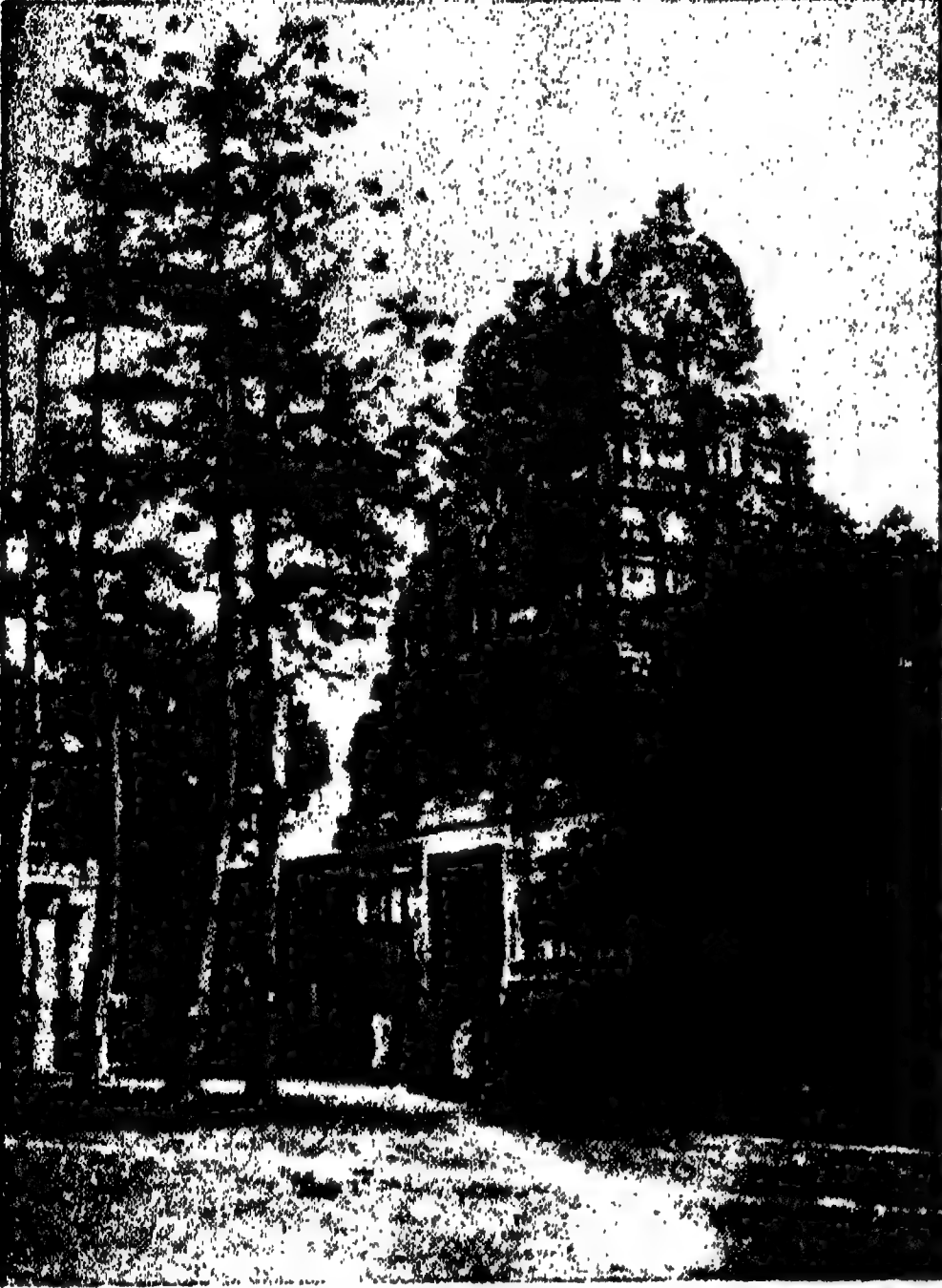

મહુરાથી બાર માઇલ આવેલું અળગર મંદિર, પોતાના કાલ સાથે આ ગામમાં રહેતા ત્યારે શ્રી. મહર્ષિ વારંવાર દર્શન જતા.

છે. તમારી શ્રી આપવાની બાકી છે. રૂપીઆ બે આ સાથે મૂકેલા છે.”

લી...

આ ચિઠ્ઠી પરથી એમના મનની અવસ્થા કળાય છે. શરૂઆતમાં ‘હું જાઉં છું’ લખતાં લખતાં તટસ્થતા અનુભવી અને

કિર્તીપુરમાંનું વિરાટેશ્વર મંદિર

‘આ શરીરની શોધ પાછળ ખર્ચ બીન-જરૂરી છે’ એમ લખતાં છેવટે લખનાર શૂન્ય બની ગયા.

પરમપિતાની શોધમાં

નિર્ણીત વખત કરતાં સ્ટેશને તે મોડા પડ્યા. પરંતુ સુભાગ્યે તે દહાડે ગાડી મોડી હતી. તિરુવણ્ણમત્રૈ જવા સાર એ ટૂંકામાં ટૂંકો રસ્તો હશે એમ માની તેમણે તિન્ડિવનમની ટીકીટ લીધી. એમણે જોયેલું ટાઈમટેબલ જુનું હોવાથી ખબર ન પડી કે કાટપાડિ લાઈનમાં ખુદ તિરુવણ્ણમલેનું પણ સ્ટેશન છે. આ ખબર એમને પાછળથી એક મુસાફરે

આપી. આ મુસાફર એક વૃદ્ધ મૈલવી હતા. પોતાને પણ ત્યાંજ જવું છે એમ એ મૈલવીએ કહ્યું, પણ ખબર આપીને એકાએક જેવી ભેદી રીતે ડબામાં દેખાયા તેવીજ ભેદી રીતે તેઓ અદૃશ્ય થયેલા જણાયા. જાણે કે માત્ર આટલી ખબર આપવા જ ના આવ્યા હોય !

ગાડી પરોઢના ત્રણ વાગે વિલ્લુપુરમ પહોંચી. પહોંચાટતાં વેંકટરામન ગામમાં અરુણાચલનો પત્તો મેળવવા નીકળ્યા. તેમને ભૂખ લાગવાથી એક હોટેલમાં ગયા. જમવાની વાર હોવાથી તેમને થોભવું પડ્યું. તેટલો વખત તેમણે ધ્યાનમાં જ ગાળ્યો.

જમ્યા પછી વીશીવાળાને બે આના આપવા માંડ્યા. વીશીવાળાએ જોયું કે પોતાના આ વિચિત્ર ઘરાકની સમસ્ત મિલકત માત્ર અઢી જ આના છે, એટલે એણે પૈસા લેવાની ના પાડી. જયેલા પૈસામાંથી વેંકટરામને આગલા સ્ટેશનની ટિકીટ લીધી, અને ત્યાંથી પગે ચાલીને આગળ વધવાનો નિર્ધાર

વિરાટેશ્વર મંદિરનો મંડપ

કર્યો. અરૈયાનિનલુર ગામે સૂર્યોસ્ત થયો. ત્યાંના મંદિરમાં એમને એક દિવ્યજ્યોતિનું દર્શન થયું. મંદિરની મૂર્તિનો એ પ્રકાશ હશે એમ માનીને એ મંદિરના ગર્ભદ્વારમાં ગયા, પણ ત્યાં જતાં જ સમજાયું કે તે પ્રકાશ કંઈ મૂર્તિમાંથી આવતો નહોતો. ત્યાંથી બહાર નીકળી ધ્યાનમાં બેઠા, અને મંદિરના મુખીઆજીએ બારણા બંધ કરવાનો વખત થયો ત્યારે તેમને જાગૃત કર્યો.

બહાર આવીને યંકટરામને મુખીઆજી પાસે કંઈ બાવાનું માગ્યું, પણ મળ્યું નહિ. મુખી-

અય્યર કુતમ તળાવ

આજી અને તેની મંડળીની પાછળ પાછળ તે કિલ્લૂર ગયા. ત્યાં પણ કંઈ બાવાનું મળ્યું નહિ. સુભાગ્યે મંદિરના ઢોલીએ પોતાની પતરાળી તેમને અપાવી. અને પાણી પાવાને સાડા બ્રાહ્મણશાસ્ત્રીને ત્યાં લઈ ગયો. ત્યાં રાહ બેતા ઉભા હતા તેવામાં તે દેહલાન ભૂલી ગયા, અને થોડે દૂર નીકળી ગયા. લાનમાં આવ્યા ત્યારે વેરાયલો ભાત વીણીને બાઈ લીધો અને થાક્યા પાક્યા ત્યાંજ ઉંઘી ગયા.

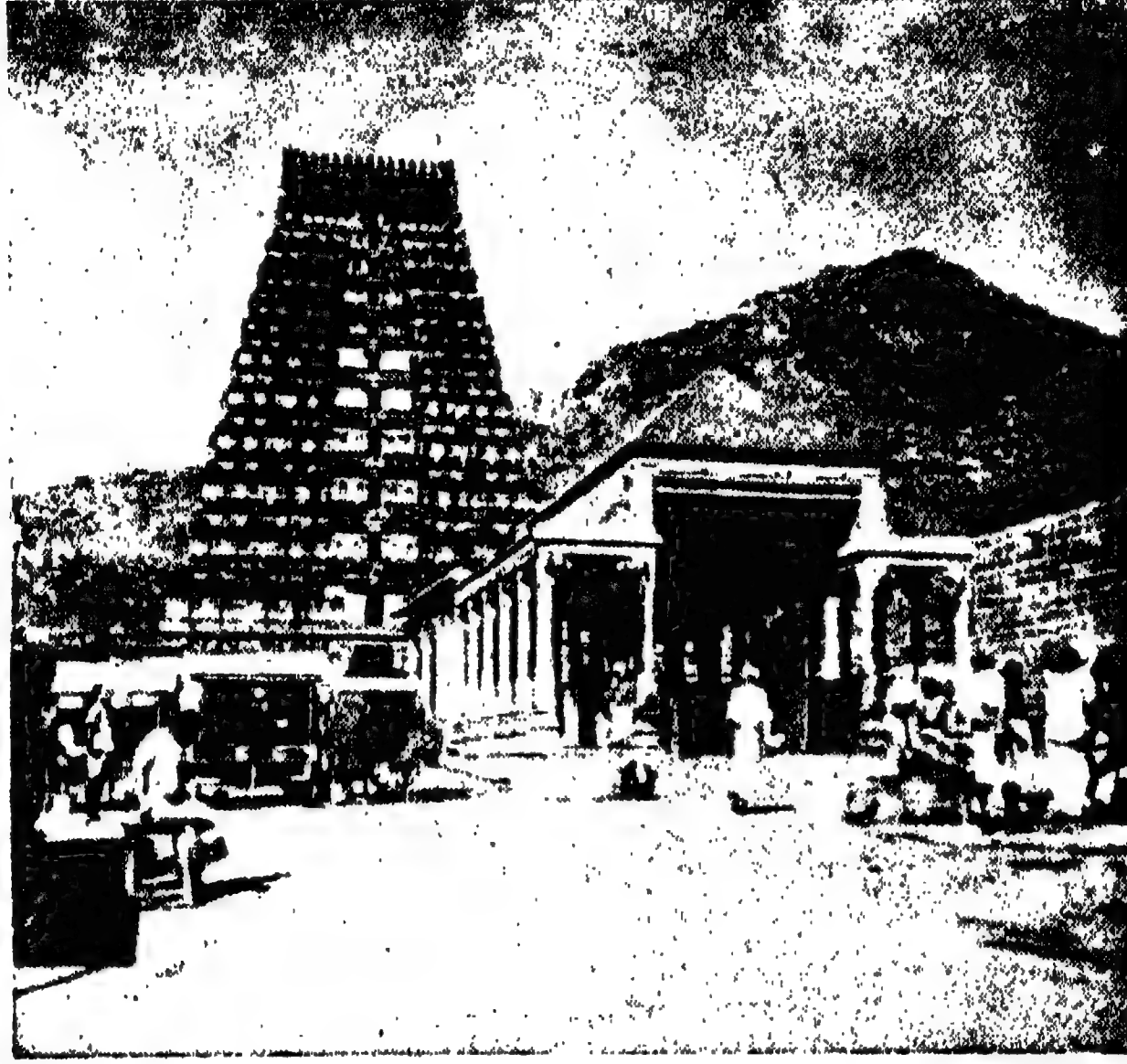
બીજે દિવસે જન્માષ્ટમી હતી. તેના ઉત્સવમાં એક ભાવિક દંપતીએ

કિલ્લૂરમાંનું અગ્રહરમ્ શ્રી. મલર્પિને ત્યાં જન્મવાનું મળેલું તે ઘર હાલ લાથની લારમાં રીજું જણાય છે

તેમને સારી રીતે જમાડ્યા, અને વળી નૈવેદ્યની મીઠાઈમાંથી લાથા સાર એક પડીકું બાંધી આપ્યું. આ યજમાનની પાસે પોતાની વાળીના બદલામાં વેંકટરામને ચાર રૂપીઆ ઉછીના માગ્યા. આ રકમ મળતાં જ તિરુવણ્ણમલૈની ટિકીટ કઢાવી અને ૧ લી સપ્ટેમ્બરની પરાઈમાં અરુણાચલ પહોંચ્યા.

વેંકટરામન ધન-કતા હૃદયે અને ઉતાવળે પગલે મંદિરમાં પહોંચ્યા. ત્યાંના બધા જ દરવાજા એમનું સ્વાગત કરતા હોય તેમ

શ્રી. અરુણાચલ મંદિરનું પ્રવેશદ્વાર

ઉઘાડા જ હતા, અને નવાઈ જેવું તો એ હતું કે તે વખતે મંદિર નિર્જન હતું. ભગવાન અરુણાચલને પોતાના આવ્યાની ખબર જાતે જ આપવા મંદિરની છેક અંદર નિર્વિધન જઈ શક્યા.

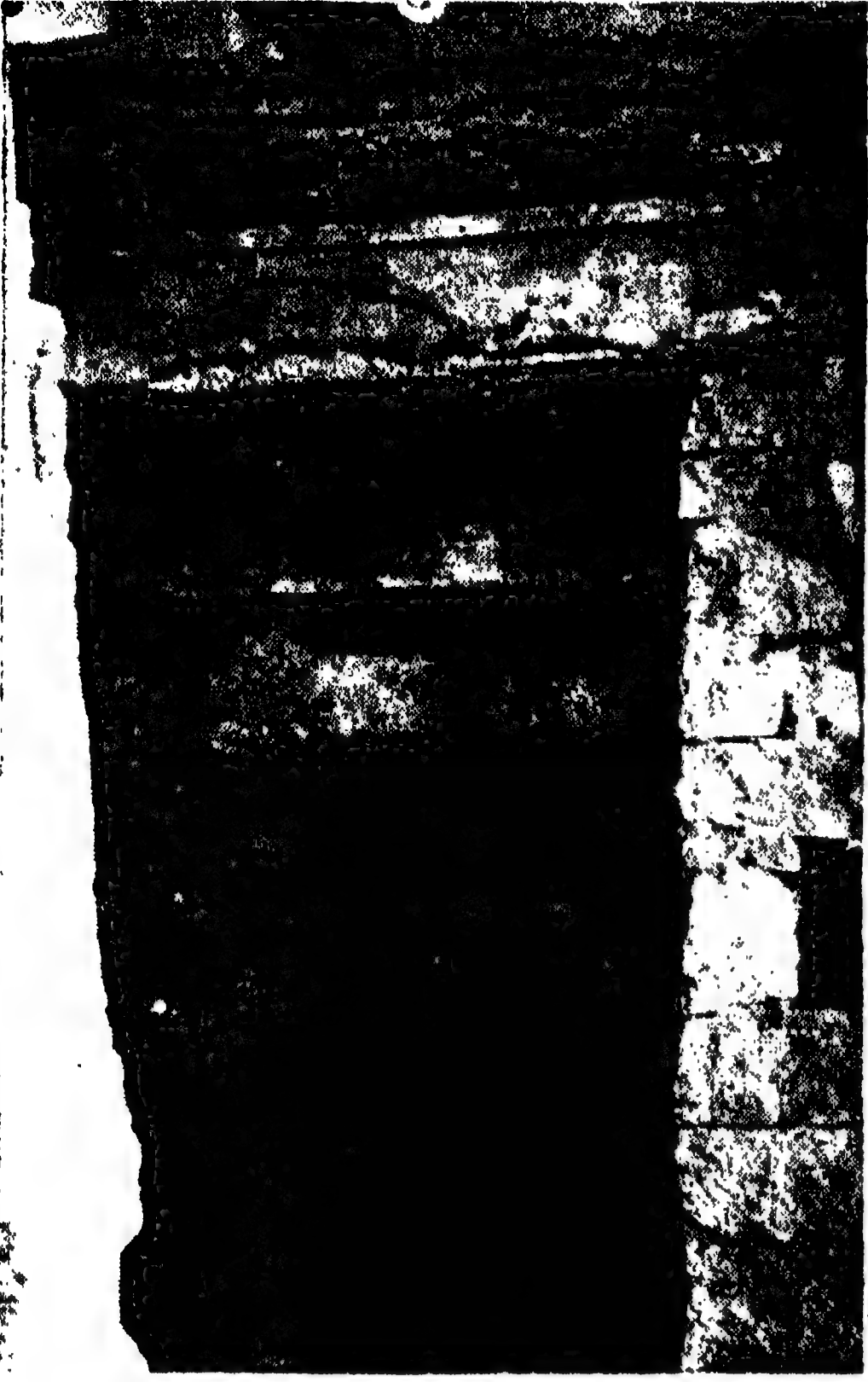
યુવાન તપસ્વી

મંદિર માંથી બહાર નીકળ્યા પછી ગામમાં આમતેમ ફર્યા. અચ્ચનકુલમ નામના તળાવ પાસે આવી, પેલું મીઠાઈનું પડીકું છોડ્યું, છોડતાં વિચાર આવ્યો, “આ લાકડાને (શરીરને) વળી મીઠાઈ કેવી ?” વિચાર

આગગાડીમાંથી અરુણાચલ પવર્તતો દેખાવ

આવતાં જ પડીકું પાણીમાં ફેંકયું. આગળ જતાં એક હજમ મળ્યો. તેણે હજમતનું

પાતાલલિંગ ગુફાનું મુખ

પૂછતાં જ તેમણે વાળ ઉતરાવી નાંખ્યા. આ પછી પહેરેલા કપડામાંથી કોપીન જેટલો ચીચરવટો ફાટી લઈ બાકીનું કપડું, જનોઈ અને બચેલા પૈસા ફેંકી દીધા. નડાવાની દરકાર પણ કર્યા વિના ત્યાંથી મંદિરમાં ગયા, અને સહસ્ત્ર સ્થંભ વાળા મંડપમાં તપ આદર્યું.

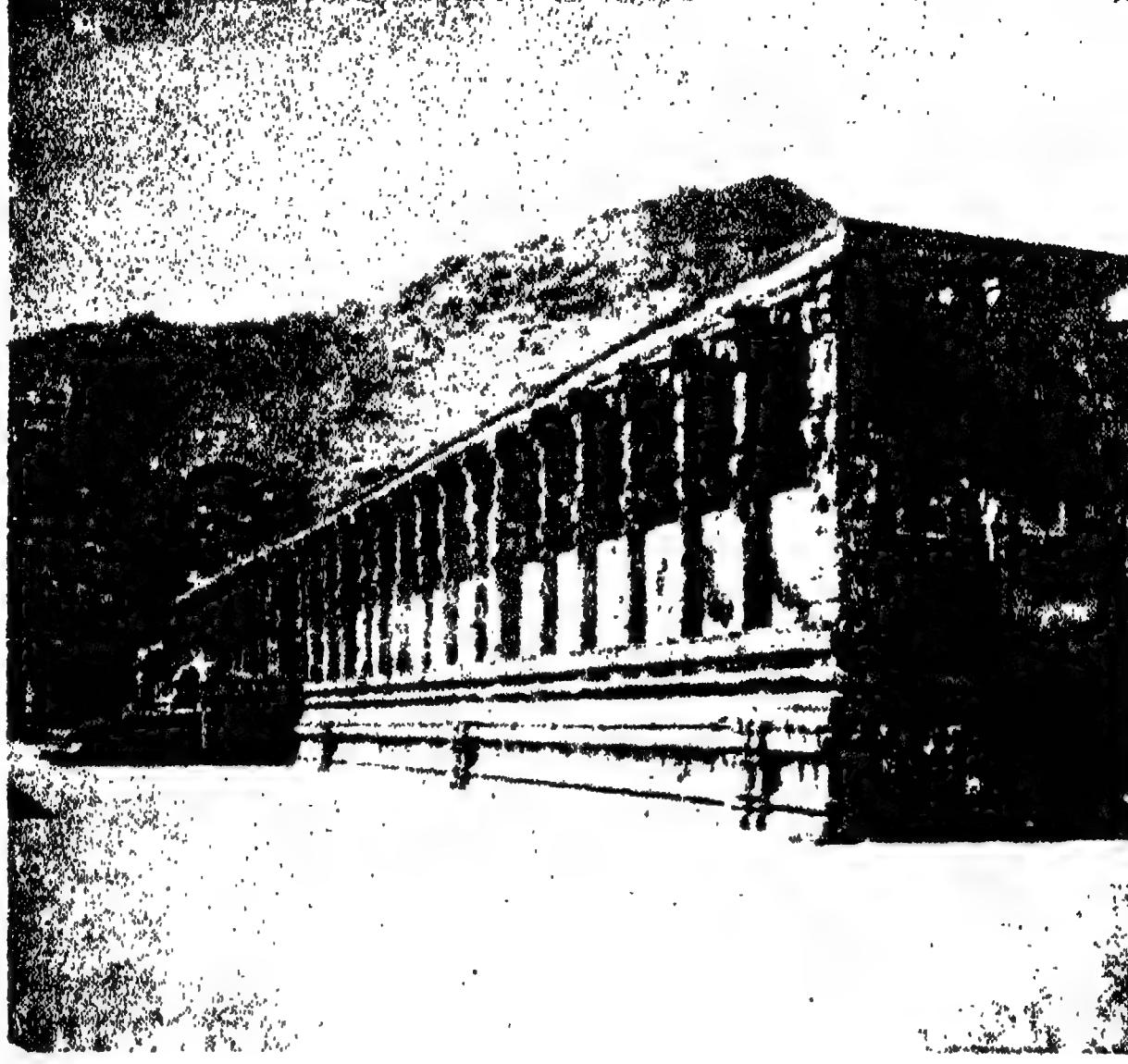
પરંતુ અહીં લોકોએ તેમને જપવા દીધા નહિ. યુવાન વય. મૌનવ્રત અને સંન્યાસની કઠણ તપશ્ચર્યાથી આજુબાજુના લોકોને કુતૂહલ થયું; ગામના તોફાની છોકરાઓએ તો એમને પાતાના તોફાનનો ભોગ

બનાવ્યા. આ પીડામાંથી બચવા વેંકટરામન પાતાલ લિંગમ નામના ભોંયરામાં જઈ રહ્યા. આ ભોંયડું એટલું અંધારું અને ભયાનક હતું કે કોઈ તેમાં ઊતરવાની હિંમત કરતું નહિ. ત્યાં તેમણે કેટલા દિવસ ગાળ્યા તે કોઈ જાણતું નથી. પરંતુ લોકોએ એમને અહીં પહેલ વહેલા જોયા ત્યારે તેમની દશા હૃદયદ્રાવક હતી. તેઓ તો સમાધિસ્થ જ હતા; દેહનું ભાન ન હતું; તેમની બંને બાંધો ભોંયરાનાં જીવજંતુઓએ ફાલી ખાધી હતી. તેમાંથી વહેતાં લોહી અને પરુથી આજુબાજુની જમીન ખરડાયેલી હતી. પાતાલલિંગનું સ્થાન પવિત્ર મનાતું હતું પરંતુ તે કદી સાફ થતું નહિ. આથી અનેક જીવજંતુએ ત્યાં ઘર કર્યું હતું. આ

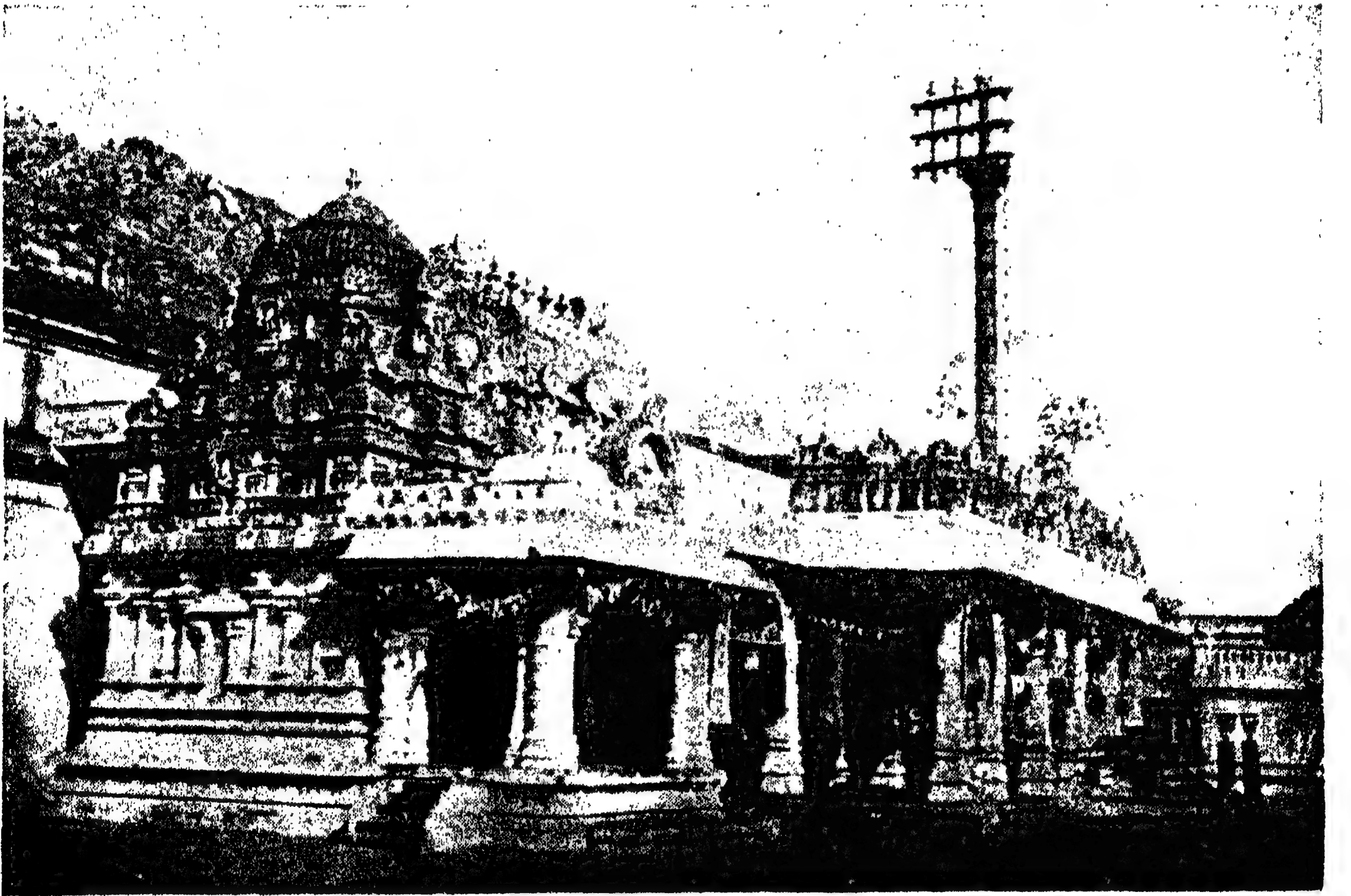
શ્રી. શેષાદ્રિસ્વામી

બધાંએ આપણા આ બેશુદ્ધ ગ્રાહણસ્વામીને સ્થિતિમાં સ્વામી સતત રહેતા તેનો વિચાર કરો. એ મ નો આત્માનંદ એટલો સભર ભર્યો હતો કે દેહનું એમને મુદ્દે ભાન ન હતું; નહોતું દુઃખ, ન હોતી ખીડા; હતો એક માત્ર આત્મસાક્ષાત્કારનો વિશુદ્ધ અને ઉત્કટ આનંદ.

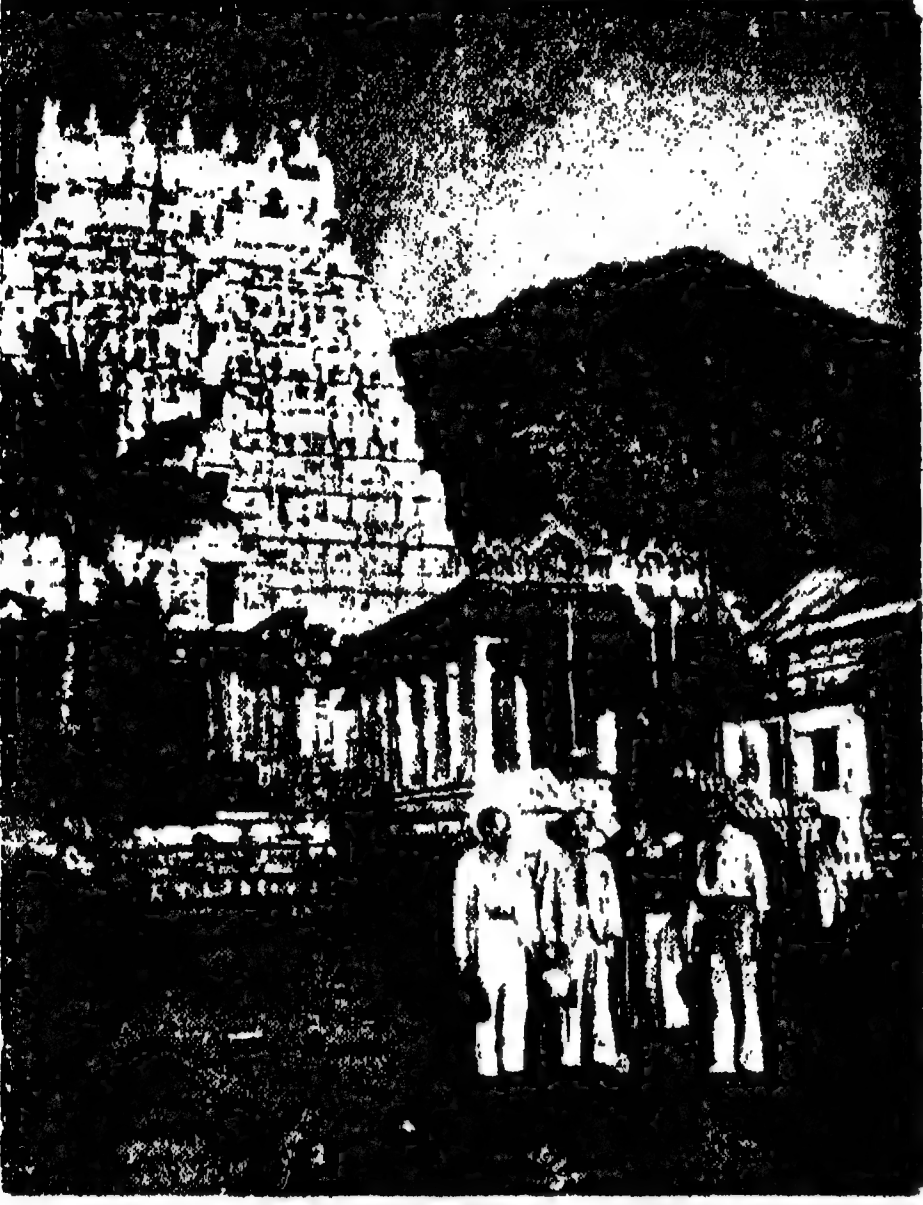
શ્રી. સદસ્વસ્તભ મંડપ

સ્વામીની દશા દયાગ્નનક તો હતી, પરંતુ એનું એક શુભ પરિણામ

શ્રી. અરુણાયક મંદિર

આવ્યું. આથી એમની તીવ્ર તપશ્ચર્યાની લોકો પર અસર થઈ; અને ત્યાર પછી

શ્રી. સુપ્રહલ્લયનું મંદિર

ત્યાંના સાધુઓએ એમની સંભાળ લેવા માંડી. સ્વામીજી પોતાનું રહેઠાણ વારંવાર બદલતા તો પણ આ સેવામાં ફેર પડ્યો નહિ.

સુપ્રહલ્લયમના મંદિર પાસે કેટલાક દિવસ રહ્યા બાદ તેઓ બાળુની વાડીમાં રહેવા ગયા. ત્યાંથી મંદિરની રથશાળામાં, અને છેવટે મંગેપિલ્લયારના મંદિરમાં વાસો કર્યો. અહીં ઉદંડી નાયનાર નામના એમના પહેલા શિષ્ય આવી મળ્યા.

સ્વામી પ્રત્યે લોકોનું માન હડાડે હડાડે વધતું જતું હતું, અને કેટલાક ભક્તોએ તો રોજ દર્શને આવવું પણ શરૂ કર્યું હતું. આથી બહમાશોની છેડતી થતી. પરંતુ ભક્તોની આવી ડબલથી સ્વામીજી ગામની બહાર

આવેલા ગુરુમૂર્તિમ ગયા. અહીં દોઢ વરસ રહ્યા. લગભગ બધો જ વખત તેઓ બ્રહ્માનંદમાં ડૂબેલા રહેતા.

માતાને મળેલા સમાચાર

સ્વામીજીના પૂર્વાશ્રમની વાત પહેલ પહેલી ગુરુમૂર્તિમમાં બહાર આવી. આ બહુ વિલક્ષણ રીતે બન્યું. એમના શિષ્યે ભક્તિના ઉન્સાહમાં એકવાર એમની પૂજા કરવા માંડી. પહેલે દિવસે તો પૂજા અટકાવવાનું બન્યું નહિ. પરંતુ બીજે દિવસે, શિષ્ય પૂજા કરવા ગયો ત્યારે સ્વામીજીની બાળુની ભીંત પર કોલસાથી લખેલું નીચેનું વાક્ય તેની નજરે પડ્યું:

મંદિરની રથશાળા

“ આની (શરીરની) સેવા પૂજા તો
આ જ (ખોરાક). ” આ બનાવથી લોકો

મધુકટક-જ્યાં શ્રી. મહર્ષિ ધ્યાનમાં બેસતા
જાણી ગયા કે સ્વામીજી લખી વાંચી તો
જાણે છે અને આપણે સવાલ પૂછીશું તો
જવાબ મળશે. તાલુકાના હેડ એકાઉન્ટન્ટ
સ્વામીજી પાસે રોજ આવતા. તેમણે આ
હકીકતનો લાભ લઈ સ્વામીજીનું પૂર્વદક્ષાંત
જાણવાનો નિશ્ચય કર્યો. અને આ માહિતી
ન મળે ત્યાંસુધી, નોકરી ગુમાવવાના
જંખમે પણ ત્યાંથી ન બસવાની હઠ
લીધી, છેવટે સ્વામીજીએ કાગળની એક
કાપડી પર લખ્યું: “વેંકટરામન તિરુચ્યુલ્લી.”

આમાંનો પાછલો શબ્દ આપણા જિજ્ઞાસુ
આગતુકને ઉકલ્યો નહિ. આથી સ્વામીજીએ

જે ચોપડી પર મૂકીને કાગળની કાપડીમાં
લખ્યું હતું તે ચોપડી (પેરીયપુરાયણમ)
ના એક પાના પર આ ગામનું નામ
બતાવ્યું. આ ઉપરથી પૂછનારને સમજાયું કે
સુન્દરમૂર્તિ સ્વામીના કાવ્યમાં આવતું
તિરુચ્યુલ્લી ગામ તે જ આ સ્વામીનું ગામ.

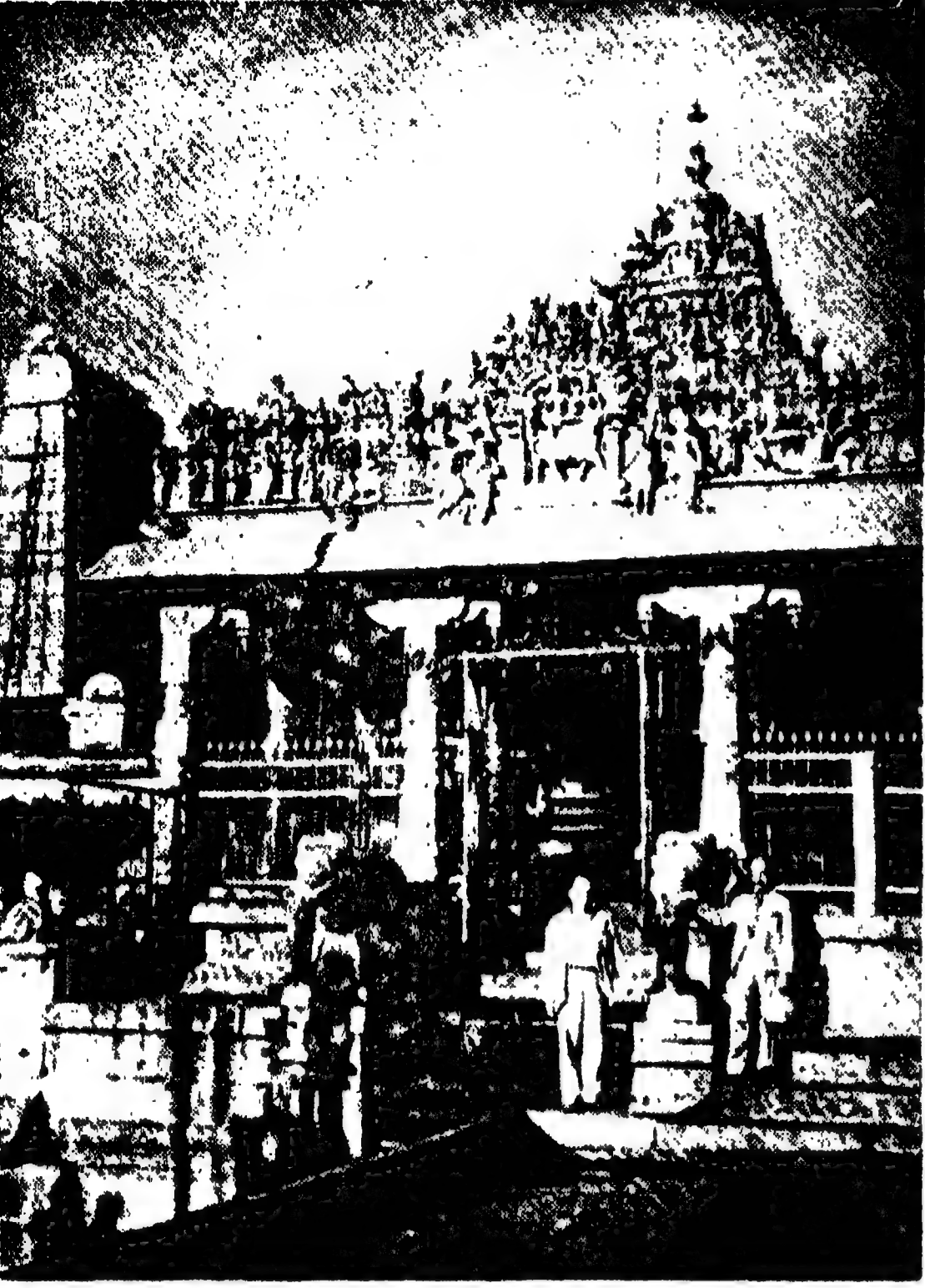
આ વાત તરત જ જાહેર થઈ, અને
મદુરામાં ભેગાં થએલાં એમનાં કુટુંબીઓને
એક જવાને કહી. તેણે કહ્યું “ વેંકટરામન
તો તિરુવણ્ણમલાઈમાં મોટો મહાત્મા મનાય
છે. મદુરાના મઠનાં એમના શિષ્ય અણ્ણ-
મલે તાંગિરાને (જેણે સ્વામીજીની પૂજા કરી
હતી તે) પોતાના પ્રવચનમાં કરેલા સુન્દર
ઉલ્લેખથી મને આ વાતની ખબર પડી.”

આથી થોડા દિવસ બાદ, વેંકટરામનના
કાકા નેલ્લપ્પયર તિરુવણ્ણમલાઈ આવ્યા.
આ વખતે સ્વામીજી આંખાવાડીઆમાં રહેતા

શ્રી કમ્પતિત્રયનારનું મંદિર

હતા; આ આંખાવાડીઆનો માલિક કોઈને એમની પાસે જવા દેતો નહિ. આથી તેમના

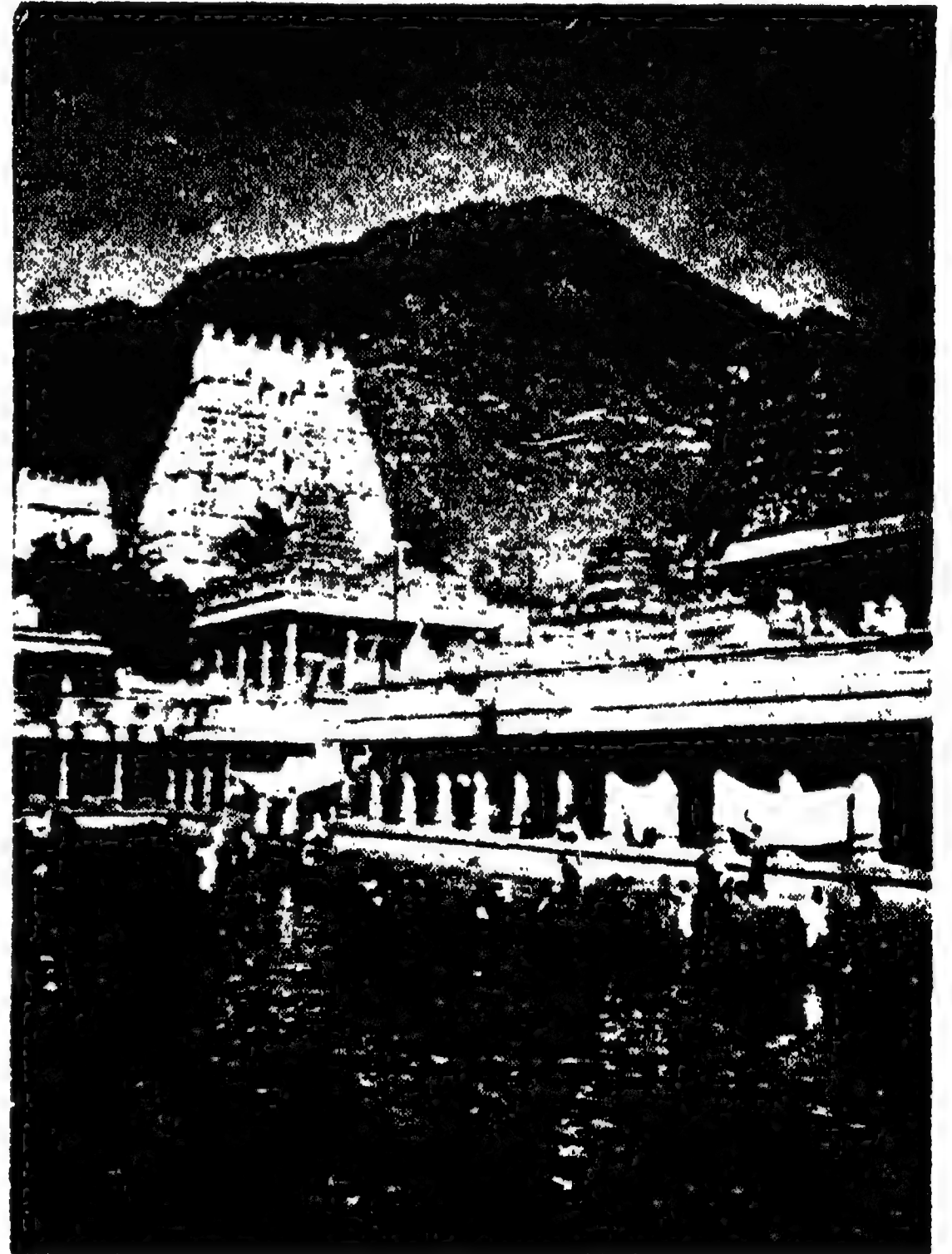
શ્રી. ગણપતિ મંદિર

કાકાને પણ એક ચિકી લખીને રજા મંગાવવી પડી. અંદર એમણે અકલ્પ્ય દ્રશ્ય જોયું. લાંબા લાંબા નળ ને મોટી જટાવાળી, ધૂળથી ભરેલી એક મૂર્તિ એમની નજરે પડી.

પોતાના એક કુટુંબીની આવી ઉન્નત આત્મનિષ્ઠા અને જગત પ્રત્યેની ઉદાસીનતા જોઈ નેહલયપ્પચરને સંતોષ થયો; પરંતુ સાથે સાથે સ્વામીજીને વિનંતી કરી કે ઘેર આવો અને એટલામાં જ કોઈ જગાએ રહો તો તમારી સુખસગવડ અમે સાચવી શકીએ. સ્વામીજી નિરુત્તર રહ્યા.

માતાની મુલાકાત

નિરાશ વદને પાછા ફરવા સિવાય કાકાને મારે બીજો માર્ગ ન હતો. પરંતુ હવે પોતે વેંકટરામનની ખુશી ખબર તેની મા અલગમ્માલને આપી શકશે એ ઓછો સંતોષ નહતો. પરંતુ પોતાના પુત્રની ઘેર આવવાની અનિચ્છા માએ સ્વીકારી નહિ; અને જેવી પોતાના મોટા દીકરા નાગસમિને મોકરીમાંથી રજા મળી કે તરત જ બંને તિરુવણ્ણમલાઈ જવા ઊપડ્યાં. તે વખતે સ્વામીજી પવલકકુનરુમાં રહેતા હતા. માતા ત્યાં પહોંચ્યાં ત્યારે સ્વામીજી એક શિલા પર આડા પડેલા હતા. મેલા ઘેલા અને બદલાયેલા દેખાવા છતાં પ્રથમ દ્રષ્ટિપાતે જ

મંદિરમાંનું શિવગંગા તળાવ

માએ પુત્રને ઓળખી લીધો; પરંતુ માની દિવસે એવું બન્યું કે સ્વામીજીના દર્શને આવેલા બીજા ભક્તો પણ હાજર હતા; માતાએ તેમને વચ્ચે પડવાની વિનંતિ કરી. તેઓએ સ્વામીજીને બહુ દર્દભરી પ્રાર્થના કરી, માતાને કંઈક ઉત્તર આપવાની આજુબજી કરી. આખરે સ્વામીજીએ એક કાગળ પર નીચે પ્રમાણે લખી આપ્યું:

શ્રી. અરુણાચલની ઉત્સવમૂર્તિ

“ પ્રારબ્ધ કર્મા-
નુસાર દરેક પ્રાણી-

વિરુપાક્ષ ગુફાનાંથી દેખાતું શ્રી. અરુણાચલ મંદિર

ના ભાગ્યનું નિયમન વિધાતા કરી રહ્યો છે. જે નથી થવાનું તે નહિ જ

શ્રી. મદર્પિ ઉ. વ. ૨૧

થાય; જે થવા નિર્માયું છે તે થશે જ. તેને કોઈ અટકાવી શકવાનું નથી; આ વાત નિશ્ચિત છે. માટે શાન્તિ રાખવી એ ઉત્તમ માર્ગ છે.”

આમ માતા અલગમ્માલની મુસાફરી નિરાશામાં પૂરી થઈ, અને નાગસામિની રક્તચ્છા પૂરી થવાથી તેઓ માનમદુરા જવા ઉપડ્યાં.

તેમનો ઉપદેશ

માતાના ગયા પછી સ્વામીજી ટેકરી પરની વિરુપાક્ષ ગુફામાં રહેવા ગયા. અહીં કેટલાક સાચા જિજ્ઞાસુઓના આગ્રહને વશ થઈ, તેમણે પહેલી જ વાર ઉપદેશ આપવો શરૂ કર્યો. તિરુવણ્ણમલાઈ આવ્યા પછી લગલગ ત્રણ વરસ સુધી સ્વામીજીએ અંપૂર્ણ મોન પાળ્યું હતું; આથી એમણે આવી

નાની ઉમ્મરે મેળવેલી આધ્યાત્મિક સંપત્તિ વિષે કોઈ જાણતું ન હતું—અને કોઈને જાણાવવાની એમને દરકાર પણ ન હતી.

પરંતુ તેમની ઉચ્ચ તપશ્ચર્યા અને તીવ્ર વૈરાગ્યથી કેટલાક ઉત્સાહી લોકો પ્રબળ રીતે આકર્ષાયા. આવા મુમુક્ષુ જીવો પર દયા લાવી પોતાને પુછાતા પ્રશ્નોના ઉત્તર કાગળિયાં પર લખી આપવા લાગ્યા. સાધનાની દૃષ્ટિએ આ ઉપદેશની અમૂલ્ય ઉપયોગિતા સમજનાર કેટલાક સાધકોના પ્રતાપે આ ક્રીમતી વચનો આજે લગલગ પા સૈકા પછી પણ આપણને એવાં ને એવાં જ મળે છે.

મર્ગપિટ્તયાર મંદિર

ઉપદેશ તથા માર્ગદર્શન માટે
એમની પાસે શરૂઆતમાં આવનારાઓમાં

શ્રી. ગુરુતર્કમ

શ્રી. ગંભીરમ્ શેષયા અને
શિવપ્રકાશ પિલ્લે હતા.
એમણે અત્યંત સહભાવથી
સંઘરેલી નોંધે “Who
Am I” અને ‘A Cat-
ecism of Inquiry’ એ
પુસ્તિકાઓ રૂપે બહાર પડી
છે.

સ્વામીજીનો આત્માનુભવ
સ્વયંભૂ અને સંપૂર્ણ હોઈ

• ‘હું કોણ?’ + ‘આત્મ-
વિચારની પ્રશ્નોત્તરી’

તેમનો ઉપદેશ સીધો અને સરળ છે.

“હું કોણ? એ વિચારને તમારા મનમાં
સતત સેવશો તો તમારા સત્ય સ્વરૂપને
ઓળખશો અને મુક્તિ પામશો.”

“આપણું સત્યસ્વરૂપ અથવા આત્મા તે
કોઈ જાનેન્દ્રિય નથી કે ઇન્દ્રિયનો વિષય
નથી, કર્મેન્દ્રિય પણ નથી, પ્રાણ કે મન
પણ નથી, કે આ સર્વ જેમાં લય પામે છે
તેવી સુષુપ્તિ પણ નથી.”

“આ પ્રત્યેક બાદ કરતાં જે કંઈ શેષ
રહે છે તે આત્મા છે; તે જ મન છે.”

“હું કોણ?” એ પ્રશ્નનો જવાબ મળે
ત્યારે જ મન શાંત થાય છે.”

“સર્વ વિચારોનું મૂળ અહંકાર છે.”

“અહંકાર તે જ મન છે.”

“આ શરીરમાં જે ‘હું’ ‘હું’ કરે છે, તે
તો મન જ છે. માટે આ ‘હું’ નું મૂળ
શોધવા માંડશો તો સ્પષ્ટ જણાશે કે તે
હૃદયમાં છે.”

“હું. (કે મોહ) એમ
બોલશો પણ નહિ; માત્ર
સૂક્ષ્મતાથી અંતર બોજ
કરો કે ‘હું’ રૂપે હૃદયમાં
કોણ પ્રકાશે છે? હૃદયમાં
ઊંડા સંકલ્પ વિકલ્પથી
પર એવું, શાન્ત અને સહજ,
સનાતન ચૈતન્ય હૃદયમાં
‘હું’ રૂપે સ્ફુરે છે. આ
સ્ફુરણને પકડી, મૌન ધારતાં,
અહંકાર અને દેહબુદ્ધિ

શ્રી. માતાજી

જાળી જાય છે; અને કપૂરની માફક પોતે પાણુ આખરે વિલય થાય છે. આને જ સંતો અને શાસ્ત્રી મોક્ષ કહે છે.”

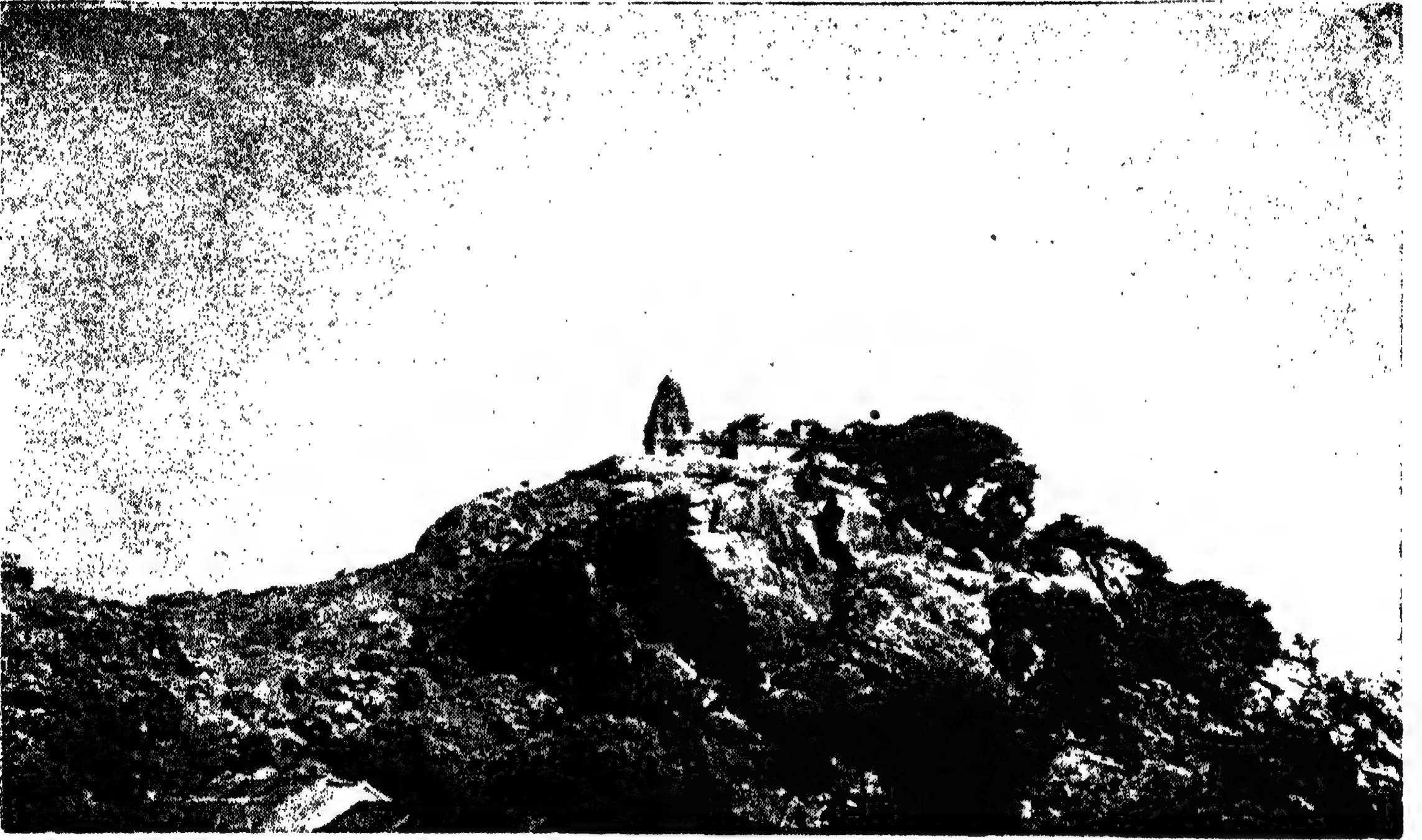
તેમનાં ભક્તિ સ્તોત્રો

ઉન્હાળામાં વિરુપાક્ષ ગુફા રહેવા લાયક હોતી નથી, તેથી તે દરમિયાન સ્વામીજી મુલખ્યાલ તીર્થમના આંખાવાડીઆમાં રહેતા.

શ્રી કાવ્યકંઠ ગણપતિ મુનિ

આ વખતે ગણપતિ શાસ્ત્રી નામના મહાત્મા સ્વામીજીના પ્રસંગમાં આવવા ભાવ્યશાળી બન્યા. એમનું આગમન અનેક-રીતે ફળદાયક નીવડ્યું.

ગણપતિમુનિ સંસ્કૃત પંડિત અને કવિ તરીકે લોકોમાં પ્રખ્યાતિ પામેલા હતા.

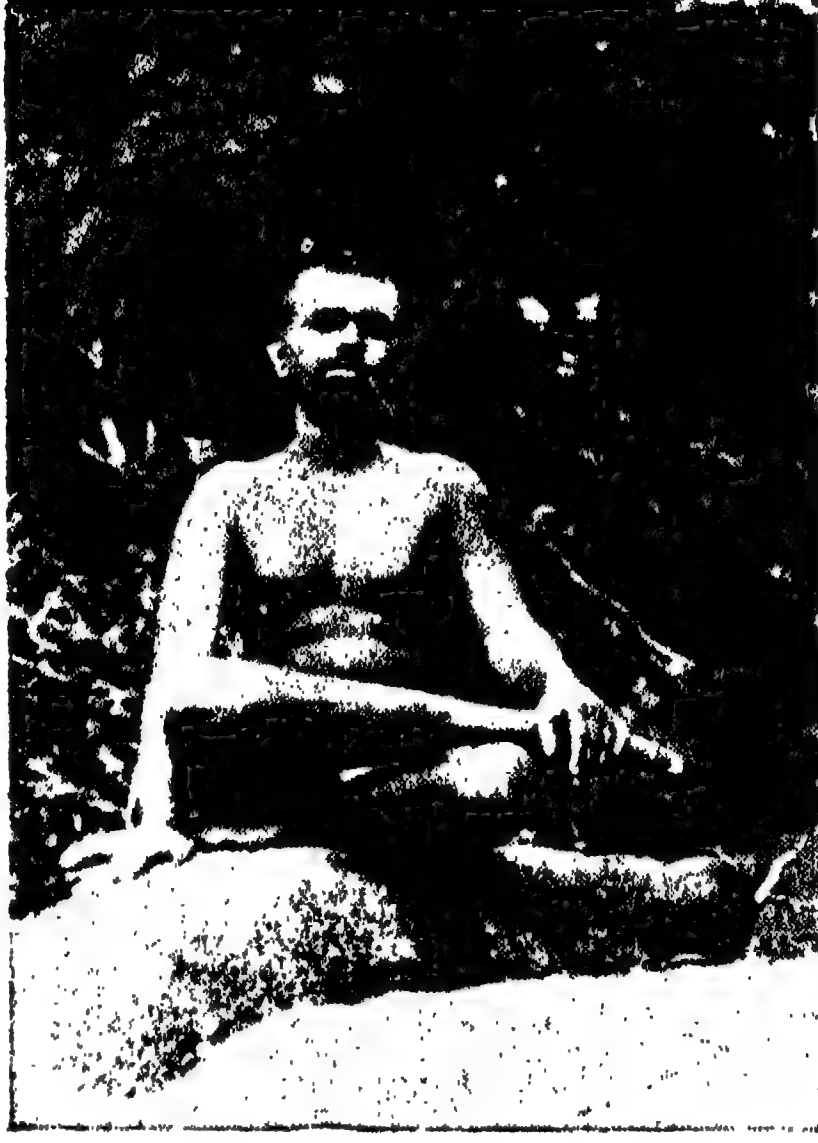
પવનકેતુરુ

અહીં પોતાના શિષ્યોના આગ્રહથી અક્ષર-મણુમાલે તથા બીજાં ચાર હૃદયસ્પર્શી કાવ્યો રચ્યાં. આ કાવ્યોમાં ઊંડું રહસ્ય અને ગૂઢ આધ્યાત્મિકતા રહેલાં છે; અને દેવીપ્રેમ તથા દેવીકૃપાનાં માધુર્ય ને શક્તિ તેમાં વર્ણવેલાં છે. સ્વામીજીના અંતે-વાસીઓ માધુકરી માટે ગામમાં જતા ત્યારે ત્યારે આ શ્લોક ગાતા.

તેઓ લગભગ એક દસકાથી તીવ્ર સાધનામાં જોગાયલા હતા, પરંતુ તેનું કંઈ ખાસ પરિણામ આવ્યું નહતું. સને ૧૯૦૭ના નવેમ્બરમાં તેઓ શહેરબહાર એક મંદિરમાં ધ્યાનમાં બેઠા હતા. ત્યાં એમને જાણે અવાજ આવ્યો કે “તને ઈશ્વરનો આદેશ છે.” તરત ત્યાંથી ઊઠી તે મુખ્ય મંદિર ભણી ગયા. રસ્તામાં મંદિરની મૂર્તિનો વરઘોડો

મળ્યો; મૂર્તિને તેમણે દંડવત પ્રણામ કર્યો. પરંતુ 'આદેશ' શો હતો તે એમને હજી સમજાયું નહિં.

બીજા દહાડાની બપોર સુધી શેરીઓમાં મૂઠ જોવા ભટક્યા પછી એમના અંતરમાં અરુણાચલના સ્વામીનું સ્કુરણ થયું, તરત જ તેઓ બપોરના બરા તડકામાં ટેકરી પર જવા નીકળ્યા. તેમના સુભાગ્યે સ્વામીજી વિરુપાક્ષ ગુફાની ઓસરીમાં એકલા બેઠેલા હતા. દંડવત

વિરુપાક્ષ ગુફા પાસે

કરી એમણે સ્વામીજીના બંને પગ પકડી લીધા, અને પ્રાર્થના કરી, “જે કંઈ વાંચવાનું હતું તે વાંચ્યું, વેદાન્તનો પણ સંપૂર્ણ અભ્યાસ કર્યો; મનથી ધરાઈને જપ જાપ કર્યો, પરંતુ તપનું બરું રહસ્ય હાથ ન આવ્યું; તેથી આપના ચરણમાં શરણ શોધતો આવ્યો છું.”

સ્વામીજી થોડા વખત એમના સામે જોઈ જ રહ્યા, અને પછી બોલ્યા, “અહ

વિરુપાક્ષ ગુફાનો બહારનો ભાગ

મુક્તેશ્વર તીર્થમ્

નો ઉદય કયાં થાય છે તે તપાસતાં મન તેમાં લોન થાય છે. આ જ તપ છે. મનમાં મંત્ર જપતી વખતે એ મંત્રના સ્વર જ્યાં જિંદ છે ત્યાં મન એકાગ્ર કરવાથી મનનો લય થશે. આ જ તપ છે.”

આ ઉપદેશથી શ્રી. ગણપતિ મુનિને પરમ સંતોષ થયો, અને સાંજ સુધી ત્યાંજ રહ્યા. સ્વામીનું નામ જાણવામાં આવતાં, ત્યાં હાજર રહેલા ભક્તોને તેમણે સૂચવ્યું કે સ્વામીને આજથી ભગવાન શ્રી રમણ મહર્ષિ એવા નામથી સંબોધવા. તે દિવસથી સ્વામીજી આ જ નામે ઓળખાય છે; જે કે ભક્તો તો તેમને માત્ર ભગવાન જ કહે છે.

શ્રી. રમણ મહર્ષિને મળ્યા તે પહેલાં-

શ્રી. શિવ પ્રકાશ પિલ્લે

વિરુપાક્ષ ગુફામાં

નું જ શ્રી. ગણપતિમુનિનું પોતાનું શિષ્ય-મંડળ હતું. આ બધા પણ શ્રી. મહર્ષિના ચુસ્ત ભક્તો બન્યા. આ નવા મંડળને ઉચ્ચ પ્રકારના આધ્યાત્મિક ઉપદેશની જરૂર હોવાથી શ્રી. મહર્ષિએ થોડું થોડું બોલવા માંડ્યું. અનેક ગૂઢ વિષયો પર પ્રશ્નો પુછાતા અને શ્રી. મહર્ષિ પોતાની સાધના અને પોતાના આત્માનુભવ પરથી જવાબ આપતા. આમાંના વધુ ઉપયોગી ભાગને શ્રી. ગણપતિમુનિએ નોંધ્યા હતા. અને શ્રી. રમણગીતા નામથી પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યા છે. આ પુસ્તકમાં જીવન્મુક્તાવસ્થા, હૃદયવિદ્યા, હૃદય તથા મનનો પરસ્પર સંબંધ, મનોનિયંત્રણના માર્ગ અને એવા બીજા વિષયો ચર્ચેલા છે.

શ્રી. ગણપતિમુનિનો શ્રી. મહર્ષિ સાથેનો સંબંધ અનેક રીતે નોંધપાત્ર હતો. અને તે વળતના એમને થયેલા એક અસાધારણ અનુભવનું સમર્થન શ્રી. મહર્ષિ નીચેના

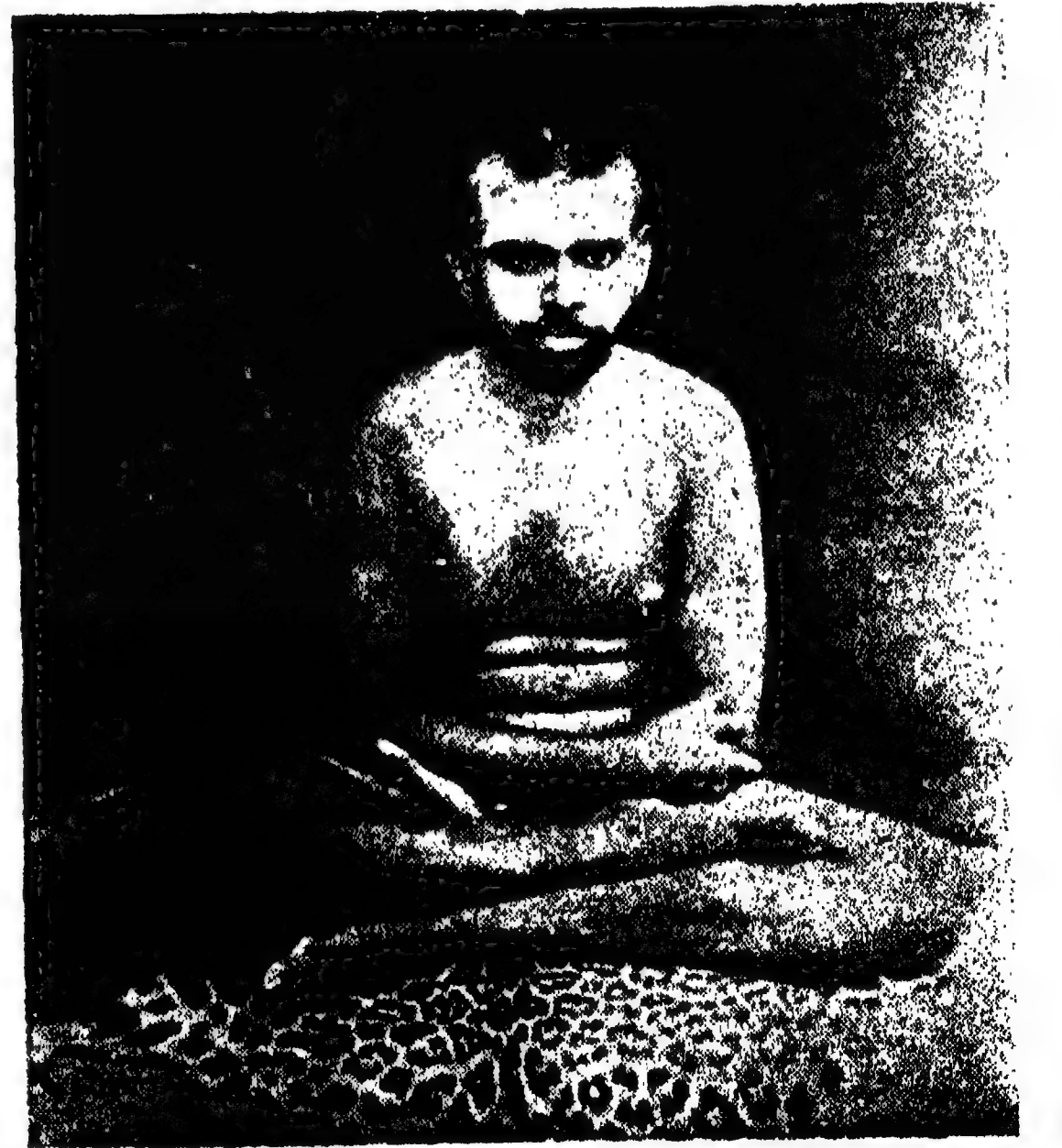
શ્રી. કાન્યકાંઠ ગણપતિ મુનિ

શબ્દોમાં કરે છે:—

“ કેટલાંક વરસ પર એક દિવસ હું સૂતો હતો, પણ સમાધિમાં નહતો. તેવામાં મને એકાએક લાગ્યું કે જાણે મારું શરીર અદ્ધર અને અદ્ધર ઊંચકાઈ રહ્યું છે (જે કે હું જાગૃત હતો.) આજુબાજુની વસ્તુઓ ધીમે ધીમે નાની અને છેવટે અદૃશ્ય થવા લાગી. મારી આસપાસ સર્વત્ર પ્રકાશનાં અનંત પૂર જગાડળી રહ્યાં હતાં. થોડા વખત પછી શરીર નીચે ઊતરતું લાગ્યું અને નીચેની વસ્તુઓ જણાવા લાગી. આ અનુભવ વખતે હું એટલો સાવધ હતો કે હું સમજી શક્યો કે સિદ્ધો આમ જ અદૃશ્ય અને પ્રત્યક્ષ થતા

હશે તથા પણ માત્રમાં જોજોનાનાં અંતર કાળી નાંખતા હશે. શરીર નીચે ઊતર્યું ત્યારે મને લાગ્યું કે હું તિરુવેત્તિયૂરમાં છું જે કે આ જગા મેં કદી જોયેલી નહોતી. હું તેના એક ધોરી રસ્તા પર હતો. મહે ત્યાંથી આગળ ચાલવા માંડ્યું. થોડે છેટે રસ્તાની એક બાજુએ ગણપતિનું મંદિર હતું. હું અદ્ધર પેઠા અને કંઈક બોલવા લાગ્યો, પરંતુ શું બોલ્યો કે શું કયું તે યાદ નથી. અને એ પણ યાદ નથી કે હું વિરુપાક્ષ ગુફામાં પાછો કેવી રીતે આવ્યો.”

શ્રી. ગણપતિમુનિ ૧૬૦૮માં તિરુવેત્તિયૂરના જે ગણપતિ મંદિરમાં રહેતા હતા તે મંદિરને ઉપરનું વર્ણન આપેલું લાગુ પડતું હતું. આ મંદિરમાં તેઓ ધ્યાનમાં બેસા હતા ત્યારે ધ્યાનમાં તીવ્ર વિશ્લેષ લાગવાથી એમને સાહજ્ય મારે શ્રી. વહર્ષિના

આચાર્ય સ્વામી

આમીષ્યની અત્યંત ઉત્કંઠા થઈ. તરત જ શ્રી. મહર્ષિ મંદિરમાં પેસતા દેખાયા.

મહાગુરુ સ્વામી ગુફા

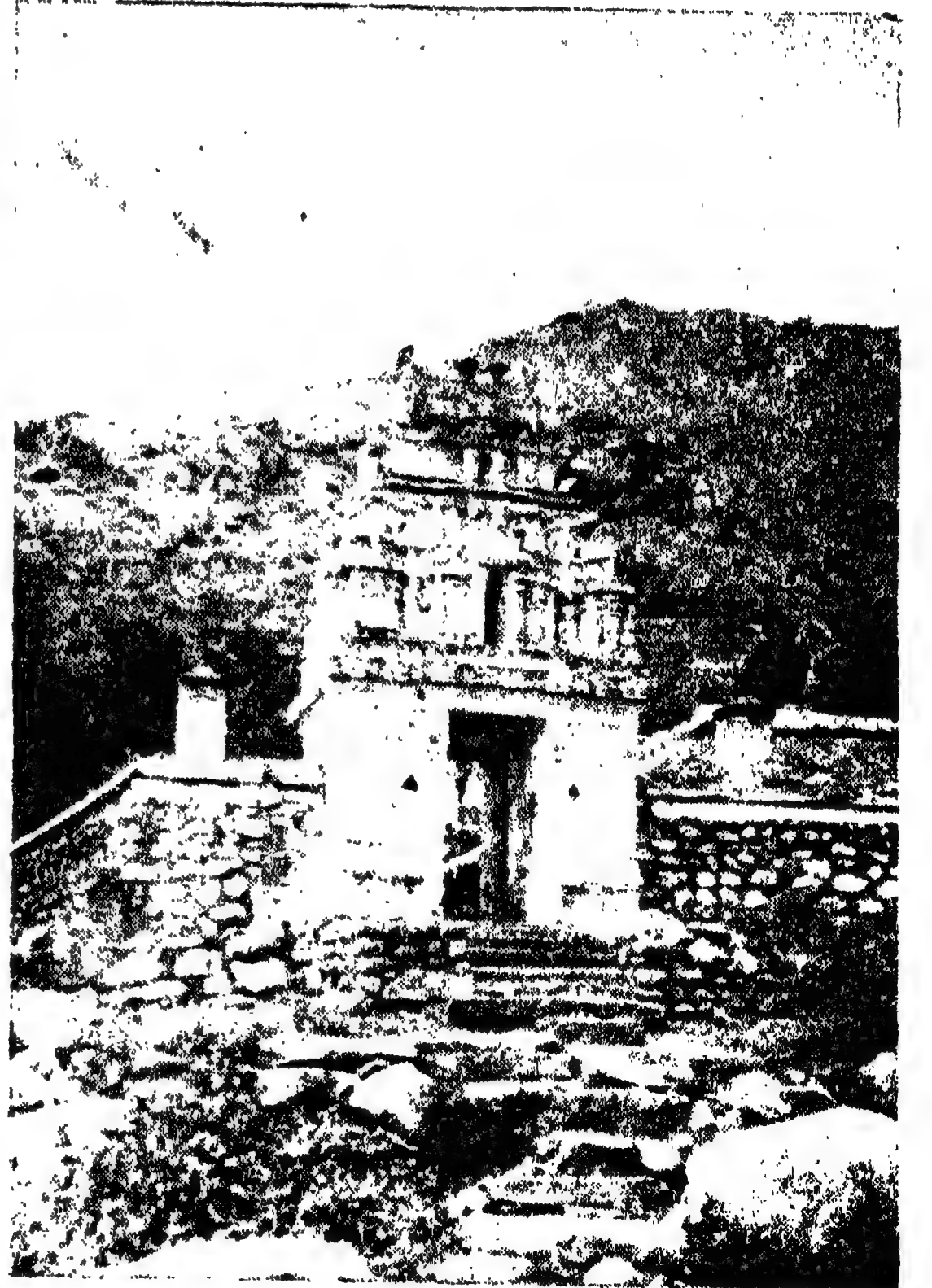
તેમણે શ્રી. મહર્ષિને હંડવત પ્રણામ કર્યાં. હંડવત કરીને ઊઠતા હતા ત્યારે શ્રી. મહર્ષિએ એમને માથે હાથ મૂક્યો. આ સ્પર્શથી પોતાના શરીરમાં કેઈ અગમ્ય શક્તિસંચાર થતો શ્રી. ગણપતિમુનિએ અનુભવ્યો. આને એમણે પોતાને મળેલી હસ્તદીક્ષા માની.

શ્રી. ગણપતિમુનિ પ્રતિભાસંપન્ન કવિ અને બહુશ્રુત વિદ્વાન હતા, છતાં શ્રી. મહર્ષિ પ્રત્યે એમને એટલો પૂજ્યભાવ હતો કે પોતાની બધી શક્તિઓને એ ગુરુકૃપાનું જ ફળ માનતા. પણ અફસોસની વાત છે કે

આ અલૌકિક શક્તિસંપન્ન મહાનુભાવ આત્મા ૨૫મી જુલાઈ ૧૯૩૬ના દિવસે નિંપુરામાં (ખડગપૂર, બી. એન. રેલ્વે) પોતાના આશ્રમે દેવલોક પામ્યા.

બીજા ભક્તો

તે વખતના બીજા ભક્ત શ્રી. રામસામિ અચ્ચર હતા. તેઓ તિરુવણ્ણમલ્લેમાં પી. ડબલ્યુ ડી. માં એવરસીઅર હતા. શ્રી. મહર્ષિ પાસે એ પહેલીવાર ગયા ત્યારે એમને કંઈ ધ્યાન ખેંચે તેવું લાગ્યું નહિ; પરંતુ થોડા જ વખતમાં તેમને ફરીથી જવાની પ્રેરણા થઈ. બીજા વખતે એમના પર ખૂબ અસર થઈ, અને શ્રી. મહર્ષિના વ્યક્તિત્વથી એ અગમ્ય રીતે આકર્ષાયા.

શ્રી. ગુરુ નમઃ શિવાય મંદિર

તેમણે પ્રાર્થના કરી, “ પ્રભુ, મહાત્મા ઇસુ અને ગાંધી અનેક સંત પુરુષો પતિતોના ઉદ્ધાર માટે અવતર્યા હતા. તો મારે માટે કંઈ આરો નથી ? ”

શ્રી. પરચ્ચ અમ્મનના મંદિરમાં રહેતા ત્યારે

તરત જ અંત્રેજીમાં જવાળ આવ્યો: “ છે, છે, જરૂર છે.” શ્રી. અચ્ચરની રમ્મમય નોંધપોથીમાં એક ઉતારો નીચે પ્રમાણે છે:

“ મને હંમેશા અપચો રહેતો, ખોરાક લેવાતો નહિં ને ઊંઘ પણ જરાજર આવતી નહિં. હું એ ચિંતામાં જ હતો ત્યાં સ્વામીજીએ જાગર પૂછતાં મહેં મારી હકીકત કહી. મારું માથું ધગધગતું હતું. એકાદેક મિનિટમાં આખાએ મગજમાં જાણે હંડક વ્યાપી. અનાયાસે તે દિવસે તહેવાર હોવાથી સ્વામીજીને ભિક્ષા માફ એક ભકતગાર્હ મિશ્રાત લાવ્યાં હતાં; હું તો માત્ર કાંજ પર રહેતો. કેટલાક ભકતોએ મને પ્રસાદ લેવાનું કહ્યું પણ મેં ના કહી, કારણ મને

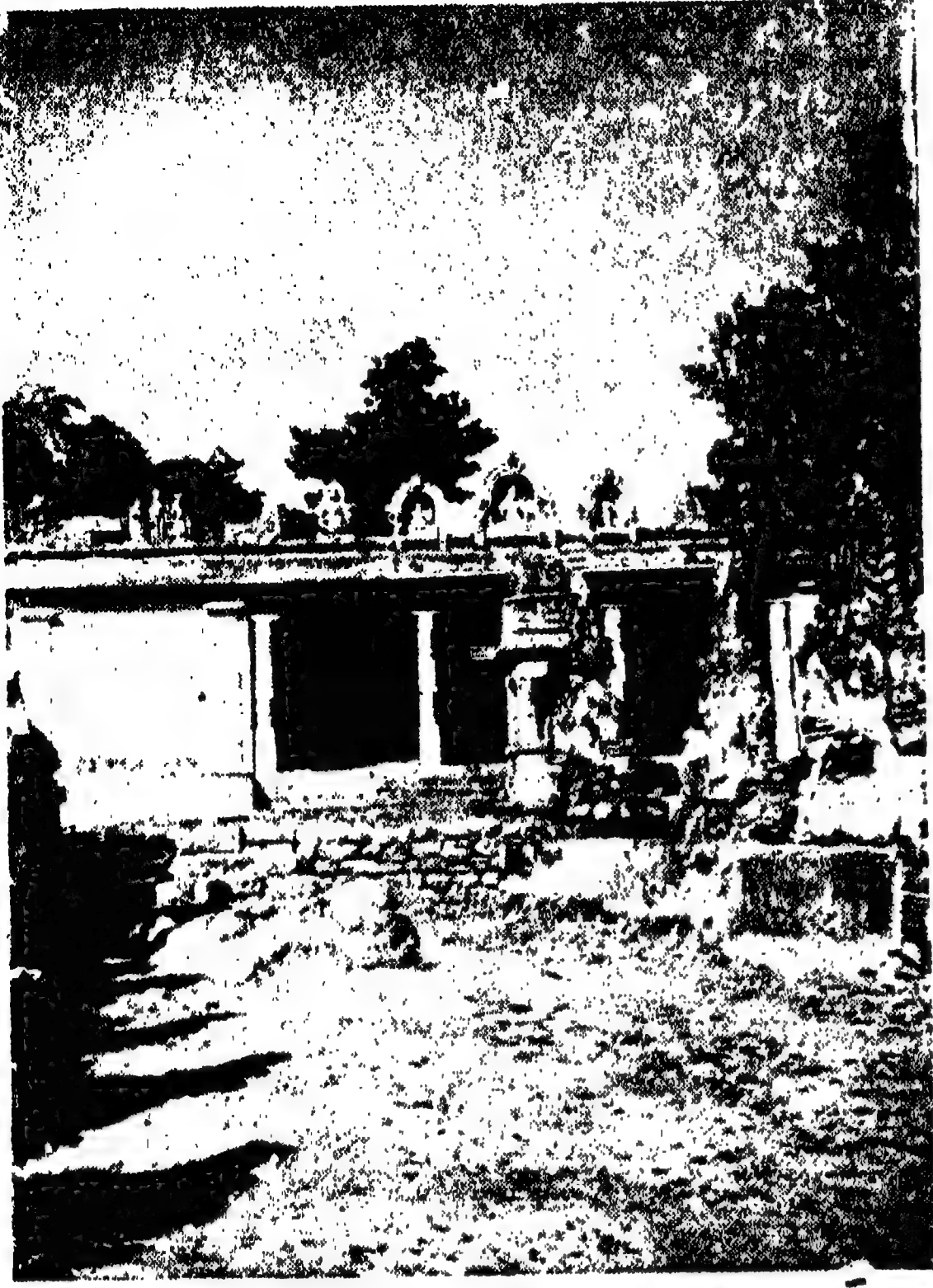
પચતું નહતું. પરંતુ શ્રી. મહર્ષિએ ખૂબ આગ્રહ કરી મને તે ભારે ખોરાક જમાડ્યો. આશ્ચર્યની વાત છે કે મને તે રાતે નિરાંતે ઊંઘ આવી. આ પ્રસંગથી મારી સ્વામીજી પરની શ્રદ્ધા દઢ થઈ. મારા જે કુટુંબીઓને હું સ્વામીજી પાસે જતો તેથી ગુસ્સો આવતો, તેઓ મને થએલો કાયદો જોઈ, શ્રી. મહર્ષિ માફ હવે ભિક્ષા પહોંચાડવા લાગ્યા. મહાર્ક કેવું દુર્ભાગ્ય કે મહેં શ્રી. મહર્ષિને આટલા મોડા આજળ્યા ! ”

આથી પણ વધારે અસાધારણ અનુભવ શ્રી. રમણાશ્રમમાં રહેતાં ગાર્હ એચ્ચમ્માલ ને થયા હતા. ગદુ હૃદયભેદક સંજોગોમાં તેઓ આશ્રમમાં આવ્યાં હતાં. એક પછી એક ઉપરા ઉપરી તે ગાર્હના પતિ અને એ

આત્ર ગુફા

બાળક ગુજરી ગયાં હતાં. આ કારણે જૂના સંબંધો વચ્ચે જીવવું અકાર્ણ થઈ પડવાથી,

શ્રી. પરચ્ચમનનું મંદિર

કંઈક શાન્તિ મેળવવા તેઓ ગોકર્ણની જાત્રાએ ગયાં. ત્યાં ઘણા સંત પુરુષોના સમાગમમાં આવ્યાં, પણ તેમના હૃદયને શાન્તિ મળી નહિ. શ્રી. મહર્ષિનું નામ એણે સાંભળ્યું હતું, એટલે છેવટે તિરુવણ્ણમલૈ જઈ એમના દર્શન કરવાનો નિર્ણય કર્યો. ત્યાં પહોંચ્યાં ત્યારે શ્રી. મહર્ષિ મૂળા બેઠા હતા. તે બાઈ પણ બોલ્યા ચાલ્યા વિના કલાકેક ઊભાં રહ્યાં. આમ મૌનમાં જ તેમને પોતાના હૃદયમાં અજળ પરિવર્તન થતું લાગ્યું. શ્રી. મહર્ષિના સાન્નિધ્યની એવી શાંત સૌમ્ય અને સ્થાયી અસર થઈ કે

બાઈને એમ જ લાગ્યું કે બાણે પોતે ત્યાં જડાઈ જ ગઈ છે. સાંજ પડી એટલે પરાણે ત્યાંથી નીકળ્યાં, પરંતુ શ્રી. મહર્ષિની ગાઢ શાન્તિની એમના પર એવી ઊંડી છાપ પડી હતી કે એમનું દુઃખ સદાનું દૂર થયું.

આ સર્વ શ્રી. મહર્ષિની અદ્ભુત કૃપાનું ફલ છે એમ માનીને એચ્ચમ્માલ સદાને મારે તિરુવણ્ણમલૈમાં રહ્યાં. એમની ગુરુભક્તિ એટલી અગાધ છે કે ત્રીસ વરસમાં એક પણ દિવસ શ્રી. મહર્ષિને નેવેદ્ય આરોગાવ્યા વિના પોતે જમ્યાં નથી. તેમની સેવામાં તેમણે પોતાની બધી મિલકત ખર્ચી નાંખી. શ્રી. મહર્ષિ ત્યારે અરુણાચલની ટેકરી પર રહેતા હતા તે વરસે દરમિયાન તેમના દર્શને આવતા ભક્તોનો ઉતારો એચ્ચમ્માલને ઘેર જ રહેતો. એમની ગાઢ ગુરુભક્તિ વિષે શું લખવાનું હોય?

તળેટીમાં

પર્વત વાસી સાધુઓ

પર્વત પરની ગુફાઓમાં અનેક સાધુઓ રહેતા હતા; અને તેઓ ઘણીવાર વિરુપાક્ષ ગુફામાં શ્રી. મહર્ષિના દર્શને આવતા. તપસ્વી

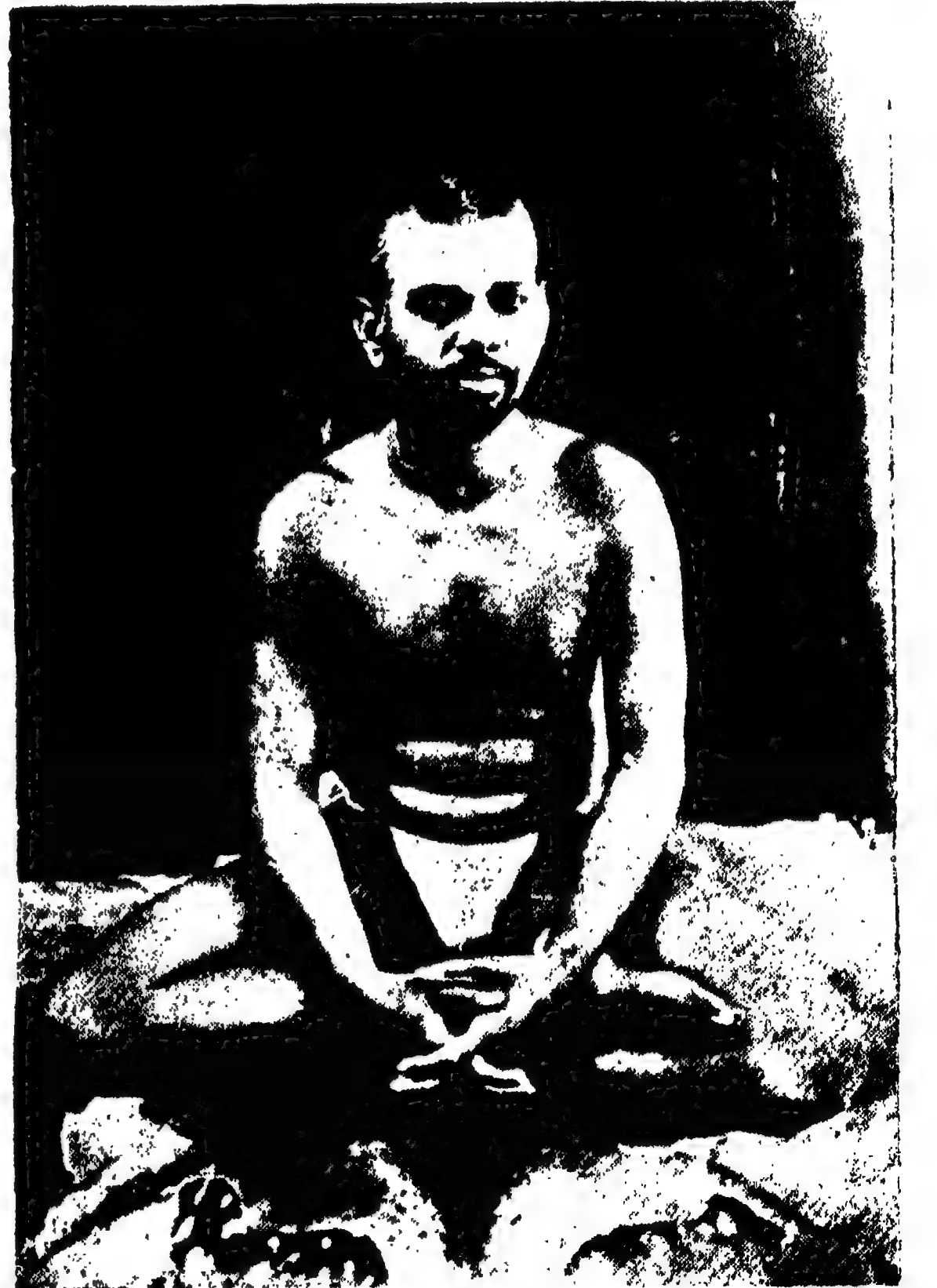
શ્રી. અનંયમ્મા

જીવનની કઠિનતા તેઓ પૂરેપૂરી રીતે સમજતા હતા; તેથી આ યુવાન સાધુની નિઃસ્પૃહતા, ગાઢ શાન્તિ અને કરુણામય-સમતા જોઈ તેમને રહેજે માન થતું. આથી નાના મોટા બધા સાધુ શ્રી. મહર્ષિ માટે માન તથા મમતા રાખતા અને એમનો આતંત્રી સ્વભાવ તથા બાળક જેવી સરળતા વખાણતા.

આમાંના એક બે સાધુને શ્રી. મહર્ષિ માટે સંપૂર્ણ માન હોવા છતાં, આ મહાન

સંતના પાતે આશ્રયદાતા છે એમ જગતને ગતાવવાની લાલચ થઈ આવી. આ માટે તેમણે વિચિત્ર રસ્તા લીધા. શ્રી. મહર્ષિને ડરાવવા એક જણ પર્વત પરથી પથરા ગળડાવતો અને અંધારી રાતે ભૂતનો વેપ ભજવતો. (કદાચ આવાં તોફાનથી ડરીને શ્રી. મહર્ષિ એનો આશરો લે એવી આશામાં).

બીજા સાધુ વધારે ગડીઓ હતા. પોતે શ્રી. મહર્ષિના ગુરુ હોવાનો દાવો કરી ભોળા શ્રદ્ધાળુ લોકોને હગતા. લોકોની સમક્ષ તે સત્તાદર્શક વાતો કરતાં પરંતુ એકાંતમાં શ્રી. મહર્ષિને પોતાનું કપટ છાવરવા વીનવતાં. આ યુક્તિ સરસ હતી. કારણ આવા પ્રસંગોએ

પણ શ્રી. મહર્ષિ તો બોલતા જ નહિ; અને ગમે તેવા દુષ્ટને પણ લોક સમક્ષ હલકો તો એ પાડતા જ નહિ! આથી આ સાધુનો દંભ કેટલીક વાર ફાવતો. પોતાના

સ્કંદાશ્રમના દરવાજો

ઘમંડમાં એક દિવસ શ્રી. મહર્ષિ પર યંકવાની એણે ઘૂષ્ટના કરી. શ્રી. મહર્ષિ તો અસ્પૃષ્ઠ જ રહ્યા. પણ ભકતોએ આ વાત જાણી ત્યારે પેલા બનાવટી ગુરુને ભાગવું પડ્યું.

પરંતુ પાપની સજામાંથી એ છટકી શક્યો નહિ. તિરુવણ્ણમલૈમાં રહીશું તો શ્રી. મહર્ષિના ભકતો બોળરા કરશે એવું લાગવાથી તેણે ગામ છોડવાનો વિચાર કર્યો ને સ્ટેશને જઈ સંકન્ડ કલાસના ડબ્બામાં ચઢી બેઠો. આ ડબ્બામાં એક યુવાન દંપતી બેઠાં હતાં. તેમના સામે બેસી તેણે કામશાસ્ત્ર પર ભાષણ કરવા માંડ્યું. આથી ગુસ્સે થઈ પેલા યુવકે તેને અહિં જ પોતાના બેડાથી સારો મેથીપાક જમાડ્યો.

બે વર્ષે આ સાધુ પાછો આવ્યો. પણ તેનું હૃદય હજી પણ ડંબ્યા કરતું હતું. શ્રી. મહર્ષિ પાસે જઈ તેમને એકલા બેતાં તેણે પૂછ્યું, “ મને સ્ટેશન પર શું વીતેલું તે જાણો છો ? ”

“ હા.”

સાધુએ પશ્ચાત્તાપપૂર્વક કહ્યું, “ કદાચ આ બધા અનુભવની પણ જરૂર હશે. તમારા પર યંકવામાં મારી ભૂલ હતી. ક્રોધના આવેશમાં એ થઈ ગયું. હવે હું પાછો ફર્યો છું. તમે પેટ ભરીને મારા પર યંકો.” એમ કહી એણે પોતાની ખીટ ધરી. એના મનમાં હજી પણ એવી આશા રહેલી હતી કે શ્રી. મહર્ષિ કદાચ યંકશે અને પોતે તેમને હલકા પાડી શકશે. પરંતુ શ્રી. મહર્ષિને એના પ્રત્યે ઘૂણા હતી જ નહિ કારણ કે એ યંક્યો ત્યારે પણ તે તો દયાથી

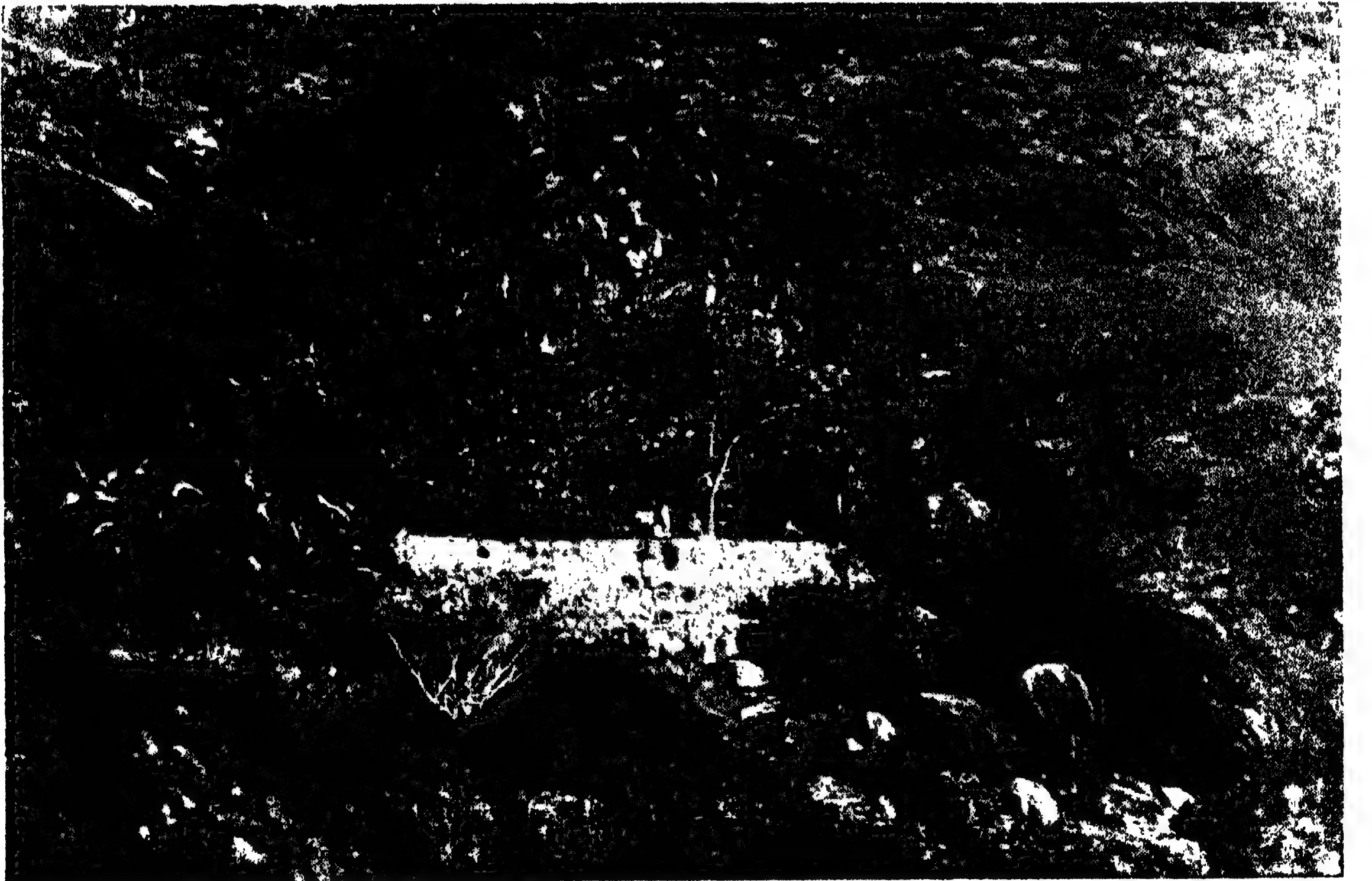
સ્કંદાશ્રમ પાસેનું ઝરણું આ ઝરણું પહેલાં સુકાયલું હતું તે શ્રી. મહર્ષિના વસવાટ પછી વહેતું થયેલું અને આજે પણ વહી રહ્યું છે.

હિલરાતા જ હતા;
એટલે એમણે માત્ર
એની પીઠ યાજડી.
સાધુબાવા તો પાછા
પોતાના સ્વભાવ પર
ગયા. સુભાગ્યે શ્રી.
મહર્ષિ પ્રત્યે પૂજ્ય-
ભાવ ધરાવનાર શ્રી.
યોગાનંદ નામના
જુદા સાધુ ત્યાં આવી
ચઢ્યા. પેલો દેખી
સાધુ સમજી ગયો
કે આમની આગળ
પોતાનું કંઈ ચાલ-
વાનું નથી. એટલે
ત્યાંથી વંજે માગી
ગયો.

માતા પુત્ર

કેટલાક સાધુઓ
તો ખરેખર ધૃષ્ટ જ
હતા. એવા સાધુ-
આનું એક દોશું
વિરુપાક્ષ ગુફામાં
એક દિવસ આવી
ચઢ્યું. તેઓએ શ્રી.
મહર્ષિને કહ્યું,
“ પુરાણ પુરુષ
અગસ્ય જ્યાં આજે
પણ તપ કરી રહ્યા
છે એવા પવિત્ર
પોદિદે પર્વત પરથી
અમે આવ્યા છીએ.
એમની આજ્ઞા છે
કે અમારે તમને
પહેલાં શ્રીરંગમમાં

તળેડીમાંથી દેખાતો સ્કંદાશ્રમ

સિદ્ધોની પરિપક્વતા લઈ જવા અને પછી સ સુપ્રિન્ટેન્ડન્ટ હતા. સ્વભાવે તે પૂરા પોલિસ પર્વત પર. ત્યાં તમારા શરીરમાંનાં આસ્તિક હતા; અને પશ્ચિમની યોગપ્રણાલિઓથી પરિચિત હતા. શ્રી. મહર્ષિની મુલાકાતે તે ત્રણવાર આવ્યા, અને તે વખતની શ્રી. મહર્ષિ સાથેની વાતચીત તેમણે ૧૯૧૧માં “ઈન્ટરનેશનલ આર્થિક જોર્નલ” માં છપાવી હતી.

માતાજી (૧૯૨૨)

શ્રી. મહર્ષિ પોતાની હંમેશની ટેવ પ્રમાણે મૂળા બેઠા. અમના એક ભક્તે જવાળ આપ્યો, “તમારા આગમનની અમને ખબર મળી ચૂકી છે. અને અમને પણ હુકમ મળ્યો છે કે તમને કદાઈમાં મૂકી ચૂલે ચડાવવા. કેમ, આપની શી મરજી છે?” આટલું કહી બીજા સાથે

કોને બોલાવી કહ્યું “જાઓ, એક મોટો ભડું થશે. બાપો બાપી તેમાં આમને આડે અગ્નિ-કુંડ તૈયાર કરો.” શેરને માથે સવાશેર મળવાથી આવનાર સાધુઓ ત્યાંથી સદાને માટે વિદાય થયા.

મી. હમ્ફ્રીઝ

લગભગ આજ અરસામાં મી. હમ્ફ્રીઝ નામના એક યુરોપીયન શ્રી. મહર્ષિ પ્રત્યે પહેલ વંદિત્વા આકર્ષાયા. તેઓ આસિ. પોલિ-

તમારું જ ભડું કરો, ને એમાં જ દુનિયાનું

મી. હ:-હું દુનિયાને મદદરૂપ થવાની

આશા સેવું છું. શું હું કાંઈ મદદ નહિ કરી શકું?

શ્રી. મ:-સ્વકલ્યાણમાં જ જગતનું કલ્યાણ સમાયેલું છે. તમે જગતમાં છો; તમે જ જગત છો; તમે અને જગત અન્યોન્યથી ભિન્ન નથી.

મી. હ:-ભગવાન ! કોઈ દહાડો પણ હું શ્રી. કૃષ્ણઅને

માતાજી તથા કેટલાક ભક્તો સાથે (૧૯૨૧)

જીસસ ક્રીસ્ટ જેવા ચમત્કાર બતાવી શકીશ ?
 શ્રી. મ:—એ લોકો જ્યારે ચમત્કાર કરતા
 હતા ત્યારે તેમને કર્તૃત્વાભિમાન રહેતું હતું ?
 અથવા તો પાતે કુદરતના કાયદાથી કાંઈ
 વિરુદ્ધ કરે છે એવું પણ ભાન હતું ?

માતાજી

મિ. હ: (કંઈક વિચાર
 કરીને)

ના જી.

મી. હમ્ફ્રીઝને
 શ્રી. મહર્ષિએ એતવ્યા
 કે “ રમે ચમત્કારથી
 લોભાતા. આત્મ-સમ-
 ર્પણનો પૂરો પ્રયત્ન

કરશે. તો પરમાત્મ તત્ત્વની પિછાન થશે.”

માતાજી

જે કે પહેલી મુલાકાત વખતે જ શ્રી.
 મહર્ષિએ પોતાની માતાને બહુ સ્પષ્ટતાથી
 સમજાવ્યું હતું કે માત્રીકરણો સંગ્રહ હવે
 પૂરો થયો છે, છતાં માજી વારંવાર તિરુવ-
 હણમલે આવતાં.

અસલનો રમણાશ્રમ

આમાંના એક પ્રસંગે એટલે કે ૧૯૧૪
 માં તેઓ ગંબીર માંદગીમાં પડ્યાં અને

શ્રી. માતૃભક્તેશ્વરનું મંદિર

ત્રણેક અઠવાડિયાં બહુ પીડાયાં. તે વખતે
 શ્રી. મહર્ષિએ પાતે જ વિરુપાક્ષ ગુફામાં
 તેમની ચાકરી કરી. જરા ડીક થયું ને
 તેઓ માનમહુરા
 ગયાં, અને બહુ
 થોડા વખતમાં પાછાં
 પણ ફર્યાં.

તેમના મોટા
 પુત્ર ૧૯૦૦માં ગુજરી
 ગયા અને થોડા
 વખત પછી એમના
 દિયર પણ ગયા.
 આથી કુટુંબનો
 હાથ લીડમાં રહેતો.
 ૧૯૧૫માં નાના
 પુત્ર નાગસુંદરમની

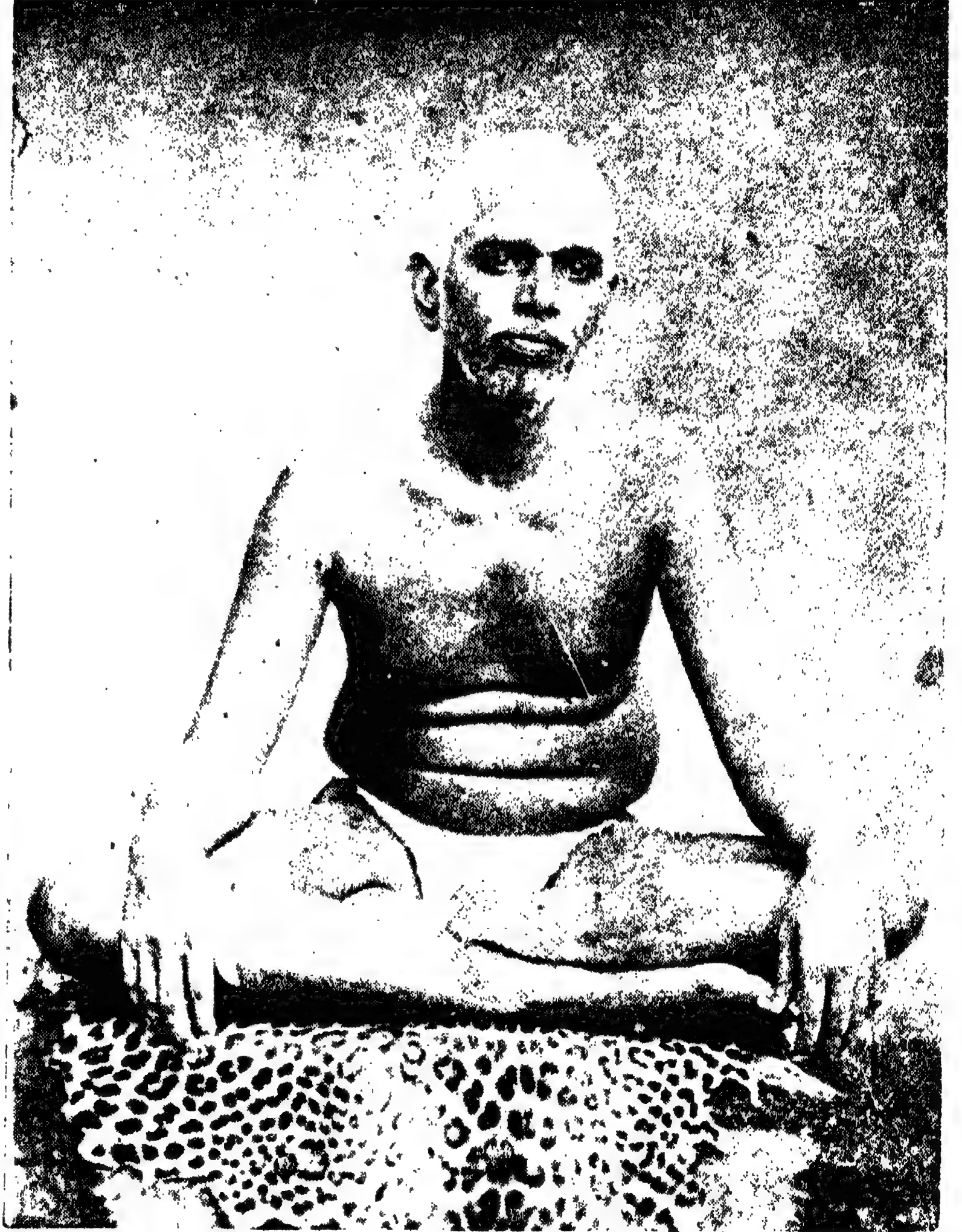
પત્ની એક બાળક મૂકી દેવલોક પામી. આ વિટંબણા આવી પડતાં તેમને પોતાના વચલા પુત્ર શ્રી. મહર્ષિ સાંભર્યા અને ૧૯૧૬માં તેમની પાસે કાયમને માટે આવી રહ્યાં.

શ્રી. મહર્ષિએ પોતાનું રહેઠાણ જ્યારથી સ્કંદાશ્રમની વિશાળ જગામાં રાખ્યું ત્યારથી માણસે રસોઈનો ભાર પોતાને માથે લઈ લીધો અને તેમની ઈચ્છાથી શ્રી. નાગસુંદરમ પાણુ આશ્રમમાં આવી વસ્યા. આમ આશ્રમજીવનનું નવું સ્વરૂપ શરૂ થયું, તે તે આજ દિન સુધી ચાલુ છે; જો કે શ્રી. મહર્ષિની જ્યાંતિ જેમજેમ દેસાતી જાય છે તેમ તેમ અતિથિઓની સંખ્યા વધતી જાય છે.

જ્યારે માણ ૧૯૧૬માં તેમની સાથે રહેવા આવ્યાં ત્યારે કેટલાક ભક્તોને બીક રહેતી કે શ્રી. મહર્ષિને કદાચ આ પસંદ નહિ પડે, અને અહીંથી તેઓ કેઈ બીજા સ્થળે ચાલ્યા જશે; સુભાગ્યે તેવું કંઈ બન્યું નહિ—જો કે માણને થોડા દહાડા આશ્રમમાં બહુ ગોઠતું નહોતું, કારણ શ્રી. મહર્ષિ પોતે માણ સિવાયના બીજા સ્ત્રી વર્ગ સાથે વાતચીત કરતા હતા છતાં મા

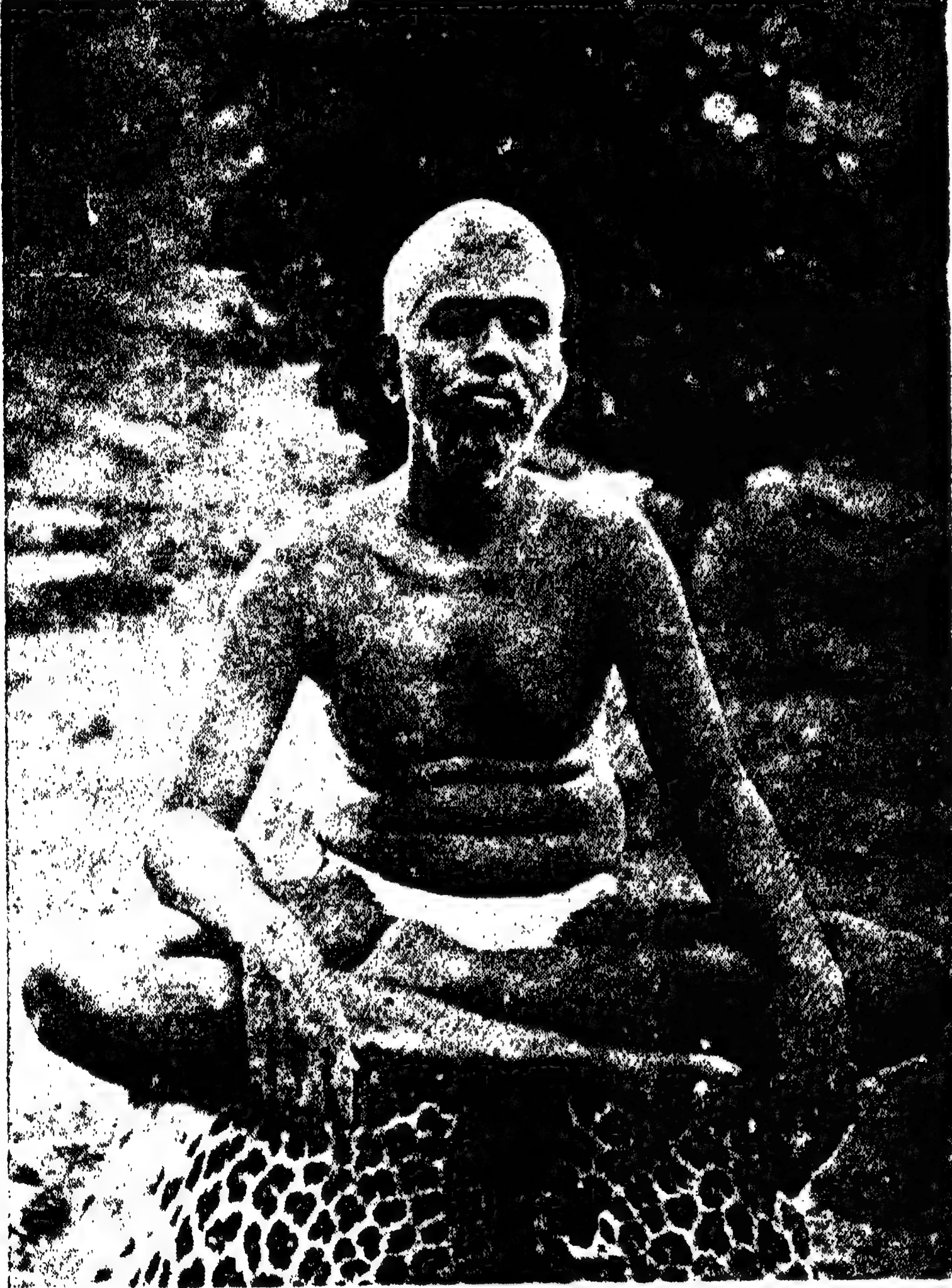
સાથે જાણી બૂજીને બોલતા નહિ. આ તેમને બહુ સાલતું, પરંતુ બહુ ટૂંક સમયમાં તે કળી શક્યાં કે અહીં પોતે બીજાની જેમ એક આશ્રમવાસી જ હતાં અને તેથી પોતાને કેઈ વિશેષ અધિકાર ન હતા.

આ રીતે નાના પ્રકારે શ્રી. મહર્ષિએ પોતાની માનાં જૂનાં સાંસારિક બંધનો

છોડાવ્યાં, તથા તેમને અંતર્મુખ બનાવ્યાં અને અંતિમ સમાધિ માટે તૈયાર કર્યાં. તેમના આંતર જીવનને સૂક્ષ્મ રીતે મૂળી મદદ કરવા ઉપરાંત તેઓ માણને કવચિદ્

ઉપયોગી સૂચનાઓ પણ આપતા, અને નાની નાની રહસ્યમય વાતો કરી માણના આવાપીવાના તથા ન્હાવા ધોવાના જાના જમાનાના આચાર ધર્મો કળથી બદલાવતા; પરંતુ કોઈ પણ પ્રકારનો દુરાચર કરતા નહિ, અને એમની ઇચ્છા મુજબ વર્તવા

હેતા. વખત પર મફકરી કરતા અને કહેતા, “કોઈ તમારાં કપડાંને અડકી ગયું ! અરરર ! પાપ લાગ્યું ! ફરી ન્હાવું પડશે ! હવે તો તમારો ધર્મ ડૂબી ગયો ! આ કાંદો, આ લસણ, મોક્ષ અટકાવી દેશે !”

માણનાં છેલ્લાં છ વરસ આમ વીત્યાં. અત પાસે આવ્યો ત્યારે તેમનું સમર્પણ (શ્રી. મહર્ષિને) પૂર્ણ થઈ ચૂક્યું હતું અને વાતાવરણની પૂરેપૂરી અસર થઈ હતી. છેલ્લે દિવસે એટલે ૧૯૨૨ના મેની ૧૬મીએ સવારથી રાતના આઠ વાગતાં સુધી શ્રી.

મહર્ષિ તેમની પાસે બેઠા હતા. તેમનો જમણો હાથ માણના હૃદય પર અને ડાબો હાથ માથા પર હતો. માણનો જીવાત્મા પરમાત્મામાં ભળી ચિરંતન શાન્તિ પામ્યો ત્યાં સુધી આમ બેસી રહ્યા.

દિવસ દરમિયાન શ્રી. મહર્ષિ અને આશ્રમવાસીઓ માણનો અંતકાળ નજીક હોવાથી જમવા ઊંઘ્યા ન હતા. સાંજે ફરી રસોઈ થઈ અને જમવાનું કહેણ આવ્યું તો પણ તેઓ ત્યાંથી બસ્યા નહિ. માતાનો દેહાંત થતાં તેઓ ઊંઘ્યા અને રોજની સ્વાભાવિક સ્વસ્થતાથી બોલ્યા, “આલો

હવે આપણે જમી શકીએ. આપણને કંઈ સ્નાન સૂતક ન વળગે.”

તે આખી રાત આશ્રમમાં ભજન કીર્તન ચાલ્યા કર્યું. આ પછીની બધી અંતિમ ક્રિયા વખતે શ્રી. મહર્ષિ એક મૂક દષ્ટા

યોગી ગમૈયા

માત્ર હતા. સગાં સંબંધી અને ભક્તોનું મોટું સંગ્રહ માળીને છેલ્લી અંજલિ આપવા ભેગું થયું હતું. શબને અરુણાચલની બીજી બાજુ આવેલા પાત્રીતીર્થમાં લઈ ગયા. અને રસ્તાથી થોડે દૂર એક ખાડા ખોદી તેમાં ભૂત, મીઠું, કપૂર અને બીજાં સુગંધી દ્રવ્યો નાખી દેહ પધરાવી. અને તે જગા પર સમાધિ ગણાવી તેના ઉપર એક લિંગની પ્રતિષ્ઠા કરી. આ જગા માતૃભૂતેશ્વર (ઈશ્વરનું માતૃસ્વરૂપ) કહેવાય છે, અહીં લોકો રોજ પૂજા કરવા આવે છે.

માળીના સંવત્સરીના દિવસે ત્યાં મહાપૂજા કરવામાં આવે છે. તેનું મહત્વ નીચેના પ્રસંગથી વધુ સ્પષ્ટ થશે. કેટલાક દિવસ

ગાઠ કોમકે માળીની વાત કરતાં, “પરલોક સિધાવ્યા” એવા શબ્દો વાપર્યા, ત્યારે શ્રી. મહર્ષિએ સુધાર્યું કે “નહિ, પરલોક સિધાવ્યા નહિ, પણ સ્વરૂપમાં લય પામ્યાં”

બીજા કોઈ પ્રસંગે શ્રી. મહર્ષિએ કહેલું, “માળીની બાબતમાં મને સંપૂર્ણ સફળતા મળી, પરંતુ પહેલાં એક વાર શ્રી.....ની બાબતમાં આમ જ પ્રયત્ન કરેલો. છતાં વ્યર્થ ગયો; તેણે આંખો ઉઘાડી અને દેહ મૂકી દીધી.”

દસ બાર કલાક માળીના હૃદય અને માથા પર હાથ રાખી બેઠા હતા તે પ્રસંગે શું બન્યું તેનું વર્ણન કરતાં શ્રી. મહર્ષિ કહે છે, “પ્રસૂત વાસનાઓ અને ભૂતકાળનાં

શ્રી. કપાત્રીશાસ્ત્રી

પટેલાં સંકાર બીજ એકાએક તીવ્રતાથી બગૃત થયાં. બાહ્ય અભાન થયું હતું એટલે સૂક્ષ્મભૂમિકાની રંગભૂમિ પર જાણે તેના પ્રત્યક્ષ અનુભવ એક પછી એક પસાર થઈ અદૃશ્ય થતા જળાયા. જે સંચિત કર્મ ભાગવવા અસંજય જન્મ ધારણ કરવા પડત તે જરૂરી શર્મા ગયાં, અને પંચકોષમાંથી છૂટી તે જીવાત્મા જ્યાંથી પુનરાવૃત્તિ થતી નથી એવી શાંત નિર્વાણદશાને પામ્યો. ”

શ્રી રમણાશ્રમ

શ્રી. મહર્ષિના આ શબ્દોનું રહસ્ય, આશ્રમનું વાતાવરણ તથા સમાધિસ્થાન અને મંદિર પ્રત્યેનું શ્રી. મહર્ષિનું વલણ ધ્યાન પૂર્વક જોવાથી સમજાશે. સમાધિસ્થાન ટેકરીની તળેટીમાં હતું, અને રકંદાશ્રમતો ટેકરીની ઉપર હતા. છતાં ત્યાંથી છ મહિના સુધી લગભગ હંમેશાં ભગવાનશ્રી મંદિરે આવતા, અને એક દિવસે તો આવ્યા તે આવ્યાજ; પાછા ગયા જ નહિં પરંતુ ત્યાં જ રહ્યા. આ જ હાલનો આશ્રમ.

તાબે થયો. એ સ્વેચ્છા ન હતી, પરંતુ પરેચ્છા—ઈશ્વરેચ્છા હતી. ”

આ પ્રસંગથી તેમના જીવનનું નવું પ્રકરણ શરૂ થયું.

તે દિવસથી તેમનાં બોધવ્યનોનો અસર દેશવિદેશમાં ઝડપથી પ્રસરી. હિંદુસ્તાનમાંથી

તથા પરદેશમાંથી આવતા યાત્રીઓની સંખ્યા વધવા માંડી. એક પ્રસંગે શ્રી. મહર્ષિ બોલ્યા “મા કયાંઈ ગઈ નથી, અહીં જ છે.” ભાવાર્થ એ હતો કે માજી એક મુક્ત આત્મા તરીકે શ્રી. મહર્ષિની પાસે જ એમના વાતાવરણમાં હાજર હતાં. કદાચ એમ પણ હોય કે શ્રી. મહર્ષિના પ્રભાવને ફેલાવવા તથા વિસ્તારવા જે શક્તિની જરૂર હતી તે તેમની માતા-એ મૃત્યુ બાદ પૂરી પાડી હોય.

સમાધિને યોગ્ય ઇમારત ચણાવવાનું

કામ હાલમાં શરૂ થયું છે.

આશ્રમમાં ચોરી

એક વખત તેઓ કહેતા હતા કે “મારી પોતાની ઇચ્છાથી મેં રકંદાશ્રમ છોડ્યો નથી મને કોઈકે અહીં આવવા પ્રેર્યો અને હું

આ જગાએ શ્રી. મહર્ષિ પહેલવહેલા રહેવા આવ્યા ત્યારે ત્યાં માતૃભૂતેશ્વરના લિંગ પર એક મઠી માત્ર હતી; ત્યાર પછી એની

પાસે જ કેટલાંક ઝૂંપડાં ઊભાં કરવામાં સારી લૂંટની આશા પડી. ૧૯૨૪ના જૂનની આવ્યાં. શ્રી. મહર્ષિ આજે જે હાલમાં રહી તારીખે અંધારી રાતે અગિયાર વાગે

દિવસનો લગભગ
ખંધો વખત પસાર
કરે છે અને રાત્રે
સૂએ છે તે જ
પહેલ વહેલું ખંધા-
યલું પાકું મકાન.
તે ખંધાતાં પહેલાં
આશ્રમવાસીઓને
એક કસોટીમાંથી
‘પસાર થવું’ પડ્યું
હતું.

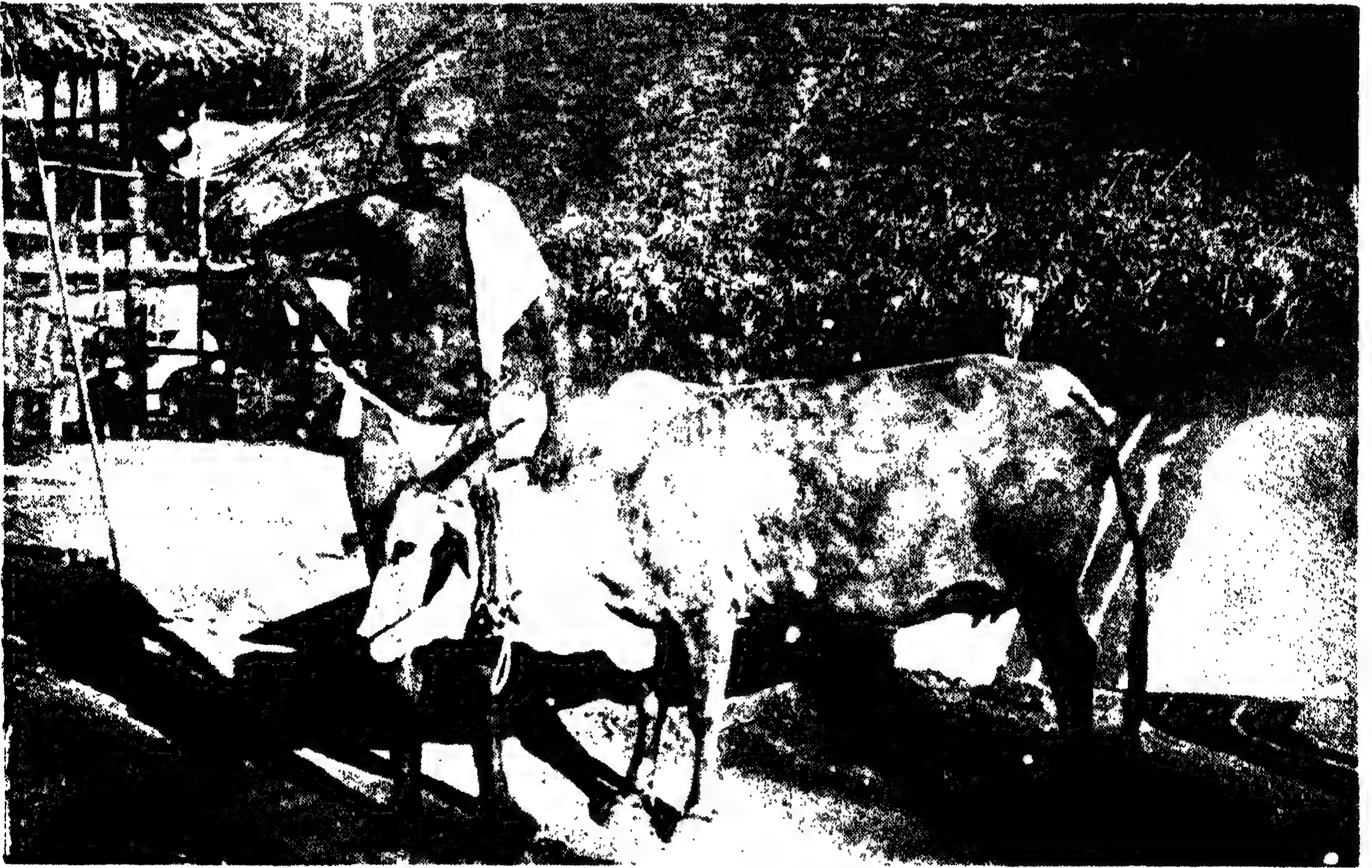

લક્ષ્મી તથા તેની વાછરડી સાથે

શ્રી. મહર્ષિ તથા
આશ્રમવાસીઓ
નિવૃત્ત થયા બાદ
ત્રણ માણસો
ચોરી કરવા પેઠા.
તેઓએ હાલની
બારીના કાચ
ફાડવા માંડ્યા.

ચોરો કેવા
આશા ભર્યા
આજ્યા હશે તે

આશ્રમની મુલાકાતે ઘણા લોકો આવતા શ્રી. મહર્ષિ સમજી ગયા. તેમણે કહ્યું,
અને ભેટસાગાદ મૂકતા તે જોઈ કેટલાક લોકોને “અહીં લઈ જવા જેવું કંઈ નથી; છતાં

શ્રી. મહર્ષિ અને લક્ષ્મી

ખાસકોલી રમાડતા શ્રી. મહર્ષિ

અંદર આવીને જે જોઈએ તે ખુશીથી લઈ જાયો.” આમ કહી બારણું ખોલી નખાવ્યું. પરંતુ ચોર અંદર આવ્યા નહિ, ઉલટું, બારીનું ચોકડું કોચવા માંડ્યું. આથી સ્વાભાવિકજ કેટલાક આશ્રમવાસીઓ ગુસ્સે થયા અને બહાર જઈ ચોરોને મારવા તૈયાર થયા; પરંતુ શ્રી. મહર્ષિએ એવી રજા આપી નહી.

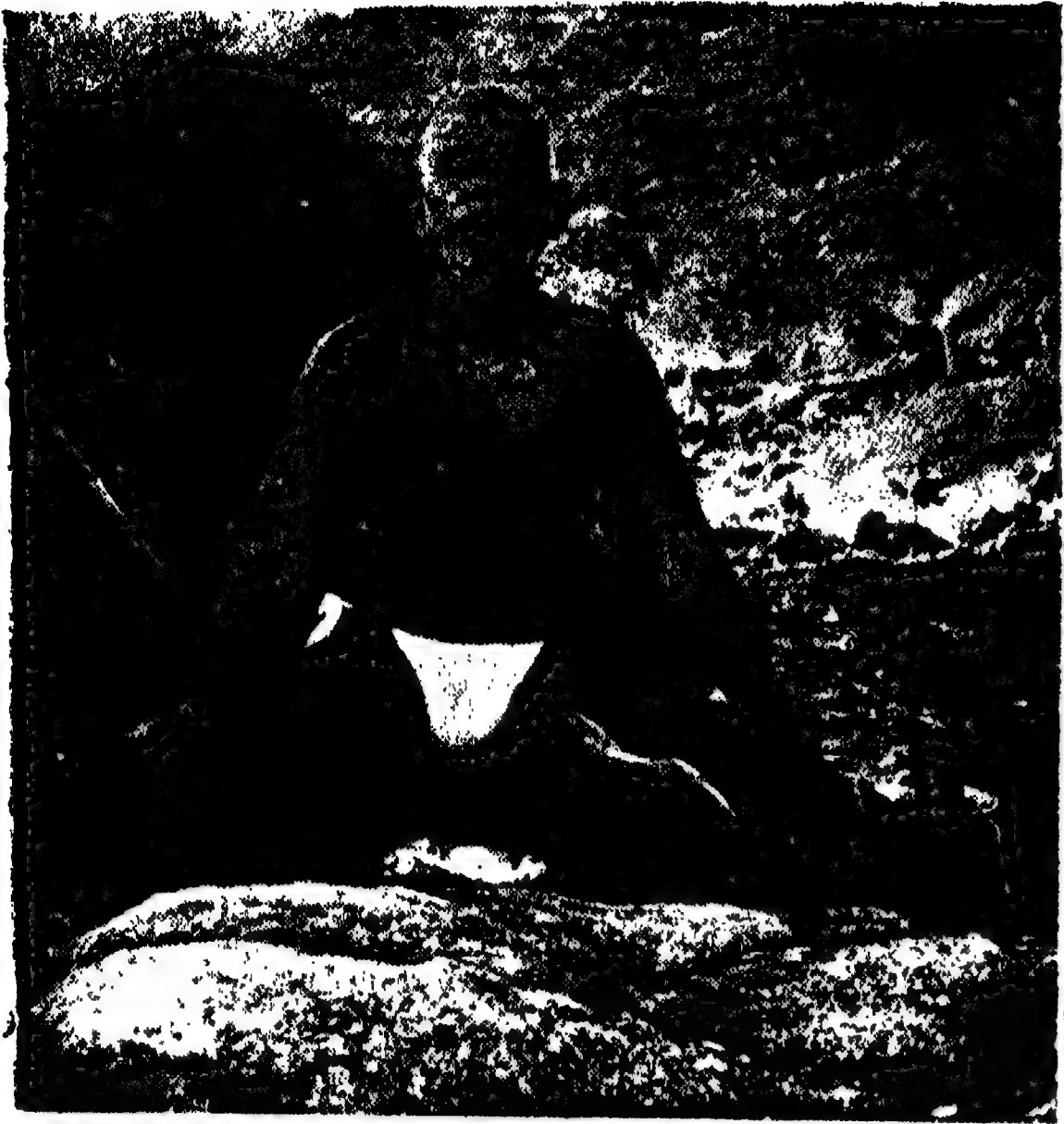
“ ચોરોને એમનો વેશ ભજવવા દો. આપણે આપણું સમાલો. તેમને જે કરવું હોય તે ભલે કરે; આપણું તો શાંતિથી સડી લેવાનું છે. તેમની વચ્ચે પડવાની આપણે જરૂર નથી. ”

આમ ફરીથી ચોરોને આશ્રમમાં કંઈ પણ ગરબડ કર્યા વગર જે જોઈએ તે લઈ જવાનું કહેવામાં આવ્યું. પોતાને આવો સત્કાર મળશે એવું આ દુષ્ટોએ ધાર્યું નહોતું. પણ એ પોતાનો અવળચંડો સ્વભાવ શેના છોડે! એમણે તો ઝૂંપડાંને આગ

લગાડવાની ધમકી આપી. શ્રી. મહર્ષિ ચોરોના મનની ઘડભાંજ કળી ગયા. જે બિચારાઓ છાનામાના ચોરી કરવાને ટેવાયેલા તે આમ માલિકના દેખતાંજ કંઈ પણ કેરી રીતે ઉપાડી શકે? તેમને ઉદ્દેશી શ્રી. મહર્ષિ બોલ્યા, “ આજ બાગ લગાડવાની જરૂર નથી. અમે બધા બહાર જઈએ છીએ અને આ બધું તમને સોંપ્યું. ” ચોરોને તો આટલું જ જોઈતું હતું.

આશ્રમમાં રહેતાં મૂંગાં પ્રાણીઓ (આ લોકો વિષે આગળ કહેવાશે) માંનો એક ઘરડો અને નિમકડલાલ કૂતરો માંદો હોવાથી હાલમાં સૂતા હતો. કૂતરા જેવા પ્રાણીને ચોરો સતાવ્યા વિના છોડશે નહિ.

એવું જાણી શ્રી. મહર્ષિએ આ કૂતરાને બહાર લઈ જવાનું એક ભકતને ફરમાવ્યું. આ પછી બીજા ત્રણ આશ્રમવાસીઓ સાથે તેઓ બહાર નીકળ્યા.

તેઓ બહાર નીકળતા હતા ત્યારે ખારણામાં ઊભેલા ચોરોએ દરેકને સખત ફટકાવ્યા. ખુદ શ્રી. મહર્ષિને પણ ડાબી જાંઘ પર એક ફટકો પડ્યો. તેઓ બોલ્યા “જે આટલાથી સંતોષ ના થયો હોય તે બીજા પગ પર પણ લગાવો.” ગમે તે ગુનો કરવાની જેની તૈયારી હતી તેવા ચોરો આથી મુંઝાયા અને મારનાર ચોર શરમિંદો બની ગયો.

ત્યાર પછી જે પડાળીમાં આશ્રમવાસીઓ બેઠેલા હતા ત્યાં આવી એક ચોરે ક્ષાનસ માવ્યું. શ્રી. મહર્ષિએ તે આપવા આજ્ઞા કરી. પણ, એક અતિથિના છ રૂપિયા સમેત કુલ માત્ર દસ જ રૂપિયાની મતા ચોરો મેળવી શક્યા.

અત્યંત નિરાશ થઈ તેમાંના એક જણે શ્રી. મહર્ષિ પાસે આવી લાકડી ઉગામી પૂછ્યું “બધી માલમતા કયાં દાટી છે?” શ્રી. મહર્ષિએ કહ્યું “અમે બધા લિક્ષાવૃત્તિપર જીવનારા સાધુઓ છીએ. અમારી પાસે કંઈ નાણું નથી.” આ શબ્દો પર વિશ્વાસ ન પડતાં ચોરોએ ફરી ખૂણે ખાંચરે શોધવા માંડ્યું.

દરમિયાન જેમને ઇચ્છ થઈ હતી તેઓને દવા દારૂ લગાડવા શ્રી. મહર્ષિએ કહ્યું. “લગવાનશ્રીનું શું?” એમ રામકૃષ્ણે પૂછતાં, શ્રી. મહર્ષિએ હસતાં હસતાં જવાબ આપ્યો, “મારી

શ્રી. રમણાશ્રમનો મુખ્ય દરવાજો

પાલીતીર્થમ

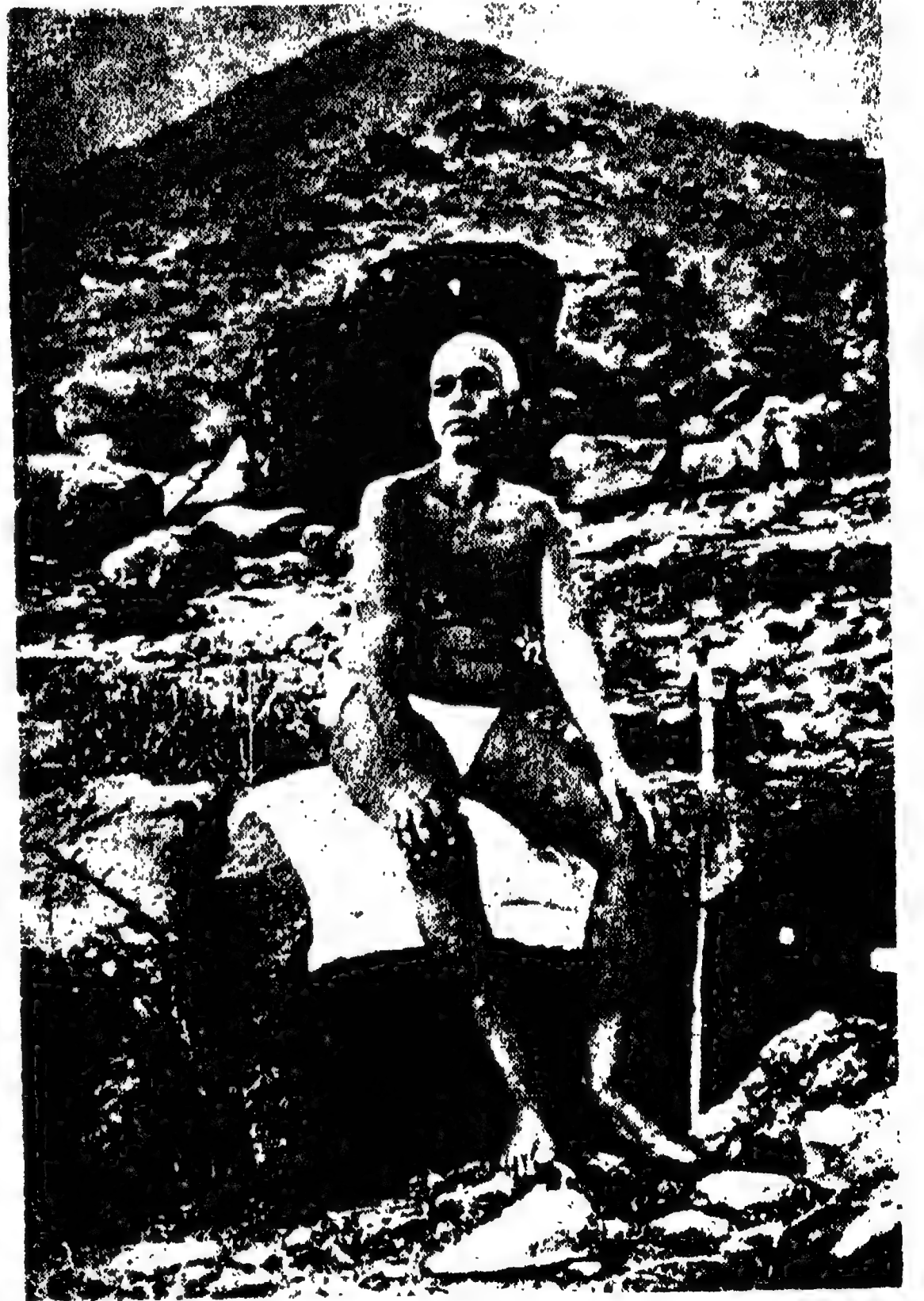
પણ ઠીક ઠીક પૂજા થઈ છે.” રામકૃષ્ણે તેમની ડાબી જાંઘ પર એક મોટું ચક્રામું પહેલું જોયું. તરતજ આવેશમાં આવી જઈ એક લોઢાનો સળીઓ હાથમાં ઉઠાવી ચોરોની પાછળ જવા તેણે રજા માગી. પરંતુ શ્રી. મહર્ષિએ તેને અટકાવી કહ્યું. “આપણે સાધુ છીએ. આપણો ધર્મ આપણે ચૂકવો જોઈએ નહિ. તમે જો ચોરોને મારશો અને એમાંનો કોઈ કદાચ મરી જશે તો આપણી જવાબદારી થશે—ચોરોની નહિ. તેઓ તો રસ્તો ભૂલેલા છે; અજ્ઞાનથી આંધળા થયેલા છે. પણ આપણે ધર્મ શું છે તે સમજીએ,

અને તેને વળગી રહીએ. આપણા હાંત નીચે આપણી જીભ કોઈવાર કચરાય છે તો શું આપણે હાંત પાડી નાખીએ છીએ ?”

લગભગ રાતે બે વાગે ચોરોએ વિદાય લીધી. પાલિસે તેમને આજરે શોધી કાઢ્યા હતા અને તેમને મળ થઈ હતી.

મૂળા મિત્રા

ચોરોને મારે તેમણે ઝપડી ખાલી કરી તે વખતે માંદા કૂતરા કરુણપૂર્વકે કોઈ સલામત જગ્યાએ ખસેડવાની જે ચીવટ શ્રી. મહર્ષિએ બતાવી હતી તે ઉપરથી તેમના રોજના જીવનના એક વિશિષ્ટ અંગ તરફ ધ્યાન ખેંચાય છે. જેવા મનુષ્ય સાથે વર્તીવ

લક્ષ્મી

કાર્તિકેશ્વરીતીર્થમ્

થાય છે તેવોજ વર્તીવ ગાય, કૃતરાં, ગિલાડાં તથા માંકડાં સાથે પણ થાય છે. વસ્તુતઃ “આ બાળકો” માટે શ્રી. મહર્ષિને બોલતાં સાંભળે તો કોઈ નવો આવનાર ભ્રમમાં જ પડે. આ પ્રાણીઓને મનુષ્યથી હલકાં ગણવામાં આવતાં નથી; વાતચીતમાં પણ માણસને માટે જેવા શબ્દ વાપરીએ તેવા શબ્દ પ્રાણી માટે પણ અહીં વપરાય છે. કોઈપણ પ્રાણીને મારવાની આશ્રમમાં મનાઈ છે. શ્રી. મહર્ષિ ઘણીવાર કહે છે, “આપણે જાણુતા નથી કે કયો જીવાત્મા પોતાના પ્રારબ્ધ કર્મ પૂરાં કરવા આપણા સમાગમમાં આ સ્વરૂપ આવ્યો છે.”

આ મૂળા પ્રાણીઓમાં લક્ષ્મી નામની ગાય મુખ્ય છે. એની મા આશ્રમને ભેટમાં મળી હતી. પરંતુ તે વખતે આશ્રમમાં ઢારને પાળવાની સગવડ ન હોવાથી લક્ષ્મી તથા તેની માને ગામમાં એક લક્ષ્મી ત્યાં રાખવામાં આવ્યાં હતાં. આશ્રમની પાસે આવેલા પાલીતીર્થમ્ તળાવે આ ગાય તથા વાછરડીને એક દિવસ પાણી પાવા લાવ્યા હતા. તે વખતે વાછરડી મોટી થઈ હતી; અને જાણે પૂર્વજન્મની કોઈ અગમ્ય સ્મૃતિ જાગવાથી તે ત્યાર પછી રોજ ભોજન વેળાએ શ્રી. મહર્ષિના દર્શને આવતી.

પાછળથી આશ્રમમાં ગાયોને રાખવાની વ્યવસ્થા થઈ ત્યારે લક્ષ્મીને પહેલવહેલી ગૌશાળામાં બાંધી. એણે પણ આશ્રમને ઘણાં વાછરડાંની ભેટ ધરી છે. એટલું જ નહિ પણ એક બે વખતે તો બરોબર

કૃષ્ણ ઉપર

શ્રી. મહર્ષિની વર્ષગાંઠને દિવસે જ તેણે વાછરડાંને જન્મ આપ્યો છે; અને ઘણીવાર આ વાછરડાંઓનો જન્મ શ્રી. મહર્ષિના જન્મ નક્ષત્રમાં થતો.

બક્તોની ઝૂંપડીઓ

આમ હોઈ શ્રી. મહર્ષિને જે વૃદ્ધબાઈ શાકભાજી વગેરે ખવડાવતી હતી તે જ બાઈ આ ગાયમાતા લક્ષ્મીના સ્વરૂપે આત્મી છે એમ આશ્રમમાં મનાય છે તે અકારણ નથી. તે બાઈ પર્વત પર કરી વનફળ ભેગાં કરી બીજું કેટલુંક ગામમાંથી માગી લાવતી અને તેમાંથી સુંદર વાનીઓ તૈયાર કરી શ્રી. મહર્ષિ પાસે લઈ જતી. પછી માયાથી શ્રી. મહર્ષિને આગ્રહ કરતી “આ જરાક શાક લાવી છું તે ખાઈ લો.” જરાક કહેતી પણ ઘણું લાવતી અને શ્રી. મહર્ષિ બધું ખાઈ જતા. કેઈવાર શ્રી. મહર્ષિ તેને ત્યાં જતા અને શાકભાજી મમારી રસોઈમાં મદદ કરતા. થોડા વર્ષ પર તે ગત થતાં આશ્રમ

પાસેજ તેની સમાધિ કરી છે.

હવે તો એક વિશાળ ગોશાળા બંધાઈ છે. લક્ષ્મી અને પાછળથી મળેલી બીજી ગાયો તેમાં બંધાય છે. આ બધામાં લક્ષ્મીની સમજ અનેરી જ દેખાય છે. કેઈનું પણ ધ્યાન ખેંચવાની કળા એનામાં છે. ગોશાળાના પાયો નાખવાનો હતો ત્યારે નિયત સમયના પહેલાં તે શ્રી. મહર્ષિ પાસે આવી પંડોચી અને તેમને લીધા વિના ત્યાંથી બસી જ નહિ.

લગભગ એકાદ વખત તો રોજ તે શ્રી. મહર્ષિ પાસે જવાનીજ. તેની સમક્ષ અગર તેને હૃદયીને કંઈ કહેવામાં આવે તો તે

શ્રી. નિરંજનાનંદ સ્વામી

આશ્રમનો ઉત્તર તરફનો દરવાજો સમજે છે. તે જજરમાન આવે આવે છે અને તેના મઠો પર અચૂક ગૌરવની છાપ છે. કોઈનું પણ કઠોર વર્તન તે સાંખતી નથી.

કરુણ્પન્

શ્રી. મહર્ષિના આ આશ્રમમાં આવ્યા પછી બીજાં પ્રાણીઓની સંખ્યા કમી થઈ ગઈ છે. પરંતુ પર્વત પર તે એમની જમાતમાં કૂતરાં અને વાંદરાં મુખ્ય હતાં. આ સાથીઓ કુશળ અને ઉપયોગી હતાં.

એમાંના એક કૂતરા (ચિત્તા કરુણ્પન્) વિષે શ્રી. મહર્ષિ કહે છે, “તે સિદ્ધાંતવાદી હતા. જ્યારે હું

વિરુપાક્ષ ગુફામાં હતો, ત્યારે એ થોડે દૂર પસાર થતો દેખાતો; ઝાડવા પરથી ડાફીઆં કરતું તેનું માથું હું જોઈ શકતો. પરંતુ એથી વધારે પાસે તે આવતા નહિ. તેનો વૈરાગ્ય દઢ હતો. તે કોઈનો પણ સંગ કરતો નહિ—બદકે તે સંગથી દૂર ભાગતો. તેની સ્વતંત્રતા અને વૈરાગ્ય જોઈ મને બહુમાન થતું; અને ઘણીવાર થોડો ખોરાક તેની પાસે મૂકી હું ચાલ્યો જતો. એક વખત અમે બધા ટેકરી પર ચઢી રહ્યા હતા ત્યારે કરુણ્પન્ એકાએક રસ્તો રોકી મારે પગ વળગી પડી આનંદથી પૂછડો પટપટાવવા મંડી પડ્યો. પોતાનો પ્રેમ દર્શાવવા એણે બધામાંથી મનેજ શી રીતે શોધી શક્યો એ એક આશ્ચર્યની વાત છે.

“આ પછી તે અમારી સાથે આશ્રમમાં જ રહેતો. તે સંવાપરાયણ આસજન ઉપરાંત બહુ ઉચ્ચ અધિકારી આત્મા હતો. પહેલાંની અંકાંતપ્રિયતા છોડી હવે તે માયાળુ બન્યો હતો. વિશ્વબન્ધુત્વ એ એનો સિદ્ધાંત હતો. આશ્રમમાં આવનાર સાથે તે હળી જતો અને ગેલ કરતો ખાણમાં પણ

ખીલીના ઝાડ નીચે એક બ્રાહ્મણ મંત્રોચ્ચાર કરતો હતો ત્યાં કરુષ્પન જઈ ચઢ્યો. આ બ્રાહ્મણને કૂતરાની સૂગ હતી. તેથી કૂતરાનો સ્પર્શ તો શું પણ પડી જાયો પણ પડવા ન દેતો. પરંતુ કરુષ્પન પોતે તો સમાનતાના સિદ્ધાંતમાં માનતો અને તેમ વર્તતો હોવાથી તેની પાસે જવા માંડ્યો. પંડા બ્રાહ્મણની

પર્યંત તરફ જતાં સાથે યોગી રામચંદ્રા છે.

એસી જતો. સાધારણ રીતે તો લોકોને આ ગમતું. છતાં કેટલાંક એનાથી દૂર રહેતાં; પરંતુ હાર્યા વિના તે પોતાના પ્રેમાળ પ્રયત્નો આણુ રાખતો. જે કોઈ એને બહાર જવાની આજ્ઞા કરતું તો તે આજ્ઞા તે એક સાધુની માફક પાળતો.

એક વખત અમારી ગુફાની પાસેના

લાગણી દુભાશે એવું ધારીને એક આશ્રમવાસીએ કરુષ્પનને સહેજ લાકડી મારી. એક કારમી ચીસ નાંખી કરુષ્પન દોડી ગયો. તે ગયો તે ગયો. ફરી આશ્રમમાં દેખાયો નથી. જ્યાં પોતાનું એકવાર પણ અપમાન થાય ત્યાં તે કદી જતો નહીં.”

આશ્રમમાં વસતા એક બીજા નાના

કૃતરાએ પણ સનકતીથેના તળાવમાં પડી
આપઘાત કરી હતો. એનું કારણ પણ એક
આશ્રમવાસીએ તેને ધમકાવેલો તે જ હતું.

મહાપ્રભુ

કમલા વળી એક અજબ કૃતરી હતી.
કોઈ અપ્પણાને જોઈ શ્રી. મહર્ષિ કહે કે
“આમને બધે ફેરવી લાવ” એટલે તરત
અતિથિને સાથે લઈ મંદિર, તળાવ, ગુફાઓ
વગેરે દરેક બતાવી પછી શ્રી. મહર્ષિ પાસે
લાવતી. નિયમિત ખાવાપીવાની ટેવ વાળો
જેક એક બીજો તવરવી કૃતરો હતો. ઘણું
બડે મંદિરની શ્રાવણમાંથી તેને પ્રસાદ મળતો.
શ્રી. મહર્ષિની બાજુમાં એક ખાડામાં તે
પડ્યો રહેતો; તે મૂળો અને શાન્તિપ્રિય હતો.

પર્વત પરની વાનર સેના

અરુણાચલવાસી વાનરો સાથે પણ શ્રી.
મહર્ષિ આવાજ પ્રેમથી વર્તતા. ટોળીમાંનો
કોઈ વાંદરો છૂટો પડી મનુષ્યના સહવાસમાં
આવે છે તો તેનો સાથ બીજા વાંદરો છોડી

દે છે. પરંતુ આમાં શ્રી. મહર્ષિનો સહવાસ
અપવાદ રૂપ હતો. એક ઘવાયલા વાંદરાની
શ્રી. મહર્ષિએ બંતે ચાકરી કરી હતી. તેને
વાંદરાઓએ રાજા તરીકે સ્વીકાર્યો; ખરી
રીતે તો આ સ્થાન તેઓ સૌથી બલિષ્ઠનેજ
આપે છે.

જ્યારે જ્યારે વાંદરાઓમાં કોઈ પણ
બાળકમાં ટંટો થાય છે (દાખલા તરીકે
એક ટોળીની હદમાં બીજી ટોળી ઘુસી જાય)
ત્યારે તેઓ પંચથી પતાવટ કરે છે;
પતાવટ જો નથી થતી તો પછી લડાઈ
જામે છે અને લોહી રેડાય છે. પરંતુ
જ્યારે શ્રી. મહર્ષિ પર્વત પર રહેતા ત્યારે

પર્વત પરથી પાછા ફરતાં એક ભક્ત
સ્તામાં રોકે છે.

પર્વત પર-કેટલાક ભક્તો સાથે
આવું કવચિત જ બનતુ. તેઓ કજીઓ
પતાવી બંને પક્ષને સંતોષતા.

આ મિત્રો સંગઘે શ્રી. મહર્ષિ
ઘણી વાતો કહે છે. એક વાર વાનર-
રાજે ટોળીમાંના બે વાંદરાઓને સંઘ
બહાર કાઢવાથી ટોળીમાં અસંતોષ
ફેલાયો હતો. આ જોઈ તે વાનરરાજ
એક વખત થોડા દિવસ માટે અદશ્ય
થઈ ગયો. પળવાડીઆ પછી એ જ્યારે
પાછો આવ્યો ત્યારે ટોળીના અસંતુષ્ટ
અને બંડખોર સભ્યોને તેણે પડકાર્યા.
પરંતુ સામેથી કંઈ જવાબ મળ્યો નહિ.
પંદર દિવસની તપશ્ચર્યાથી તે એટલો
બગવાન થયો હતો.

કોઈકજવાર આ વાનરો શ્રી. મહર્ષિ
સાથે અનુગતી રીતે વર્તતા; અને એવા
પ્રસંગોએ પણ પાછળથી તરત પસ્તાતા.
એકંદરે તેમના પ્રત્યે બહુ માન અને આદરથી
વર્તતા. એક વખત કેટલાક ભક્તો સાથે
શ્રી. મહર્ષિ ઘણે દૂરથી ચાલીને આવતા
હતા. તે બધા ગરમીને લઈને તરસ્યા તથા
ભૂખ્યા થયા હતા. પાસે કંઈ જળાશય
દેખાતું ન હોતું.

કેટલાક વાનરમિત્રો આ વાત કળી
ગયા, અને પાસેના જાંબુના ઝાડપર ચઢી
હાળીઓ હલાવી મૂકી. રસદાર જાંબુના
મોટો ઢગલો થયો. બરેલાં ફળ તરફ નજર
પણ કર્યા વિના વાનરો ઝાડ પરથી ઊતરી
ચાલી ગયા.

હિંસક કહેવાતા પ્રાણીઓ પ્રત્યે પણ
શ્રી. મહર્ષિનું વર્તન આવુંજ છે. ગુફાઓમાં
એમના સહચારીઓમાં સાપ પણ રહેતા.

જ્યંતી પ્રસંગે ભોજન લે છે.

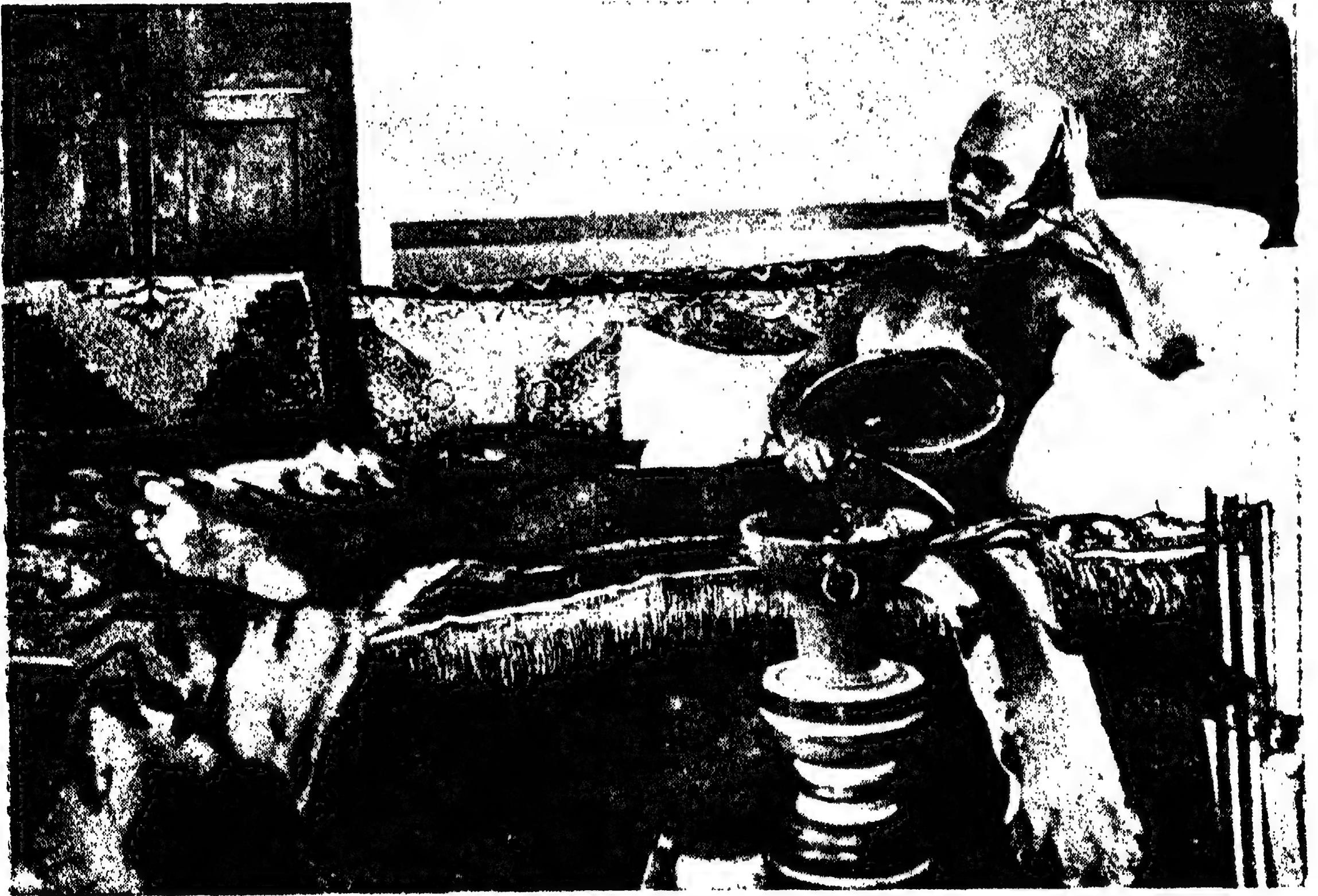
તેઓ કહેતા “ આપણે તેમના ઘરમાં બુસ્યા છીએ. તેમને હરકત હાનિ કરવાનો આપણને હક નથી. આપણું વર્તન યોગ્ય હોય તો સાપ પણ આપણને કશું નુકસાન કરતા નથી.”

એક વખત શ્રી. મહર્ષિ ટેકરી પરના જંગલમાંથી પસાર થતા હતા; ત્યારે જંગલી ભમરીના મધપુડા સાથે તેમની ડાબી જાંઘ ઘસાર્ધ. અંદરથી ધુરફીઆ કરતી ભમરીઓ બહાર ઘસી આવી અને એ જ જાંઘ પર બેસી ડંખ મારવા લાગી. “ જરાગર છે, જરાગર છે. એજ પગે તમારા પગને મૂળ પહોંચાડી છે; ભલે એને સજા થાય.” એમ બોલી એ ત્યાં જ ઊભા રહ્યા. અને ભમરીઓ

ડંખ મારી ધરાઈને છૂટી ત્યાં સુધી ત્યાંથી ખસ્યા નહિ.

શ્રી. મહર્ષિ વિષે લખાયેલાં પુસ્તકો

છેલ્લાં છ સાત વર્ષમાં શ્રી. મહર્ષિ અંગ્રાંધી સારી પેઠે લખાયું છે. તેમનું પહેલું અને સરસ જીવનચરિત્ર શ્રી. નરસિંહસ્વામી એ લખ્યું છે. આ સ્વામી પૂર્વ જીવનમાં એક નિર્ભય અને ખંતીલા રાજનીતિજ્ઞ તરીકે અમસ્ત હિન્દુસ્તાનમાં જાણીતા હતા. તેઓ ઘણા વરસ સુધી મદ્રાસ લેજીસ્લેટીવ કાઉન્સીલના એક સભ્ય હતા, અને સેલમમાં પ્રખ્યાત વકીલ હતા. પણ કુટુંબમાં અંક કરુણ બનાવ બનવાથી તેઓ નિવૃત્ત થઈ શ્રી. રમણાશ્રમમાં આવ્યા, અને એક ગુફામાં

દાંતમાં પોતાના આસન પર

રહ્યા. ‘સેલ્ફ રીઅલાઇઝેશન’ નામના એમના પુસ્તકમાં શ્રી. મહર્ષિનાં જીવન અને કિલ્લ-સૂરી વિષે સવિસ્તર વર્ણન છે. આ પુસ્તકની ત્રણ આવૃત્તિઓ થઈ છે.

જીજી જાણીતી ચોપડી ‘સત્ દર્શન ભાષ્ય એન્ડ ટોકસ વિથ મહર્ષિ’ છે. એના લેખક શ્રી. કપાલી શાસ્ત્રી છે. તેમણે પાતે ‘સત્ દર્શન’ પર સંસ્કૃતમાં લખેલા ભાષ્યનું આ અંગ્રેજી ભાષાંતર છે. તે ગણપતિમુનિના શિષ્ય તથા પૂજક હતા, અને તેથી શરૂઆતથી જ શ્રી. મહર્ષિના પ્રસંગમાં આવેલા. એમના આ વાર્તાલાપ અને ભાષ્યથી હિન્દુ શાસ્ત્રોનું તેમનું ઊંડું જ્ઞાન અને શ્રી. મહર્ષિ સાથેનો લાંબો પરિચય જણાઈ આવે છે.

‘રમણવિજયમ્’ નામની વિસ્તૃત જીવનકથા શ્રી. શુદ્ધાનંદ ભારતીએ

તામિલમાં લખેલી છે. પાછળથી તેલુગુ, હિન્દી અને મલયાલમમાં પણ આ પુસ્તક બહાર પડ્યું છે. તે ઉપરાંત સ્વ. શ્રી. કામરે સંપાદિત કરેલી પુસ્તિકા અને તેના જૂદી જૂદી ભાષામાં થએલા ચાર ભાષાન્તરો પણ છે. (આ ભાષાન્તર પણ એ પુસ્તિકા પરથી કરેલું છે.)

પરદેશવાસીઓને માટે લખાયેલી પહેલ-વહેલી ચોપડી ‘સર્ચ ઇન સીક્રેટ ઇન્ડીઆ’ છે. પાંચ વ્રંદને તેમાં પશ્ચિમવાસીઓ સમજી શકે તેવી ભાષામાં શ્રી. મહર્ષિના તાદશ ચિતાર આપ્યો છે. ‘સીક્રેટ પાથ’ નામના એમના બીજા પુસ્તકમાં પણ આજ વાતાવરણ જળવાયું છે. આ પ્રકાશનને પરિણામે વિદેશીઓનો ઘસારો થવા લાગ્યો છે, અને એમાંના કેટલાક તે આશ્રમમાં લાંબો વખત રહ્યા છે.

ઉણ્ણા મુરૈ અમ્મન મંડપ

યાત્રીઓ

તાજેતરમાં આશ્રમ બહુ ઝડપથી વધવા માંડ્યો છે, અને અત્યારે કેટલાંક પાકાં મકાનો પણ બાંધાયાં છે. મહેમાનો માટે

ગૌતમ આશ્રમ.

પુષ્કળ મગવડ છે; અને પશ્ચિમ બાજુએ શ્રી. મહર્ષિની સમીપમાં રહેવા ઈચ્છના ભક્તોએ આગવી બાંધેલી પર્ણકુટીઓ છે.

આવા ભક્તોમાંનાં એક યોગી રામેયા છે. એમને નેણેર જીવામાં પાતાના અનુયાયીઓ છે છતાં વરચના કેટલાક મહિના તેઓ શ્રી. રમણાશ્રમમાં જ ગાળે છે. તેમની ઉદારતાથી આશ્રમને ઘણું લાભ થયો છે.

આ ઉપરાંત પ્રસંગોપાત આવી આશ્રમમાં થોડા દિવસ ગાળનાર અનેક ભક્તો છે. આ બધા શા માટે આવે છે? આનો સ્વપ્ન જવાબ આવનારમાંથી કદાચ કોઈ નહિ

આપી શકે. પણ એટલું તો બધાંજ કબુલ કરે છે કે શ્રી. મહર્ષિની નિકટમાં રહેવાથી અલૌકિક આનન્દ મળે છે; અને આશ્રમમાં ફરી આવવાનો દિવસ ક્યારે આવશે તેની તેઓ સદજ જોતા હોય છે.

શ્રી. પાંત્ર ઇંદન કહે છે તેમ શ્રી. મહર્ષિની બીજાઓને મદદ કરવાની રીતજ અનેાળી છે. કોઈ અવ્યક્ત, મૂક, શાન્તિકર લહરીઓ વાતાવરણમાં ફેલાઈને સંતમ હૃદયને ઠારે છે.

“વારંવાર તેમના સમાગમમાં રહ્યા પછી અંતરમાં અજવાળું ન થાય અથવા કહો કે એ આધ્યાત્મિક સૂર્યના તેજોમય કિરણોથી આપણું અંતરાકાશ પ્રકાશમય ન બને એ અસંભવિત છે.”

“એમની પાતાની દૃષ્ટિ અને વ્યવહાર પદ્ધતિનો માર્ગ સમજાય તો જણાશે કે તે બંને વજાનિક છે. શ્રી. મહર્ષિ કોઈ

આશ્રમમાં કેટલાક ભક્તો સાથે ૧૯૩૫

અમલકારિક શક્તિ વાપરતા નથી, કે અંધશ્રદ્ધાની અપેક્ષા રાખતા નથી.”

શ્રી મહર્ષિ દયાલ વાંચે છે

“ અંધકારમાં ટમટમતા તારા જેવી તેમની બે આંખો ચળકે છે. હિન્દના ઋષિમુનિઓના છેલ્લા વંશજસમા આ સન્તના જેવી તેમની આંખો બીજા કોઈ ચહેરામાં જોયેલી મને યાદ નથી. દૈવીશક્તિ જે આંખમાં મૂર્ત થઈ શકતી હોય તો તે ખરેખર સંતપુરુષોની જ આંખમાં થાય છે.”

થોડા વખત પર જ રાષ્ટ્રપતિ શ્રી. રાજેન્દ્ર પ્રસાદ અને શ્રી. જમનાલાલ બલ્લભ જેવા દેશનેતાઓ પણ આશ્રમની મુલાકાતે આવ્યા હતા. તેઓ આશ્રમમાં આડેક દિવસ રહ્યા હતા, અને છેલ્લે દિવસે શ્રી. બલ્લભ મહર્ષિને નીચેના પ્રશ્નો પૂછ્યા હતા.

“ સ્વરાજ્યની ઈચ્છા યોગ્ય છે ? ”

“ હા. ધ્યેય પ્રાપ્તિ માટે લાંબો વખત કર્મ કરવાથી દષ્ટિ વિશાળ થાય છે. અને વ્યક્તિત્વ

ધીરે ધીરે રાષ્ટ્રવ્યાપી બને છે. વ્યક્તિત્વનો આવો લય ઈચ્છવા યોગ્ય છે અને આવું કર્મ તે નિષ્કામ કર્મ છે.”

“ લાંબાણ લડત અને ભારે ફરિયાની પછી સ્વરાજ મળે અને એથી લોક સેવક ખુશ થાય તો તે વ્યાજબી નથી ? ”

“ ના. લોકસેવા કરતાં કરતાં આવા સેવકે ભગવાનને સમર્પણ કરવું જોઈએ. ભગવાનની કૃતિ અકૃતિ અન્યથા કૃતિ શક્તિનું સતત સ્મરણ રહેવું જોઈએ. તો પછી એનાથી કેવી રીતે રાચી જવાય ? એણે તો પોતાના કર્મના ફળની પણ ઉપેક્ષા કરવી ઘટે. ત્યારે જ તે નિષ્કામ કર્મ કહેવાય.”

“ આવા સેવકને પોતાના માર્ગની ચથાર્થતાની અચૂક ખાતરી કેવી રીતે થાય ? ”

શ્રી. મહર્ષિ, શ્રી. રાજેન્દ્રગાથુ, શ્રી. ગજનજ તથા અન્ય ભક્ત મંડળ

“ જો તે ભગવાનને અગર ગુરુને સમ-
ર્પણ કરે તો એ શક્તિ એને યોગ્ય માર્ગે
દેરશે. પોતાના માર્ગની યોગ્યતા
વિષે સેવકે ચિન્તા કરવાની જરૂર નથી.
દરેકે દરેક વીગતમાં એણે એ આદેશ ને
નહિ અનુસર્યો હોય તોજ શંકાને સ્થાન
રહેશે.”

વિશ્વમાં અનુસ્મૃત પરમાત્મશક્તિ અને
રાજકીય અગવળ વચ્ચે કંઈ સંબંધ હશે
કે કેમ ? તે જાણવાની ઇચ્છાથી શ્રી. ગજનજે
પૂછ્યું “ આ દુનિયામાં એવી કોઈ શક્તિ
નહિ હોય જેના પ્રસાદથી ભક્તો દેશને

માટે સ્વરાજ મેળવવા શક્તિવાંત થાય ? ”

શ્રી. મહર્ષિ મૂગાજ રહ્યા.

શ્રી. ગજનજે વધારે સ્પષ્ટતાથી પૂછ્યું,
“ પ્રાચીન મહાત્માઓની તપશ્ચર્યા એમના
આજના દેશગંધુઓને ઉપયોગી ન નીવડે ? ”

“ નીવડે જ. પરંતુ એનો લાભ અમુકજ
માણસ ઉઠાવી શકે એવું ન બને. જે કોઈ
સદાચરણી છે તે બધાને આનો લાભ મળે
છે.” જરાક વાર પછી ફરીથી કહ્યું “ આજની
રાષ્ટ્રવ્યાપી આધ્યાત્મિક જાગૃતિ શું એવાજ
કોઈ કૃપાપ્રસાદ વિનાજ બની હશે ? ”

* વ્યક્તિ અને રાષ્ટ્રના જીવનને ઘડવામાં
આત્માની ગૂઢ શક્તિ કેવી રીતે કામ કરી રહી છે
એ સમજવું કઠિન છે. પરંતુ આ શક્તિ જીવનને
નિયંત્રી રહી છે એ નિઃશંક છે; અને આધ્યાત્મિક
તથા મૈત્રિક પ્રગતિના મૂળમાં રહેલી છે.

૨૪-૭-૩૮ના ‘દરિદ્રગંધુ’માંથી ઉતારેલાં
મહાત્માજીનાં નીચેનાં વચ્ચેનાં આ જ કડી રહ્યાં
છે: “ જે વીર્ય-જે જીવનશક્તિ-માંથી જીવનું સર્જન
થાય છે તેના સંચય કરીને તેને ઉચ્ચ પવિત્ર
કાર્યમાં વાપરવાથી જ ગંધી શક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે.

શ્રી. રાજેન્દ્ર ગાળુએ તો વિદાય વેળાએ માત્ર એકજ પ્રશ્ન પૂછ્યો હતો: “ મહાત્મા-જીએ મને આહીં મોકલ્યો છે. એમને માટે કંઈ સંદેશો આપશો ? ”

શ્રી. મહર્ષિજી જવાબ આપ્યો, “ જ્યાં હૃદય હૃદયની સાથે વાત કરે છે ત્યાં શો

સંદેશો હોય ? જે શક્તિ આહીં કામ કરે છે તે જ ત્યાં કામ કરી રહી છે.”

એમના સાન્નિધ્યમાં

સાચા સાધકો શ્રી. મહર્ષિ તરફ કેઈ ગૂઢ રીતે આકર્ષાય છે અને એમના સાન્નિધ્યમાં પરમશાન્તિ અનુભવે છે. એક

શ્રી મહર્ષિ ગાર્ગીનાક્યુરમાંથી જન્મે છે

એ વીર્યને-જીવન શક્તિને-વેગથી નાંખવાને ગદ્ગદ એનો સંચય કરવામાં આવે તો તેનું સર્વોત્તમ પ્રકારની સર્જનશક્તિમાં રૂપાંતર થાય છે. મનમાં ખૂબ વિચારો આવે એટલાથી જ નહિ, પણ મન ભટક્યાં કરે, કે તેમાં અવ્યવસ્થિત ને ન જોઈએ એવા વિચારો આવ્યા કરે એથી પણ એ જીવન-શક્તિનો સતત, એટલું જ નહિ પણ ખખર ન પડે એવી રીતે ક્ષય થયાં જ કરે છે.”

મનોનિગ્રહ માટે આત્મવિચાર જેવું એકે સુચળ તથા સીધું સાધન નથી. મન એ માત્ર સંકલ્પ-વિકલ્પાત્મક છે; અને સર્વ સંકલ્પવિકલ્પનું મૂળ ‘હું’ છે. પ્રાણશક્તિ અને મન એનું મૂળ એક હોઈ, આત્મવિચાર દ્વારા મનનો નિરોધ થતાં વીર્યશક્તિનું ઓજસમાં રૂપાંતર થાય છે. સતત અભ્યાસથી

આત્મામાં સ્વચ્છ રિશ્તિ થતાં પૂર્ણતા પમાય છે. આ અભ્યાસ એ જ તપસ્યા છે; એમાં સર્જન-શક્તિનું આત્મિક શક્તિમાં રૂપાંતર થવાનું અંતર્ગત છે. સ્વરૂપાનુસંધાન અગર આત્મસાક્ષાત્કાર એ સમસ્ત વિશ્વમાં ગૂઢ રીતે કાર્ય કરી રહેલી શક્તિ માત્રના અધિદાનનો સાક્ષાત્કાર છે.

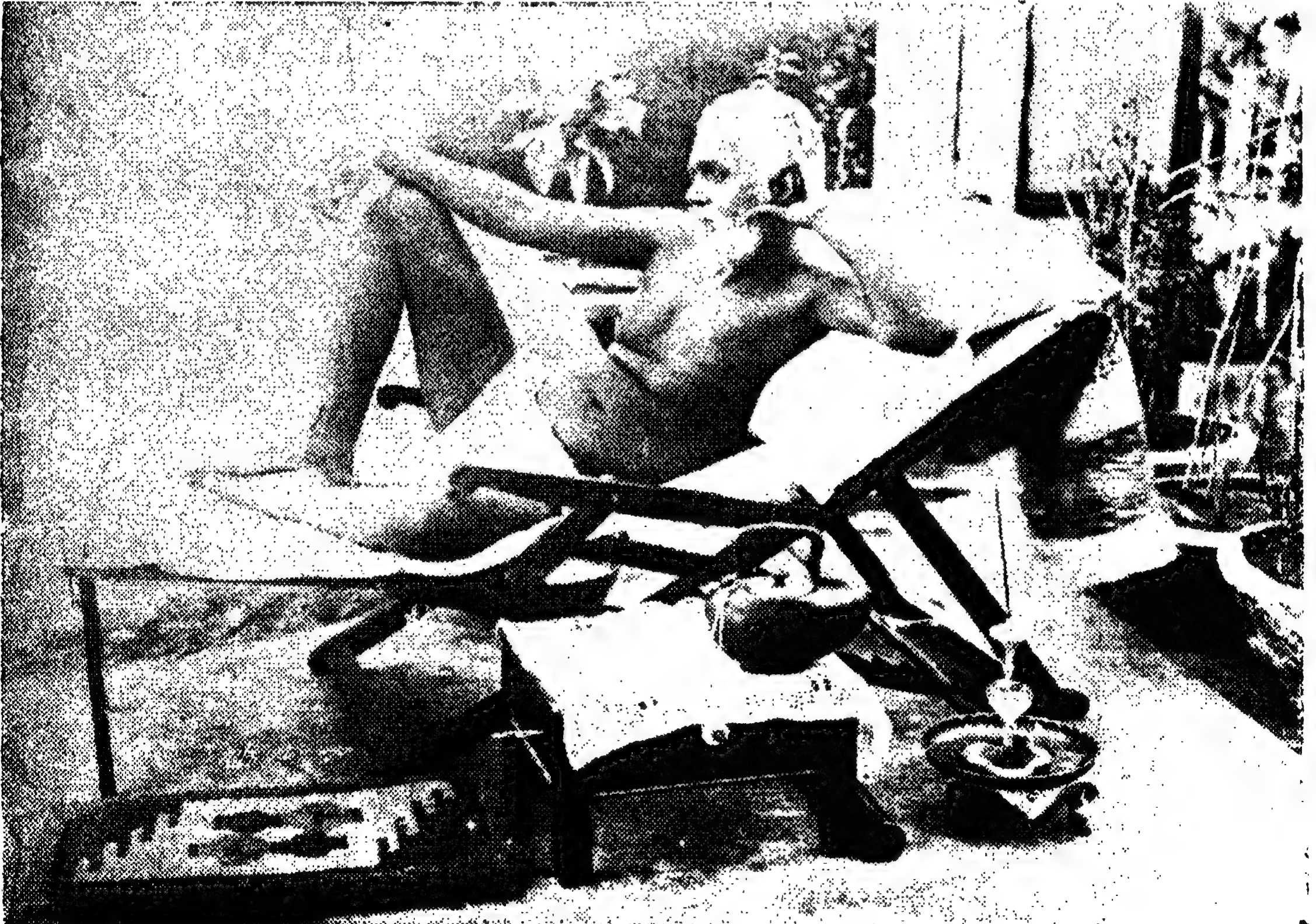
મહાત્માજી આગળ કહે છે, “અને વિચાર એ વાળી અને કર્મમાત્રનું મૂળ છે, તેથી જેવા વિચાર એવાં વાળી અને કર્મ, એટલે સંપૂર્ણ મનોનિગ્રહથી કરેલા વિચાર પોતે જ ક્રિયામાં ક્રિયા સામર્થ્યવાળી શક્તિ છે. અને એવા વિચાર પોતે જ ધાર્યું કામ કરે એના બની શકે છે. હૃદયની મૂક પ્રાર્થનાનો અર્થ આ જ છે એમ મને લાગે છે.” (કાળા અક્ષર પ્રકાશકના છે).

અમેરિકન લેખિકા અને નાટ્યકાર તાજેતરમાં જ આશ્રમની મુલાકાતે આવી હતી. શ્રી. મહર્ષિ પાસે બે એક કલાક ગાળી બિઠતી વખતે તેણે કહ્યું, “ દૂર દૂર આવેલા મારા દેશથી હું આપને અર્ધ અર્પવા આવી છું. હું બહુ થોડો વખત રહી છતાં મને પૂર્ણ શાન્તિ અને આનંદ મળ્યાં છે.” તે બાર્થ ન્યાંથી સીધી અમેરિકા ગઈ પણ રસ્તામાં કોલંબોથી તેણે લખ્યું, “ આપની સાથે ગાળેલો થોડો સમય અત્યંત ગહન અને અલૌકિક અનુભવનો હતો. એ સમય માટે હું આપની ઘણી ઋણી છું. અને અપૂર્વ શાન્તિ મેળવી હિન્દુસ્તાન છોડું છું.

“ ટર્ન ઇસ્ટવર્ડઝ ” ની લેખિકા પારક-લાઈન એલેટ પોતાના કેટલાક મિત્રો સાથે

આશ્રમની મુલાકાતે આવી હતી. આ મુલાકાતનું વર્ણન કરતાં તે પોતાના પુસ્તકમાં લખે છે, “ હિન્દુ રીત પ્રમાણે નમસ્કાર કરી અમે ધીમેથી અંદર પેઠાં અને ભકતોના સમૂહમાં બેસી ગયાં. કદી પણ ન વીસરી શકાય એવા આ દૃશ્યની છાપ મારા મન પર ધીમે ધીમે પાડવા માંડી અને તે આખા સ્થાનને અનિર્વચનીય શાન્તિથી ભરી દેનાર એ ભવ્ય, શાન્ત, સૌમ્ય અને નીરવ મૂર્તિ મધ્યસ્થાને વિરાજી હતી તેના પર મારું સમસ્ત ધ્યાન એકાગ્ર થયું. તારા જેવી પ્રકાશતી એમની આંખોમાં બેતાં પહેલી જ વાર અનંતતાનો અર્થ સમજાયો, અને અવશ્ય આનંદમાં ડૂબી જવાયું.

“ શ્રી. મહર્ષિની જયંતીની તૈયારીઓ

સન્ધ્યા સમયે દોહની બહાર બેસે છે ત્યારે

તડામાર ચાલતી હતી. આ પ્રસંગે આજુ-
બાજુના પ્રદેશમાંથી હજારો લોકો એમના
દર્શને આવે છે અને
આશ્રમ તરફથી આ
બધાની ખાવા પીવાની
તથા રહેવાની વ્યવસ્થા
થાય છે.

“ અમે હાલમાં
દાખલ થયાં ત્યારે શ્રી.
મહર્ષિ ટપાલ અને
છાપાં વાંચવામાં તથા
જવાબ આપવામાં
શુ થાયલા હતા. જગત-
માં બનતા બનાવોમાં
એમને રસ પડતો હોય

એમ હોવાયું. પરંતુ કોઈ અકલ્પ્ય રીતે મને
લાગ્યું કે આ બધો વખવ શ્રી. મહર્ષિ આ
દુનિયામાં નહિ પણ
વિશ્વના કેન્દ્રરૂપ, દેશ-
કાલાતીત, વિદ્યા
અવિદ્યા રહિત અને
દ્રવ્ય રહિત એવા
પરમતત્ત્વમાં લીન હતા.
આ અનુભવ વાણીથી
પર હોઈ એની સાબીતી
આપવી અશક્ય છે,
એનું તો માત્ર ઝાંખું
સૂચન જ થઈ શકે;
છતાં મારે માટે તો તે
અવિસ્મરણીય હતો.

ચોગી રામયા સાથે

“એમનામાં આત્મિક અનામકિત અને નિઃશેષ આત્મવિદ્યોપન હોવા છતાં કરુણા, સહાનુભૂતિ તથા સમલાવનો પણ અભાવ ન હતો. તેથી જે અનેક ગળ્યાં ઝળ્યાં

લોક સાન્ત્વનની બાજાએ એમની પાસે આવી પોતાની મૂંચો અને મુશ્કેલીઓ રજૂ કરતાં નેમને તે સમજી શકતા. તેમની દૃષ્ટિમાં ગરીબ કે તવંગર, સ્ત્રી પુરુષ કે બાળક, બ્રાહ્મણ કે શૂદ્ર, એવા ભેદ ન હતા...

“ ‘પોતાને ઓળખો’ એ શ્રી. મહર્ષિના ઉપદેશનો પ્રધાન સૂર છે, અને આધ્યાત્મિક વિકાસના આવશ્યક અંગ તરીકે આત્મવિચાર ઉપર ખૂબ ભાર મૂકવામાં આવે છે. જગતના જૂદા જૂદા ધર્મો તે માત્ર

આ સ્થિતિએ પહોંચવાના જૂદા જૂદા માર્ગો જ છે. અહીં પહોંચ્યા પછી પોતાનું અંતઃસ્ફુરણ અને સ્વાત્મવ એ અંધ ધાર્મિક શ્રદ્ધા કે નૈતિક વિધિ નિષેધોનું સ્થાન લે છે. અથવા એક પ્રહ્લનિષ્ઠ મહાત્માને પ્રત્યક્ષ જોવાના મળે પછી ગમે તેવાં મુંદર કે

પવિત્ર પુસ્તકો પણ શા કામનાં?... ”

“આ મહાત્મા કોણ? માનવ ઉત્કાં- ન્તિના સોપાન પર એમનું સ્થાન કયાં? આવા આવા પ્રશ્નો ફેકટ છે.

“જ્યારે સૂર્ય પ્રકાશે છે ત્યારે એ કેમ અને કેવી રીતે પ્રકાશે છે એ જાણવાની શી જરૂર છે? પોતાને આપવામાં આવેલું શીતળ જળ કયાંથી આવ્યું છે તે જાણવાની શું એક તરસ્યે માણસ દરકાર કરશે?

“જેશક, શ્રી. મહર્ષિની પાસે રહેવું એ પણ સાધકને માટે મોટામાં મોટી મદદ છે. ખરેખર, આશ્રમમાં આવેલું કેઈ પણ ખાલી હાથે પાછું જતું નથી- પછી ભલેને એ માત્ર કુતૂહલથી આવ્યું હોય કે દિલાસા

માટે આવ્યું હોય કે જ્ઞાન માટે આવ્યું હોય. દરેક જાણ પોતાની વતી ઓછી અડગશક્તિ પ્રમાણે કંઈ ને કંઈ મેળવે જ છે. વળી ઘણાને તો પોતાનું આખું જીવન પત્ની નામે એવા અનુભવ થયા છે.”

આશ્રમનો દૈનિક કાર્યક્રમ

સૂર્યોદય પૂર્વે
આશ્રમનું કામકાજ
શરુ થઈ જાય છે. શ્રી.
મહર્ષિ પોતે જ પરો-
ઢના ત્રણ પહેલાં ઊઠે
છે. લગભગ બધા જ
આશ્રમવાસીઓ પણ
તેમની સાથે જ ઊઠે
છે. પ્રાતઃકર્મ પરવારી
સૌ શ્રી. મહર્ષિના
બંડમાં ભેગા થઈ

પ્રક્ર સુધારે છે

ધ્યાન અગર ભજન
કરે છે.

સૂર્યોદય વખતે
તેઓ રસોડા પાસે
શાક વગેરે સમારવામાં
અથવા તેા રસોઈના
કામની મદદમાં રહે
છે. રસોડાના કામમાં
કાંઈ એમની મદદની
જરૂર નથી હોતી.
પરંતુ દરેકે આશ્રમના
કામમાં પોતાનો હિસ્સો
આપવો જોઈએ એમ
તેઓ માને છે.

આશ્રમની ગૌશાળા

આ પછી બધા જમવાના બંડમાં કોશી તથા નારના માટે બાય છે. આ વખતથી જ બહારના દર્શને આવનારાઓની શરુઆત થાય છે.

શ્રી. મહર્ષિ સાધારણ રીતે પ્રૂફ સુધારવાના અગર તે પત્ર વ્યવહારના કામમાં રોકાયલા હોય છે. બીજા સાધકો પોતા પોતાનાં કામ જેવાં

પર્વત પર્વતી કેડી

કે દળવાનું, રસોઈ, બાગકામ, પૂજા વગેરે સંભાળે છે. અગિયાર વાગે ભોજનનો સમય થાય છે, અને બપોરે સવારનું બાકી રહેલું કામ કરે છે. કંઈનું કંઈ કરવાનું હોવાથી વખતનો જરા પણ દુર્વ્યય થતો નથી. જે જે કરવાનું હોય છે તે જીણવટથી અને જરા પણ ખામી વિના કરવામાં આવે છે.

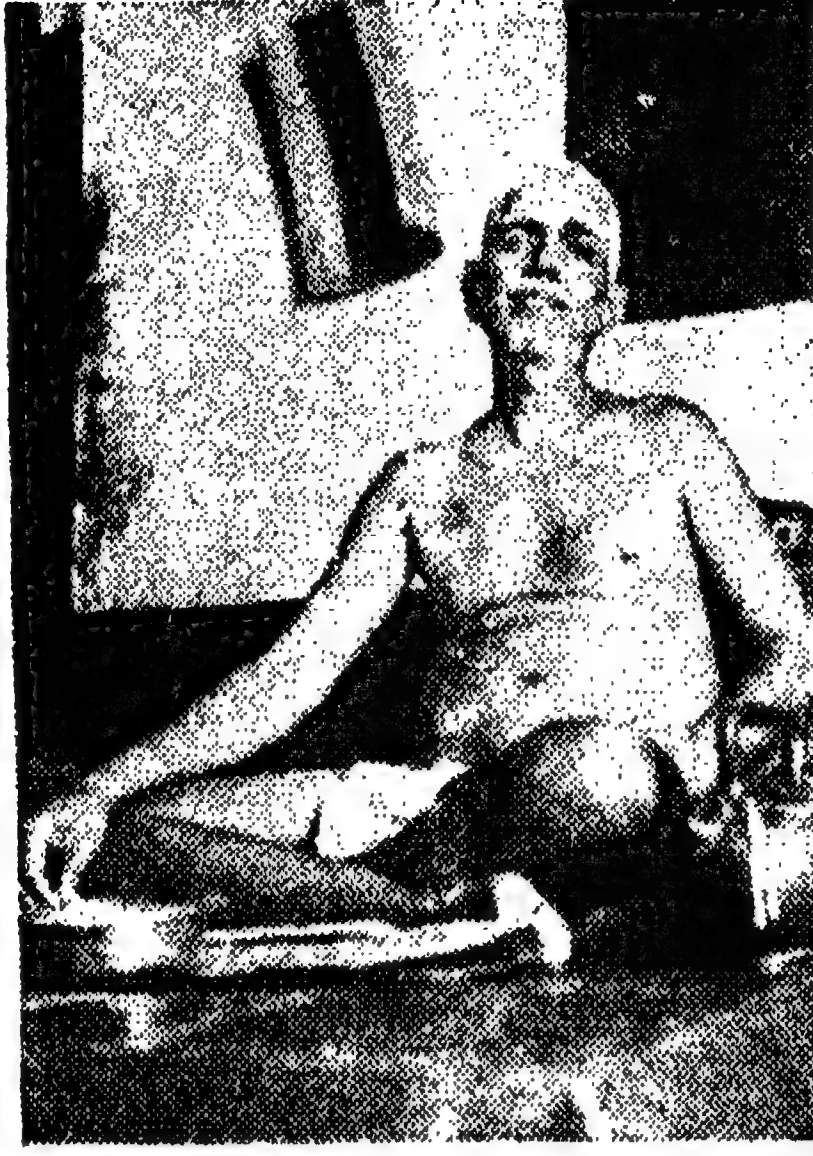
જ્યંતીને દિવસે મહુરામાં વરધોજમાં દેવવામાં આવે છે તે છબી

જ્યંતીનો બંડારો

શ્રી. મહર્ષિ જે નિયમિતતાથી અને કાળજીથી દરેક કામ કરે છે તે જો કોઈ હોલમાં બેસીને બારીકાઈથી જુએ તો તેને સરમ દષ્ટાંત મળે. એમને મન કશું નજીવું કે તુચ્છ નથી; બધું જ ધ્યાનથી કરવા જેવું છે.

આશરે અઢી વાગે ચડા અગર કોઠી આપવામાં આવે છે. આ પછી સંધ્યા-કાળ સુધી ગામમાંથી દર્શન મારે લોકોની અવર જવર ચાલુ રહે છે. આ વખતે

ભોજન વેળાએ

પ્રશ્નો પૂછાય છે. પ્રશ્નો જો માત્ર વિતંડાવાદ ખાતર નહિ પણ સાચી જિજ્ઞાસાથી પૂછાય તો તેના જવાબ તરત મળે છે, તમાસા ખાતર પૂછાયલા પ્રશ્નના ઘણું ખરું જવાબ મળતા જ નથી. પણ કોઈ વાર કટાક્ષમય જવાબ પણ મળે છે. પરંતુ જેમને પોતાના પ્રશ્નોના જવાબ મોનથી જ મળે છે તેમને પણ મહત્ત્વ તો મળે જ છે. કારણ સાધક જે સમજે તો શ્રી. મહર્ષિનું મોન એ અમૂલ્ય વરદાન છે.

જ્યંતી તથા મહાપૂજામાં કામ કરતા સ્વયંસેવકો

સન્ધ્યા કાળે ધ્યાન કરવામાં આવે છે. ત્યારે સંસ્કૃતશાળાના વિદ્યાર્થીઓ અને ગામ-માંથી આવેલા બીજા લોકો શ્રી. મહર્ષિ સમક્ષ વેદોચ્ચાર કરે છે. આશ્રમની સાયંકાલની પ્રાર્થનામાં હાજરી આપવી અને શ્રી. મહર્ષિના દર્શન કરવાં એ કેટલાક તિરુવણ્ણમલે વાસી લોકોનો નિત્ય-નિયમ છે. વેદપારા-યણ પછી શ્રી. મહર્ષિએ રચેલા કેટલાક શ્લોકો ગવાય છે. લગભગ સાડાસાત વાગે વાગુ થાય છે. અને ન્યારબાદ થોડોક વખત હોલમાં ધ્યાનમાં બેસી સર્વ વીખરાય છે.

જયંતી અને પૂજા

શ્રી. મહર્ષિની જયંતી તથા માજીની મહાપૂજના દિવસે પણ આજ નિત્યક્રમ ચાલુ હોય છે. આ દિવસે હજારો યાત્રાળુઓ આવે છે. અને તે બધાની ખાવાપીવાની વ્યવસ્થા થાય છે. આવા સતત મનુષ્ય—પ્રવાહ છતાં શ્રી. મહર્ષિ તો એવાને એવા જ નિર્લેપ રહે છે; અને જના લોકોને સદ્મિત આવકારે છે

તથા કુશળ પૂછે છે.

પોતાના માનમાં આવા ઉત્સવો કરવાની તેઓ વિરુદ્ધ હતા, પણ અંતે ભક્તમંડળે પોતાનું ધાર્યું કર્યું. લોકો તરફથી રોકડ

કે માલરૂપે જે કંઈ ભેટ મળે છે તેમાંથી આ બધું ખર્ચ નીકળે છે. ઉત્સવનો દિવસ પાસે આવ્યા છતાં કોઠાર ખાલી પણ હોય એવું બને, છતાં કોઈ ચિન્તા કરતું નથી. બધું યોગ્ય વેળાએ આવી જ પહોંચે છે. સેંકડો લોકો આ દિવસોમાં અહોરાત્ર કામ કરે છે. અને જે ગુરુભક્તિ તથા સંપત્તિ તેઓ આ બધું કરે છે તે દેવો પણ જોવા કિતરે એવાં હોય છે. આ પ્રસંગોએ સ્વ. શ્રી. કામટ પ્રશંસનીય સેવા બજાવતા, અને ગરીબ ગુરુઓને જમાડવાનો સર્વભાર

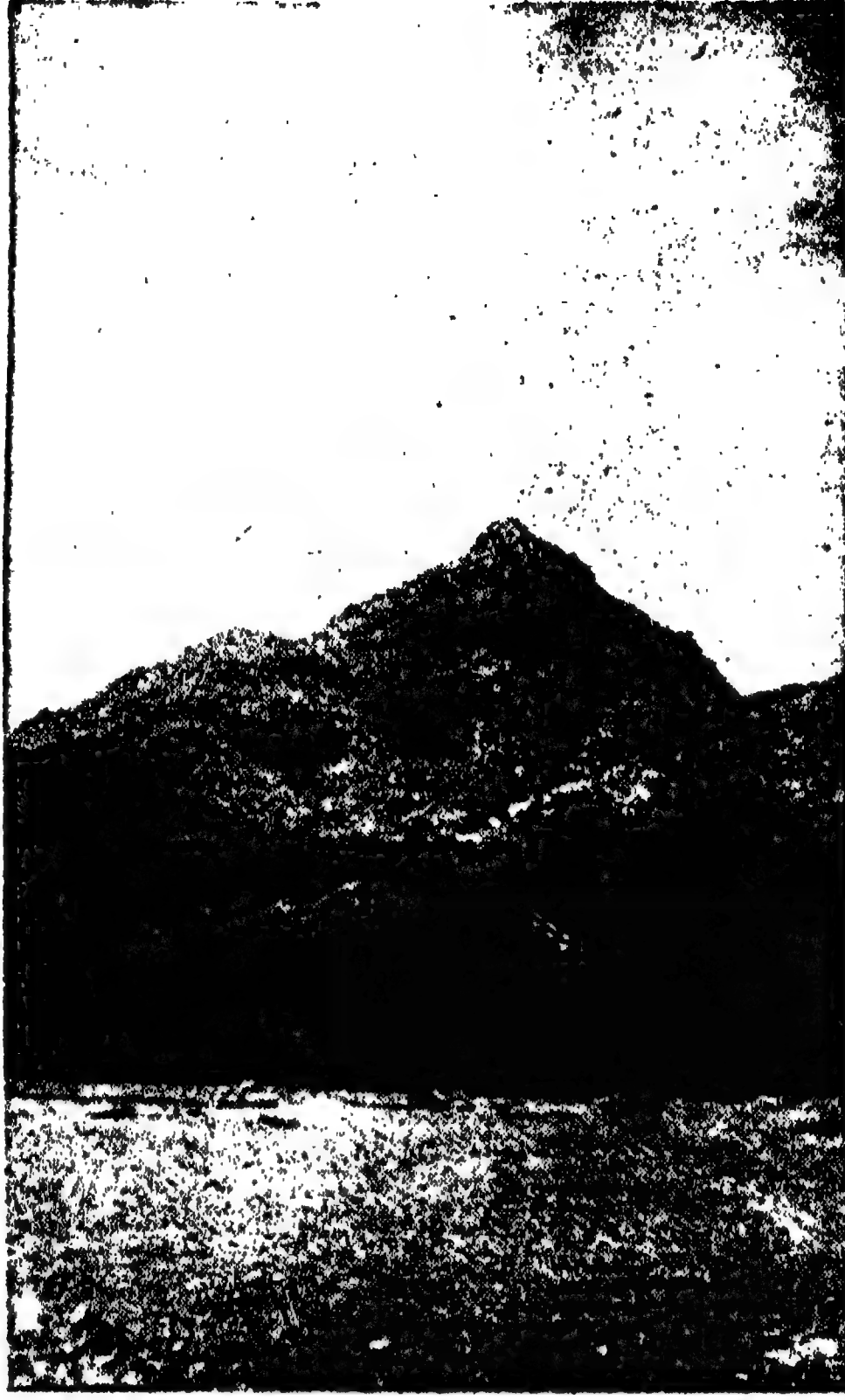

પોતાને જ માથે રાખતા.

શરૂઆતમાં જયંતી બિજવવામાં એક પોલિસ ઇન્સ્પેક્ટર મુખ્ય ભાગ લેતા હતા. સંજોગવશાત્ તેમની બદલી થઈ; ત્યારે એમ લાગ્યું કે જયંતી બિજવાશે નહિ. એક

આશ્રમવાસીએ શ્રી. મહર્ષિને ફરીઆદ કરી “ જયે વર્ષે આપણે દસગુણ ચોખા રાંધ્યા હતા; આ વર્ષે એક ગુણ પણ રાંધાય તેમ લાગતું નથી.

અર્ધી રાતે બારણાં ઠોકાયાં. ઝાંપા ઊઘાડી ને જુએ છે તો બે ગાડાં ભરીને અનાજ તથા બીજી રસોઇની સામગ્રી આવી હતી. જે અન્નભૂયા દાતાએ હરિદ્રનારાયણની પૂજા સાડે આ અનાજ મોકલવાને પ્રતિજ્ઞા કરી હતી તે ગાડા હાલવી

પર્વતનું એક દૃશ્ય

ચાલ્યો ગયો.

આવી રીતે આશ્રમ મંડાયો અને દિવસે દિવસે વધતો જાય છે.

શ્રી. મહર્ષિની આદાર્થ ઘડો લેવા જેવી છે. તિરુવણ્ણમલૈમાં પણ મૂક્યો ત્યારથી માત્ર કોપીન બેરવાનું શરૂ કરેલું તેજ રીતે આજે પણ ચાલુ છે. કોઈ હાર પહેરાવે તે તેમને બિલકુલ પસંદ નથી. વળી અભિષેક, પાદપૂજા વગેરે આડંબર આશ્રમમાં કદી નજરે પડ્યો નથી. તેઓ કોઈ ભેટ

પર્વત પરથી દેખાતો આશ્રમ

સ્વીકારતા નથી; જો કે દર્શને આવનાર કંઈને કંઈ આશ્રમમાં આવતા જાય છે. પહેલેથી જ આશ્રમનો જ્યવહાર ખીજાઓએ ચલાવ્યો છે. હવે શ્રી. મહર્ષિના ભાઈ શ્રી.

પર્વત પગેના અગ્નિકુંડ

નિરંજનનાનંદસ્વામીએ એ ભાર ઉપાડી લીધો છે. તે આશ્રમના સર્વાધિકારી કહેવાય છે. આશ્રમના દરેક કાર્યમાં પ્રથમથીજ સાદાઈ અને ત્રેવડ તેઓ જાળવે છે.

અરુણાચલ

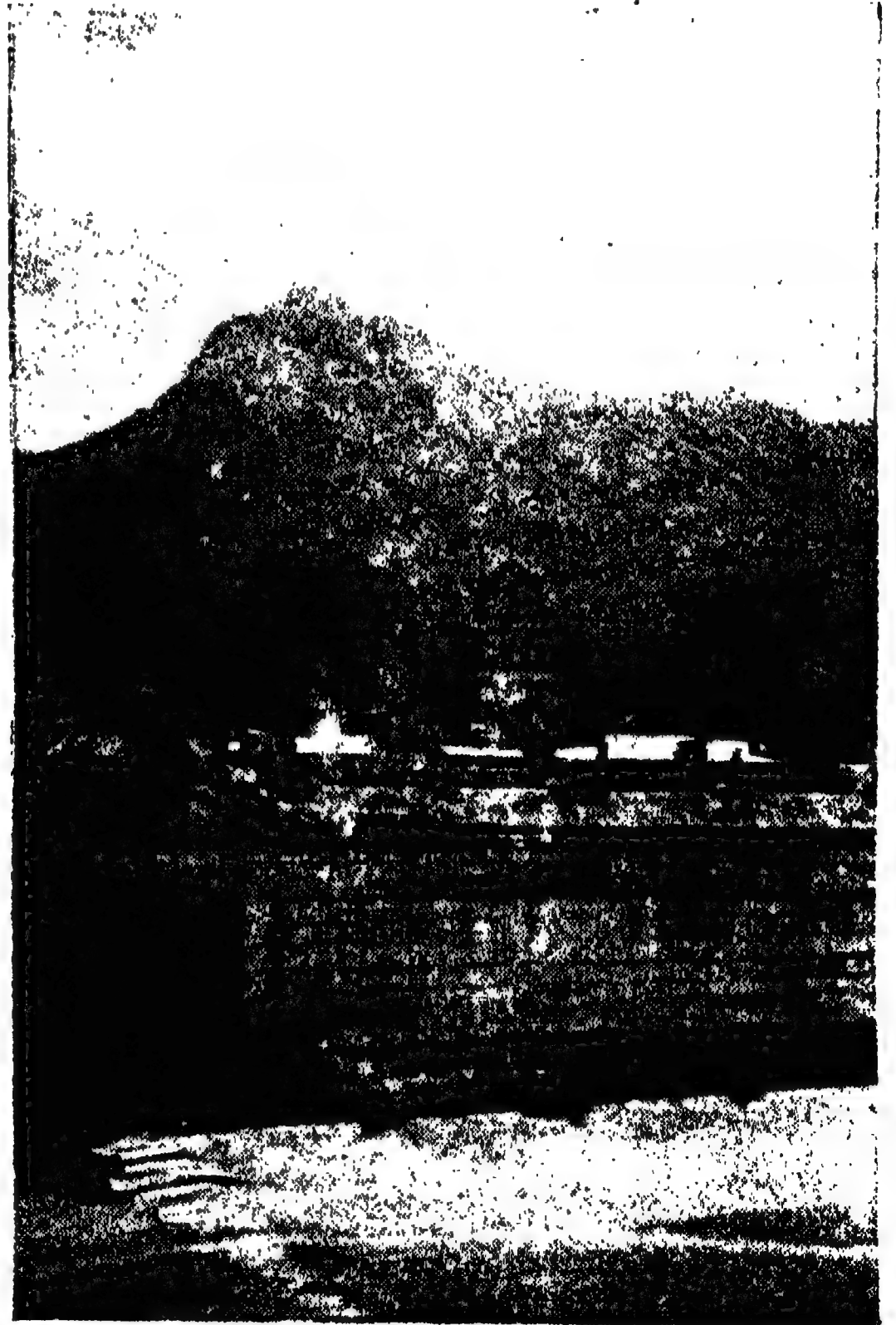
જ્યારે શ્રી. મહર્ષિ માત્ર બાલક હતા ત્યારે ‘અરુણાચલ’ એ શબ્દથી જ એમના હૃદયમાં અલૌકિક ભાવ જાગ્યા હતા. જ્યારે એમના ભાઈએ એમને હપકો આપ્યો અને પોતાને લાગ્યું કે ઘેર રહેવામાં સાર ન હતો ત્યારે આ જ અરુણાચલનો એમણે રસ્તો લીધો હતો.

એ અરુણાચલમાં જ તેઓ ત્યાર પછીથી રહ્યા છે. આજે એની દક્ષિણે તળેટીમાં

પોતાના આશ્રમમાં રહે છે.

અરુણાચલ પર્વત પરનું જયોતિર્લિંગ એ હિન્દના પવિત્ર તીર્થોમાંનું હજારો વર્ષોનું પુરાણપવિત્ર સ્થળ છે. સિદ્ધ યોગી શ્રી. અરુણગિરિનું તે નિવાસસ્થાન ગણાય છે. આ યોગી આજે પણ હયાત છે એમ લોકો માને છે.

અરુણાચલ દક્ષિણનું કૈલાસ ગણાય છે. કહાય એ કૈલાસમાંથી આ વધારે જૂનું હશે. ભૂસ્તરશાસ્ત્ર અને દંતકથા બન્ને સાક્ષી પૂરે છે કે આ પર્વત હિમાલય કરતાં પણ પ્રાચીન છે. એક અમેરિકન ભૂસ્તરશાસ્ત્રીનો આવો અભિપ્રાય છે; એટલું જ નહિ પણ એ તો આ પર્વતને પૃથ્વીના પડ જેટલો જ

અડિ અણ્ણ મંત્રનું મંદિર

ચિદાભાસનો પ્રકાશ પડતાં તેમાં વિચાર રૂપી તરંગો ઊઠી પ્રારબ્ધ રૂપી વમળ બને છે. ષષ્ટી આ જ સૂક્ષ્મ વમળો ગહિર્ગતના વિપયો રૂપે પ્રત્યક્ષ થઈ કન્દિર્યો વડે પરાવર્તન પામી સીનેમાના ચિત્ર જેવા આકાર ધારણ કરે છે. હે પરમ કરુણામય અચલ-ગિરિ ! આ સર્વ દૃશ્ય કે અદૃશ્ય તારા વડે જ છે.” (અરુણાચલ અષ્ટકમાંથી)

“ હે અરુણાચલ ! આ બ્રહ્માંડ તારામાંજ ઉત્પત્તિ સ્થિતિ અને લય પામે છે. આ રહસ્યમય વાતમાં જ સત્યનો મર્મ રહેલો છે. હૃદયમાં રહી હું હું એમ ગુંજન કરી

જાનો ઠરાવે છે. તે કહે છે “ વસ્તુતઃ લેમુરીઆ (LEMURIA) ખંડનો આ એક અવશેષ જ છે.”

સ્કંદપુરાણમાં કહ્યું છે કે અરુણાચલ એ પૃથ્વીના હૃદય સમું અત્યંત પવિત્ર સ્થળ છે. ભગવાન શંકર કહે છે “ જ્યેતિર્મય હોવા છતાં જગતની આધ્યાત્મિક ઉન્નતિના દારણે એનું સ્વરૂપ જડ છે. આ પર્વત પર હું સદા પૂર્ણ રૂપે નિવાસ કરું છું. જે ઐશ્વર્યમાં ત્રણે જગત રહેલાં છે તે ઐશ્વર્ય આ પર્વતના હૃદયમાં રહેલું છે એમ ધ્યાન ધરો.”

શ્રી. મહર્ષિએ કરેલી પ્રશસ્તિ પણ આવી જ છે:—

“ હે અરુણાચલ ! હૃદયરૂપે પ્રકાશનું પરમચૈતન્ય તું જ છે. તારામાં જ તે અનિર્વચનીય માયા રહેલી છે, જે તારા વિના પાંગળી છે. એમાંથી જ મન રૂપી ભૂતાવળ ઊભી થાય છે, જેનાં ગાઢ તિમિર પર

ફરવા ગય છે.

રહેલો. અંતરાત્મન પણ તું જ છે. હે પ્રભો !
‘હૃદય’ તારું નામ છે.” (શ્રી અરુણાચલ
પંચરત્નમાંથી).

લાખો યાત્રાગુઓ કાર્તિકીદીપમ ના
ઉત્સવમાં અરુણાચલ આવે છે. આ ઉત્સવના
છેલ્લે દિવસે એટલે પૂનમની સાંજે પર્વતની
ટોચ પર પ્રચંડ અગ્નિ પ્રગટાવવામાં આવે
છે. તે પ્રગટતાં સર્વે નમસ્કાર કરે છે. ત્યાં
ચઢાવવામાં આવેલાં ઘી અને કપૂર દિવસો
સુધી બળે છે, અને તેના ભડકા દૂર દૂર
માઈલો સુધી નજરે પડે છે.

દૂરથી જોનારને આ ટેકરી માત્ર પથ્થરનો
ઢગલો જ લાગે છે; પરંતુ ઉપર ચઢી ફરીને
જુઓ તો ગીચ ઝાડીથી ભરપૂર રણીયામણું

સ્થળો તે ઉપર છે. આ ઝાડીમાં ઘણું
જંગલી પ્રાણીઓ વસે છે. શ્રી. મહર્ષિ
ટેકરીના પથરે પથરને બાળે છે. સાધક
દશાની શરૂઆતમાં ત્યાંની ઝાડીઓમાં તે
ઘણી વાર જતા, અને કેટલીક વાર તે
બાળે પણ થાય દિવસ ત્યાં રહેતા.

ત્યાં શ્રી. મહર્ષિને પ્રિય એવું એક
ખડુ સુંદર સ્થળ છે. આ સ્થળની માહિતી
એમની પાસેથી મેળવીને પણ કેઈ આ
જગ્યા શોધી શક્યું નથી. આ જ જગ્યાએ
ત્રિધેશ્વર શ્રી. અરુણગિરિ રહે છે એમ
કહેવાય છે. આ મનોહર પ્રદેશમાં ગગન-
ચુમ્બી વૃક્ષોની ઘેરી ઘટા આંખોને અનેરી
હંડક આપે છે. આ ઝાડનાં પાંદડાં એટલાં

આશ્રમના ગીચામાંથી દેખાતું પર્વતનું દ્રશ્ય.

મોટા હોય છે કે એના એક પાનમાં ખુશીથી જમી શકાય.

આ આહલાદક સ્થળ ટેકરીની ટોચ પરથી સહેલાઈથી દેખાય છે. પણ ત્યાં જવાનો રસ્તો એટલો વિડટ છે તથા એવા ઢાળાવ વાળો છે કે એ જગ્યાએ પહોંચવાના અનેક ભડતોના પ્રયાસ વ્યર્થ ગયા છે.

પર્વતને ફરતી એક સડક છે. આ રસ્તે પર્વતની પ્રદક્ષિણા કરવા યાત્રીઓ સવારે ને સાંજે આવે છે. ખાસ કરીને મંગળવારે ઘણી ભીડ રહે છે. જ્યારે શ્રી. મહર્ષિ આ પ્રદક્ષિણાએ જતા ત્યારે આ ઉત્સવ ઘણું લોક પ્રિય હતો. એમની સાથે જનારા લોકો એટલા બધા વધી પડતા અને એમને પ્રસાદ માટે એટલે બધું ઠેકાણું રોકવામાં આવતા કે બાર કલાકને અંતે પણ પ્રદક્ષિણાના આઠ મહર્ષિ પૂરા થતા નહીં. પર્વતની ચારે

બાજુ ફરતા નાનાં મોટાં પવિત્ર સ્થળો છે. એમાંના ઘણામાં શ્રી. મહર્ષિ કોઈને કોઈ પ્રસંગે રહેલા છે. ગૌતમ અને અગસ્ત્ય જેવા પવિત્ર ઋષિ મુનિઓની તપશ્ચર્યાથી આ સ્થાન પાવન થયેલાં છે. લોકોની પુષ્કળ મેદનીને લીધે કેટલાક વર્ષોથી શ્રી. મહર્ષિ પ્રદક્ષિણા માટે જતા નથી. પર્વતની સાથે સંકળાયેલો એક પ્રસંગ હજી પણ ચાલુ જ છે. કાર્તિકી દીપમ ના દિવસે પાંચ વાગ્યા

પછી બધા ભડતો શ્રી. મહર્ષિ પાસે ભેગા થાય છે. તેમને પર્વત તરફ મોં કરી એસા-ડવામાં આવે છે, અને ટેકરા પરનો અગ્નિ પ્રગટે તે જ વખતે શ્રી મહર્ષિની સમક્ષ એક નાની જવાલા પ્રગટાવવામાં આવે છે. આ વખતે શ્રી. મહર્ષિ રચિત ‘અક્ષરમ-ભુમાલે’ માંના શ્લોકો ભડતો ગાય છે. આ પ્રસંગનું આકર્ષણ એટલું સખળ હોય છે કે દૂર દૂર રહેનારા ભડતો પણ દર વર્ષે આ ક્રિયામાં હાજરી આપે છે.

આ શ્લોકોમાંના કેટલાક છૂટા છવાયા શ્લોકોનો અનુવાદ નીચે આપ્યો છે:—

“હે અરુણાચલ !
મારા નિવાસમાં
પ્રવેશી, મને ભોળાવી
તેં મને તારી હૃદ-
યગુલામાં શા માટે
કેદ કર્યો? તારા
આનંદ માટે કે
મહારા કિત્કર્ષ માટે
તેં મને જીત્યો
હતો? હવે જ તું
મને તરછોડીશ, તો
હે અરુણાચલ !

જગત તારી નિન્દા કરશે.

“આ નિન્દામાંથી તું બચ. તું મને
શા માટે મળ્યો? હવે હું તને શી રીતે છોડું?

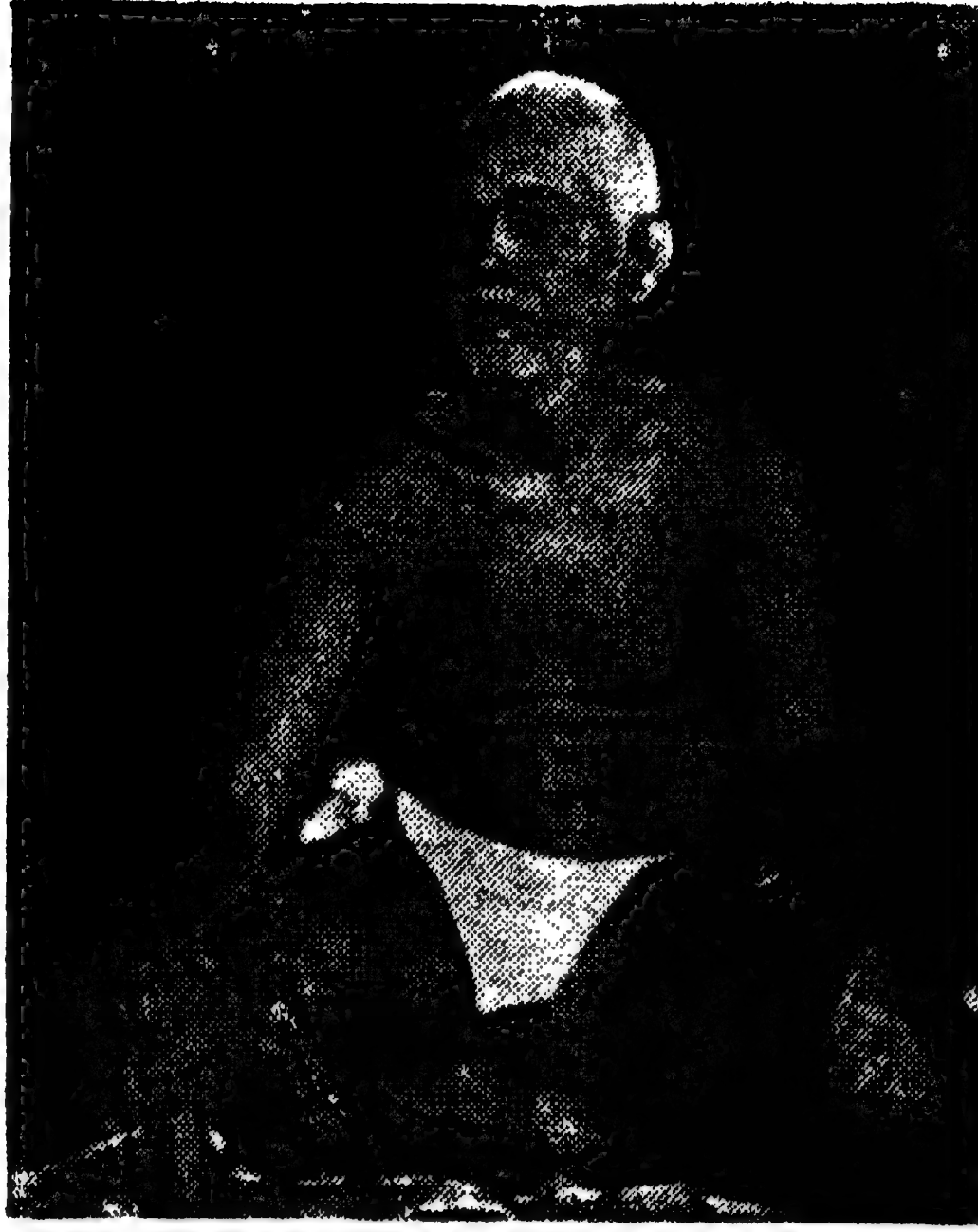
“આ વૃત્તિરૂપી વેશ્યા તારી પ્રાપ્તિ થતાં
ભટકવાનું મૂકી દેશે. માટે હે અરુણાચલ !
તારા સૌંદર્યની ઝાંખી કરાવી એને તું
વશ કરી લે.

“મહાર્ મહર્ષિ કરી હવે મહારી સાથે

આલિંગન ન કરવામાં
તારી શી સુજનતા
રહેલી છે ?

“ હે અરુણાચલ !
તું મહારા ગુરુસ્વરૂપે
પ્રગટ થા. અને મને
દોષ મુક્ત કરી તારો
કૃપાપાત્ર બનાવ.

“ હું તારો તાગ
લેવા આવ્યો પણ હું જ
ખોવાઈ ગયો; ને હે
અરુણાચલ ! માત્ર
મૌન જ રહ્યું.

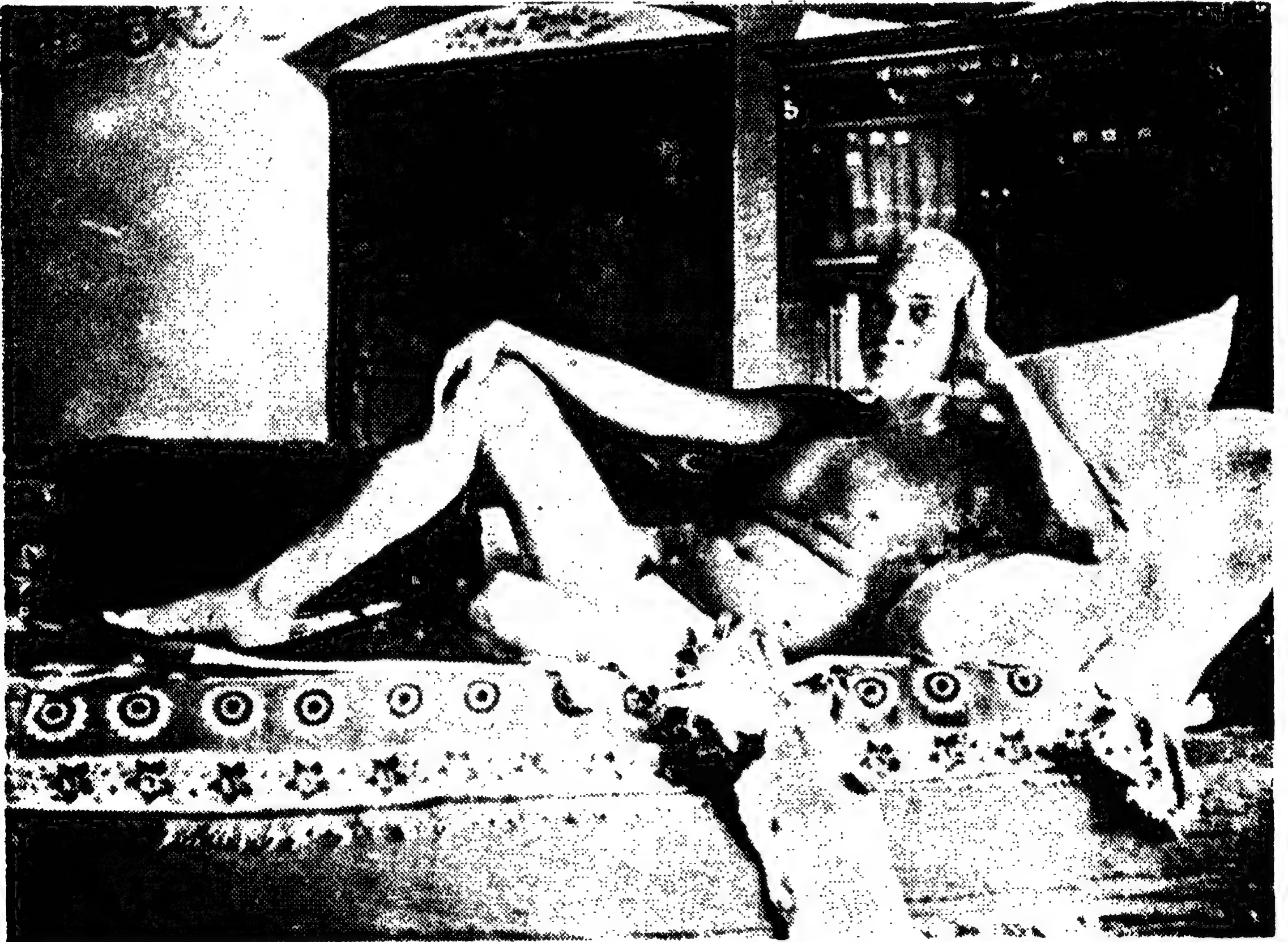

“ પાણીમાં પાલો
(બરફ) ગળે એમ હે
પ્રેમસ્વરૂપ ! મને તારા
પ્રેમમાં ગળી જવા દે.

“ હે અરુણાચલ !
જો તું મને લેટીશ
નહિં તો હું દુઃખનાં
આંસુ પાડી ખૂરી મરીશ.

“ મૌનમાં જ તહે
કહ્યું ‘ મૌન સેવ ’
અને હે અરુણાચલ !
તું મૂક જ રહ્યો.

“ રવિકિરણથી કમલ
ખીલે છે છતાં હે

સોફા પર, પાસે સસલુ બેઠું છે.

અરુણાચલ! સૂર્યસ્વરૂપ એવો તું ભ્રમર રૂપે
મહારી પાસે આવી 'હજી તું ખીંચ્યું નથી'
એમ કેવી રીતે કહી શકે છે?

“તને શોધવા માટે મને મારા જ પ્રયત્ન
પર નિર્ભર મૂકી, થાંભલા જેવા નિર્ઘન
બનતાં તને શરમ નથી આવતી?

“આમ પત્થર જેવા જડ અને સંકુચિત
બની બેસવામાં શું સાચું મોન રહેતું છે?

“મહેં તને આવાં
મહેણાં માર્યાં કારણ તું
મારો પ્રાણનાથ છે. માટે
હે અરુણાચલ! માહું ન
લગાડતાં શા ત સુખ
આપ.

“હે અરુણાચલ!
હીનગંધુ અને ભીડમંજ-
નનું ગિરદ લેં કેવી રીતે
મેળવ્યું?

“‘અયમ્ આત્મા બ્રહ્મ’
એ શું ત્હારા ઉપદેશનો
મર્મ નથી?

“‘અંદર ઊતરો અને
આંતર્યક્ષુથી આત્માની
શોધ કરો તો જ તે
જડશે.’ એમ કહી દે પ્રિય
અરુણાચલ! તં મને માર્ગ દર્શાવ્યો હતો.

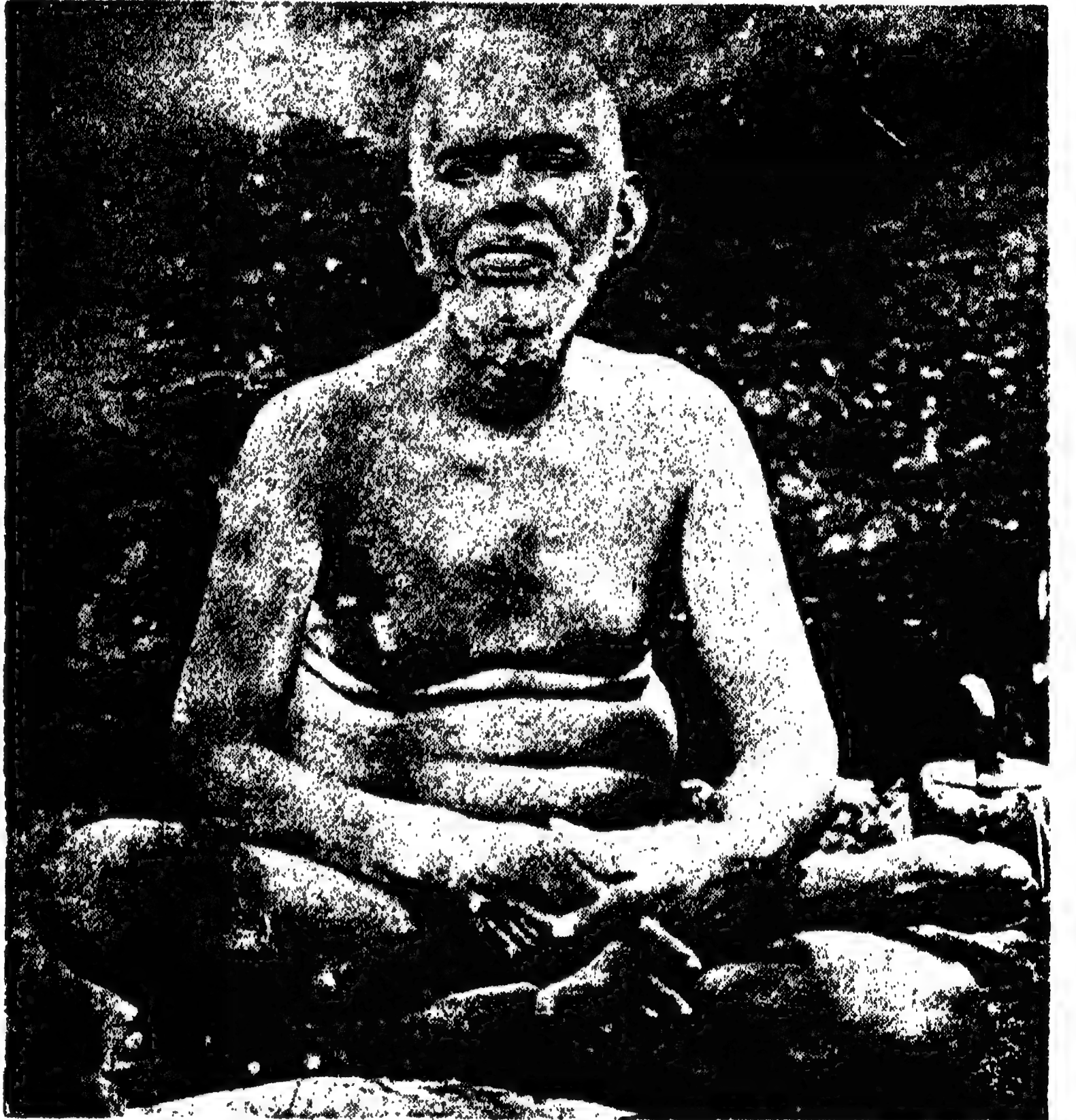
“મહેં તારી ગૂઢ ખુબીઓ ઉઘાડી પાડી
હીધી છે. એથી પણ ગુસ્સે ન થતાં ત્હારી
કૃપા મહારા પર પ્રગટ વરસાવ, અને મારી
રક્ષા કર.

“ત્હારા ભકતોએ પ્રેમથી ઊભરાતે હૃદયે
ગાયેલાં મધુર ગીતો ત્હારા કાનમાં ગુંજતા

હશે છતાં હે અરુણાચલ! આ મારાં કાલાં-
ધેલાં પદ પણ સ્વીકારજે.

“માનવીની અને ધર્મોની વિવિધતામાં
તારી જ એકતા મણિમાલામાં સૂત્રની જેમ
રહેલી છે.

“હીરાને જેમ પડેલ પાડવામાં આવે
છે તેમ આ અશુદ્ધ મનને શુદ્ધ મન રૂપી
યાંત્ર પર ઘસી સાફ કરવામાં આવે તો

તારી કૃપાનાં કિરણો ઘ્રણ કરી સ્ફટિકશા
નિર્મળ તેજથી તે પ્રકાશશે. કેમેરાની પ્લેટ
પર એકવાર સૂર્યપ્રકાશ પડે, પછી એ કેઈ
પણ પદાર્થની છબી લઈ શકશે? હે કૃપાનિધાન
જ્યોતિસ્વરૂપ! ત્હારા વિના અન્ય છે જ
નહિ.” (શ્રી. અરુણાચલ અપ્ટકમ)

“સર્વ વિચારનું મૂળ અહંભાવમાં

આવેલું છે અહીંનો લોપ થતાં વિચાર માત્ર લય પામે છે. એમ ન થયું હોય ત્યાં સુધી વિચાર આવતાં ‘વિચાર કેને થાય છે?’ એમ પ્રશ્ન કરવો. તરત જવાબ મળશે ‘મને.’ ત્યારે ‘હું’ તે કોણ? આમ આત્મપ્રચ્છા કરતાં અહીંની શોધમાં ઊંડા ઊતરી મનના મૂળ એવા હૃદય માં જે પહોંચે છે તે આખા વિશ્વનો સમ્રાટ બને છે. હૃદયપ્રદેશમાં વિરાજતા હે જ્યોતિસ્વરૂપ કરુણાસાગર અરુણાચલ ! ત્યાં (હૃદયમાં) નથી પાપ નથી પુન્ય, નથી સુખ નથી દુઃખ, નથી જન્મ નથી મૃત્યુ, નથી તિમિર નથી પ્રકાશ; નથી દંદની સ્વપ્નાસૃષ્ટિ.” (એજન).

“જેણે પાતાનું મન તને અર્પણ કર્યું છે, જે સર્વત્ર તારું દર્શન કરી જગતને

તારા સ્વરૂપે જુએ છે, જે તારી સ્તુતિ કરી તને બ્રહ્મથી અભિન્ન જાણી ગ્રાહે છે, તે અને તું એક હોઈ તારા આનંદ સ્વરૂપમાં લીન થયેલો તે અદ્વિતીય છે.” (શ્રી અરુણાચલ પંચરત્નમાંથી).

ઉપસંહાર

આધુનિક જીવનમાં શ્રી. મહર્ષિનું સ્થાન કયાં? તથા એમનો પ્રભાવ કેવી રીતે જણાય છે?

આવા પ્રશ્નો વારંવાર પૂછવામાં આવે છે. અને કેટલીક વખતે તો શ્રી. રમણાશ્રમમાં પણ સાંભળવામાં આવે છે.

એનો જવાબ પૂર્વે થઈ ગયેલા બીજા સંત પુરુષોનાં જીવન આપી રહ્યાં છે. શ્રી.

૧૯૩૬ની મહાપૂજા વખતે લેવાયેલી છબી.

રામકૃષ્ણનું જીવન પણ આવું જ હતું; છતાં કેટલાક લોકો તો તેમને ગાંડા ગણતા.

આમ છતાં શ્રી. રામકૃષ્ણે મનુષ્યજાતિની આધ્યાત્મિક ઉન્નતિને આપેલા વેગને આજે કોઈ પણ અવગણી શકશે નહિ. લગભગ વીસ વર્ષ પૂર્વે શ્રી. અરવિંદે ઉચ્ચારેલું કે “આ વેગ પાંચસો વર્ષ સુધી મંદ પડશે નહિ.” પછીના બનાવોએ આ કથનની યથાર્થતા પુરવાર કરી છે.

મહાન વિભૂતિઓના અવતારથી હંમેશા આવું જ બને છે. સામાન્ય મનુષ્યોને જે સદ્ગુણો કષ્ટસાધ્ય હોય છે તે આવા મહાત્માઓને સહજ પ્રાપ્ત હોય છે, અને શ્રી. મહર્ષિ આ વાતની સાક્ષી પૂરે છે. ભૂતદયા એ એમનું જીવનધ્યેય હોય છે,

અને શ્રી. મહર્ષિની બાબતમાં નીચે આપેલી કેટલીક વાતો આ પુરવાર કરે છે.

એમના અંતેવાસીઓમાં કેટલાક અસ્પૃશ્યો હતા એટલું જ નહિ પરંતુ એક મુસલમાન પણ હતો.

છેક ૧૯૧૭ની સાલમાં એમણે કહેલું કે સ્ત્રીઓ અને શૂદ્રોને પણ વેદાધ્યયનનો અધિકાર છે; તથા તેઓ આત્મ-વિચારના ઉપદેશને પાત્ર છે.

તેઓ બહુ ભારપૂર્વક કહે છે કે સંવા એ જ શાન્તિ પામવાનો માર્ગ છે; અને તેમનું રાજનું જીવન આનું પ્રત્યક્ષ દર્શાવ છે.

વિચારના નિઝાદને મારે મોન નો માર્ગ એ બતાવે છે. અત્યંત આ મોન એટલે

શ્રી. મહર્ષિ, શ્રામી પ્રજાનંદ અને પોત્ર અંટન.

અકર્મ અથવા પ્રમાદ નહિ. મૌનથી કેળવાયેલા મનની દશા અભાવાત્મક નથી. પરંતુ તે એક એવી અચલ શક્તિની પ્રાપ્તિ છે જેના બળે સાધક ધ્યેયપ્રતિ દઢતાથી અને સ્થિરતાથી આગળ વધે છે. “ તે (મૌન) પ્રવૃત્તિ માત્રને ધારણ કરતી પર્વત સમી નિશ્ચળ અને અનંત શાન્તિ છે. જેણે આત્મ-સાક્ષાત્કાર કર્યો છે તે પથ્થર જેવો જડ નથી હોતો; એમ હોય તો એની દશામાં અને સુષુપ્તિમાં કંઈ ફેર ન રહે...જીવનમુક્તો અને સિદ્ધ પુરુષો પ્રવૃત્તિશીલ હોય છે એવું કહેવાય છે તે યોગ્યજ છે.”

આધ્યાત્મિક જીવન અને ગૃહસ્થધર્મનો મેળ સાધી શકાય કે કેમ એવું પૂછનારને શ્રી. રામચંદ્રજીનું ઉદાહરણ આપી તેઓ કહે છે, “ શું શ્રી. રામચંદ્રજી ગૃહસ્થ હોવા છતાં મુક્ત ન હતા? ” પોતાનું ગુજરાન ચલાવવામાંજ બંધો વખત જતો હોય એવા છેક જ ગરીબ માણસને માટે પણ આધ્યાત્મિક વિકાસનો સંભવ છે. “ આવા ગૃહસ્થનાં કર્તવ્ય કર્મો જેમાં પોતાનાં સુખ સગવડની ઉપેક્ષા રહેલી હોય તે નિષ્કામ જ ગણવાં જોઈએ. પ્રારબ્ધવશાત્ આવી મળેલાં કુટુંબી જનોની એ નિઃસ્વાર્થ સેવા જ છે...આવાં કર્મ જ્ઞાનનાં બાધક નથી;

કે નથી જ્ઞાન કર્તવ્ય-પાલનમાં આડેઆવતું. જ્ઞાન અને કર્મ કોઈ કાળે પરસ્પર વિરોધી નથી. જ્ઞાનપ્રાપ્તિ કર્મને વિધન રૂપ નથી; કર્મ જ્ઞાનને નથી.”

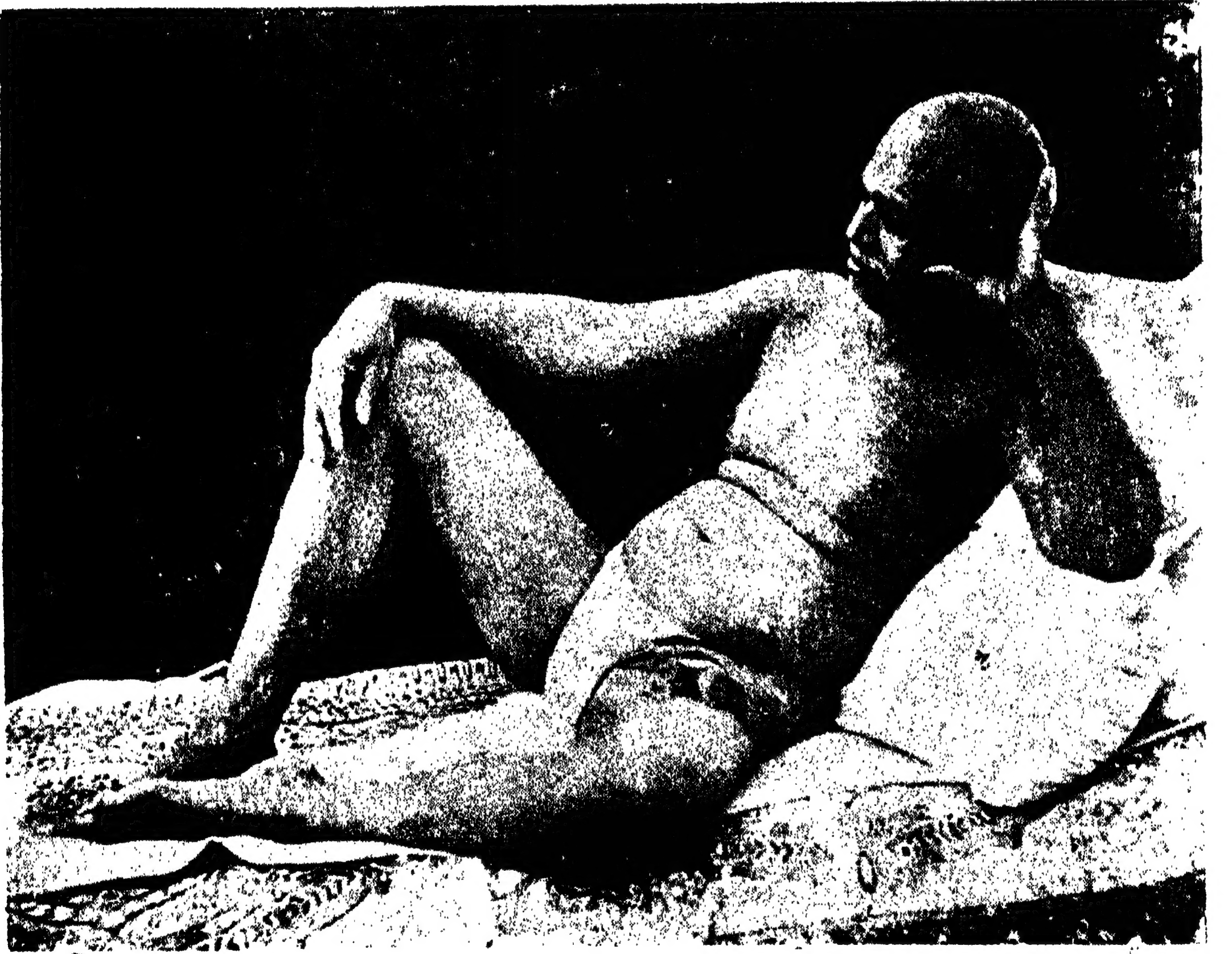
“ ધ્યાન વખતે અનુભવાતો પરાનંદ અભ્યાસથી અને મહા-વરાથી સળંગ અનુભવાય છે. તે આનંદના પ્રવાહ ઝીલતાં ઝીલતાં પોતાની દિવસ ભરની પ્રવૃત્તિ કરી શકાય છે. તેમાં કંઈ જ બલેલ પહોંચતી નથી. આમ થતાં બાહ્ય દિનચર્યા અને ધ્યાનાવસ્થામાં ભેદ નહિ રહે.

“‘હું કોણ છું?’ એ પ્રશ્ન પર વિચાર કરશો, અથવા તો ‘હું’ એટલે આ શરીર કે મન કે વાસના નથી એવા અભ્યાસ રાખશો તો એ અભ્યાસ દ્વારાજ આગળ જતાં અંતરમાંથી જ એ પ્રશ્નનો જવાબ આવશે. અને તે સાક્ષાત્કાર રૂપે સ્વયંમેવ સ્ફુરશે.”

“વસ્તુને આગળી લો; એ સત્યનો પ્રકાશ તમારું અંતર અજવાળી દેશે.

મનની બધી અશાંતિ આપોઆપ સરી જશે, અંતરમાં સાચો આનંદ ઊભરાશે-કારણ આત્મા આનંદસ્વરૂપ છે.

“મનુષ્યનો મૂળ સ્વભાવ આનંદ છે, અને સુખ એ આત્મામાં રહેતું છે. આ સુખની શોધ એ અજાણ્યે આત્માની જ શોધ છે. આત્મા અવિનાશી છે; તેથી જે આત્માને જાણે છે તે અનંત સુખને પામે છે.”

શાન્તિર્નિતાન્તમધિકા પરમાસ્થ શક્તિ
વૈરાગ્યમદ્ભુતતમં કરુણા તુ સાન્દ્રા ।
જ્ઞાનં નિરસ્ત કુહનં મધુરં ચ વૃત્તં
નૃણાં નિદર્શન મયં રમણા મહર્ષિ : ॥

Sri Ramanasramam Book Depot, TIRUVANNAMALAI, SOUTH INDIA.

<i>By Devotees.</i>	<i>Rs. A. P.</i>
SELF-REALISATION or Life and Teachings of Sri Ramana Maharshi (Third Edition) . .	1 4 0
WHO AM I? Oral Teachings of Sri Ramana Maharshi, translated . .	0 1 0
SAT-DARSANA BHASHYA and Talks with Maharshi. Free Sanskrit rendering of Sri Ramana Maharshi's Tamil <i>Ulladu Narpadu</i> (with translation and commentary in English) Calico 2nd Edn . .	1 0 0
UPADESA SARAM. (Translated from Maharshi's Tamil <i>Upadesa Saram</i>) Third Edition (wrapper) . .	0 4 0
(Card board) . .	0 6 0
FIVE HYMNS TO SRI ARUNACHALA (Translated from the Tamil Original of Sri Ramana Maharshi) Second & Revised Edition . .	0 4 0
SRI RAMANA GITA translated (board) 2nd Edn . .	0 4 0
Do. (calico) 2nd Edn . .	0 6 0
TRUTH REVEALED. Translation of Maharshi's <i>Ulladu Narpadu</i> with Supplement . .	0 3 0
A CATECHISM OF ENQUIRY. Being a translation of the Original Teachings of Sri Ramana Maharshi. (cardboard). .	0 4 0
" " (wrapper). .	0 3 0
A CATECHISM OF INSTRUCTION. Being a translation of the Original Teachings of Sri Ramana Maharshi. (cardboard). .	0 5 0
" " (wrapper). .	0 4 0
MAHARSHI AND HIS MESSAGE (By Paul Brunton) . .	0 9 0
SRI MAHARSHI with 111 illustrations . .	0 10 0
40 Verses in Praise of Sri Bhagavan . .	0 1 0

श्री रमणाश्रम पुस्तकालय - हिन्दो

श्री रमण चरितामृत	...	...	१ १२ ०
श्री महर्षि—१, १२ चित्रों के सहित	...	...	० ८ ०

गुजराती

उपदेश सार	..	..	०-१-६
श्री महर्षि—सन्धि	..	..	०-८-०

ते उपरांत श्री महर्षिनी नानी भोटी छपीया पणु मणशे.

दणोः—सर्वाधिकारी : श्री रमणाश्रम, तिरुवन्नामलै, अ.स. आर्. रेडवे.

